

PÁZMÁNY

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar

I
A
S

iustum
aequum
salutare

Jogtudományi folyóirat

Budapest

XXI. 2026/1.

A szerkesztőbizottság társelnökei:

Burián László professor emeritus (PPKE JÁK)
Kukorelli István professor emeritus (ELTE ÁJK)

Főszerkesztő: Koltay András egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Szerkesztőség:

Csink Lóránt egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Koltay András egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Szabó Sarolta egyetemi docens (PPKE JÁK)

A szerkesztőbizottság tagjai:

Bándi Gyula egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Burián László professor emeritus (PPKE JÁK)
Csehi Zoltán egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Harsági Viktória egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Horváth Attila egyetemi tanár (NKE ÁNTK)
Kecskés László egyetemi tanár (PTE ÁJK)
Király Miklós egyetemi tanár (ELTE ÁJK)
Kovács Péter egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Kukorelli István professor emeritus (ELTE ÁJK)
Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK)
Révész T. Mihály c. egyetemi tanár (SZIE DF ÁJK)
Schanda Balázs egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Trócsányi László egyetemi tanár (KRE ÁJK)
Varga Zs. András egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Várnay Ernő egyetemi tanár (DE ÁJK)
Vékás Lajos professor emeritus (ELTE ÁJK)

Technikai szerkesztő és titkár: Szakaliné Szeder Andrea

A szerkesztőség elérhetőségei:

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar
Dékáni Titkárság
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.
Telefon: (+36) 20 239 4247
www.ias.jak.ppke.hu
E-mail: ias@jak.ppke.hu

Kiadja:
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Budapest, Szentkirályi u. 28–30.
www.ppke.hu

Nyomdai munkák: PPKE Egyetemi Nyomda

A folyóirat tartalma anonim módon lektorált.

TARTALOM

ACTA

- Gyenyey Laura – Szabó Maja
A jogállamiság „ára”. A magyarországi felsőoktatási modellváltás
pénzügyi kérdései az Európai Unió Bírósága eljárásában5
- Kártyás Gábor
A munkaidő csökkentésének jogi lehetőségei
az uniós és a magyar jogban23

DISSERTATIONES

- Aczél-Partos Adrienn
Digitális fordulat a jogásképzésben? A technológiai tartalmak
megjelenése a hazai jogi karokon39
- Mireisz Tímea
Az 1874. évi vasúttörvény megalkotásához vezető út és a veszélyes
üzemi felelősség tételes jogi kezdetei59
- Oláh Enikő Emese
A nők jogai és a vízhez való jog metszéspontjai
a globális vízválságban79
- Papp Csenge
Jogunk van nem tudni? A betegjogok egy sajátos oldala: a nem-tudáshoz
való jog, kiemelt figyelemmel a genetikai adatok területére97
- Varga Benedek
Az árdrágító visszaélések rekriminalizációjának kérdése retrospektív
történeti értelmezésben109

VARIA

Konferenciabeszámoló

Az önkormányzati rendszer szerepvállalása a kábítószer-ellenes küzdelemben: politika, partnerség, prevenció (konferencia)	141
--	-----

SUMMA	149
-----------------	-----

ACTA

A JOGÁLLAMISÁG „ÁRA”

*A magyarországi felsőoktatási modellváltás pénzügyi kérdései
az Európai Unió Bírósága eljárásában*

Gyenyey Laura* – Szabó Maja**

1. Bevezetés

Az Európai Unió Tanácsa 2022. december 15-én fogadta el az uniós költségvetésnek a jogállamisági elvek magyarországi megsértésével szembeni védelmét szolgáló intézkedésekről szóló 2022/2506 számú végrehajtási határozatát¹ (a továbbiakban: Végrehajtási Határozat), amely politikai és gazdasági szempontból is jelentős következményekkel jár számos magyar felsőoktatási intézményre nézve. Mivel az EU egyes intézményeinek megítélése szerint Magyarország nem tesz eleget a jogállamiság alapvető követelményeinek, a Végrehajtási Határozat felfüggesztett számos, Magyarországnak járó uniós támogatást.² A Végrehajtási Határozat 2. cikk (2) bekezdése értelmében a Bizottság nem tehet jogi kötelezettségvállalást a 2021. évi IX. magyar törvény³ (a továbbiakban: KEKVA tv.) alapján létrehozott közérdekű vagyonkezelő alapítvánnyal (a továbbiakban: kekva), illetve semmilyen, ilyen alapítvány által fenntartott jogi személlyel. Ez a rendelkezés lényegében kizárta annak a lehetőségét, hogy az ún. modellváltó, a KEKVA tv. hatálya alá tartozó magyarországi felsőoktatási intézmények részt vehessenek az európai uniós mobilitási és kutatási együttműködésekben. A Végrehajtási Határozat nem csupán a magyarországi felsőoktatási intézmények jelentős részét érinti (ideértve azok oktatóit, kutatóit és hallgatóit is),

* Habilitált egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8592-818X>

** Joghallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar.

¹ A Tanács (EU) 2022/2506 végrehajtási határozata (2022. december 15.) az uniós költségvetésnek a jogállamisági elvek magyarországi megsértésével szembeni védelmét szolgáló intézkedésekről, HL L 325, 2022.12.20., 94–109.

² Végrehajtási Határozat, 2. cikk (1) bekezdés.

³ 2021. évi IX. törvény a közfeladatot ellátó közérdekű vagyonkezelő alapítványokról.

de közvetett következményei a magyar felsőoktatás egészére hátrányos. Utóbb összesen hat magyarországi felsőoktatási intézmény kezdeményezte a Törvényszék előtt a Végrehajtási Határozat megsemmisítését, mely eljárások jelen tanulmány kéziratának lezárásakor is folyamatban vannak.

A tanulmányban ezen perek lehetséges jogi eredményeit vizsgáljuk, valamint kitérünk az esetleges egyéb lehetséges jogi megoldásokra is.⁴

2. A Végrehajtási Határozat elfogadásának előzményei

2.1. A modellváltásról röviden

Magyarországon jelenleg összesen 21 ún. modellváltó felsőoktatási intézmény működik.⁵ A modellváltás kormányzat által megjelölt célja, hogy rugalmasabbá tegye a gazdálkodás kereteit, ezzel pedig a felsőoktatás versenyképességét növelje. A kormányzati elképzelések szerint a modellváltás biztosítja a képzések magas színvonalát, illetve elősegíti a munkaerőpiacon való könnyebb boldogulást a felsőoktatásban részvevő fiataloknak.⁶

Az Alaptörvény, szakítva a korábbi Alkotmány megközelítésével, leválasztotta a felsőoktatási intézményeket megillető autonómia köréről a gazdálkodási autonómia kérdését.⁷ Az Alaptörvény X. cikk (3) bekezdése értelmében ugyanis „Az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodási rendjét törvény keretei között a Kormány határozza meg, gazdálkodásukat a Kormány felügyeli.” A modellváltás (alkotmány)jogi alapja ugyanakkor alapvetően nem a X. cikk (3) bekezdése, hanem a Kilencedik Módosítással beiktatott 38. cikk (6) bekezdése, mely megteremtette a kekvák alaptörvényi szintű védelmét, a KEKVA tv. pedig ezt követően került elfogadásra. A KEKVA tv. rendelkezései alapján a modellváltáson átesett felsőoktatási intézmények immáron nem minősülnek „állami intézménynek”, így pedig végeredményben az Alaptörvény X. cikk (3) bekezdésének hatálya alól is kikerültek.

A KEKVA tv. releváns megállapításai⁸ szerint a felsőoktatási intézményeket fenntartó alapítványok ügyvezetését legfeljebb öt természetes személyből álló kuratórium látja el,⁹ a törvény elfogadáskori szövegváltozata szerint pedig az alapítványok kurató-

⁴ A tanulmány Szabó Maja 2025 márciusában bemutatott és I. helyezést elért OTDK dolgozatának rövidített és átdolgozott, tudományos publikációként közlésre alkalmassá tett változata. Az OTDK dolgozat témavezetője Gyenyey Laura volt.

⁵ A Budapesti Műszaki Egyetem, bár formálisan modellváltó egyetemnek tekinthető, azonban alapítványi helyett céges formában működik tovább, így a téma szempontjából nem releváns a helyzete. Ld. <https://tinyurl.com/2heaujzp>

⁶ Kis Norbert: Esszé a magyar felsőoktatási modellváltás kockázatairól és mellékhatásairól. In: Barna Attila – Zachar Péter Krisztián (szerk.): *Titkos cikkek az örök békéhez: Ünnepi tanulmányok a 70 éves Fülöp Mihály tiszteletére*. Budapest, Ludovika, 2023. 207. https://doi.org/10.36250/01132_17

⁷ „Egyetemi demokrácia” – *Jogi háttérstudomány*. Eötvös Károly Intézet, é.n., 6. <https://tinyurl.com/4ef744hx>

⁸ Részletesebben: Cseh-Zelina Gergely – Varga Zsófia Kincső: A felsőoktatási modellváltás, valamint az újonnan létrejövő közérdekű vagyonkezelő alapítványok főbb aspektusai. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, 2022/2. 77–95. <https://doi.org/10.32978/sjp.2022.014>

⁹ KEKVA tv. 6. § (1) bekezdés.

riumi (és felügyelőbizottsági) tagságával nem volt összeférhetetlen semmilyen további munkaviszony vagy munkavégzésre irányuló más jogviszony, illetőleg külön törvény szerinti egyéb megbíztatás és tisztség.¹⁰ A KEKVA tv. azt is lehetővé tette, hogy a kuratóriumokban (és felügyelőbizottságokban) a tagok visszahívásáról, illetőleg a bármely okból megüresedő helyek betöltéséről a jövőben ne a Kormány, hanem maguk a kuratóriumok dönthessenek.¹¹

2.2. A Végrehajtási Határozat elfogadásához vezető út

Az Európai Unióról szóló szerződés (a továbbiakban: EUSZ) 2. cikke az EU értékeként nevesíti a jogállamiság elvét. Alapvetően az EUSZ 2. cikkén alapul a 2092/2020 rendelet (a továbbiakban: Kondicionalitási Rendelet),¹² amely kifejezetten a jogállamiság elvének megsértése esetére teszi lehetővé pénzügyi jellegű jogkövetkezmények alkalmazását akkor, ha megállapítást nyer, hogy a jogállamiság elveinek valamely tagállamban történő megsértése kellően közvetlenül érinti az uniós költségvetéssel való hatékony és eredményes pénzgazdálkodást, vagy az Unió pénzügyi érdekeinek védelmét, vagy ennek a kockázata komolyan fennáll.¹³

A Kondicionalitási Rendelet 6. cikk (4) bekezdése alapján a Bizottság 2021. november 24-én küldött információkérést Magyarországnak, amelynek egyik eleme „a közérdekű vagyonkezelő alapítványokkal kapcsolatos problémák” kérdését érintette.¹⁴ A Bizottság a kekvákkal kapcsolatosan aggályosnak tartotta, hogy esetükben „nem kerülnek alkalmazásra a közbeszerzési és összeférhetetlenségi szabályok, és nem átlátható, hogy az említett vagyonkezelő alapítványok milyen módon kezelik a forrásokat.”¹⁵ A Bizottság észrevételei nyomán Magyarország a 2022. évi XXIX. törvénnyel módosította a közbeszerzésekről szóló 2015. évi CXLI. törvény 5. § (1) bekezdését, egyértelművé téve, hogy a kekvák is közbeszerzési eljárás lefolytatására kötelezettek.¹⁶ Ezt követően a Bizottság és Magyarország közötti vita alapvetően a közérdekű vagyonkezelő alapítványok kuratóriumaira vonatkozó összeférhetetlenségi szabályokat érintette és érinti.¹⁷ Ezért (és a Végrehajtási Határozat szövegezése szerint kizárólag ezért)¹⁸ került sor a Végrehajtási Határozat 2. cikk (2) bekezdésének megfelelően a közérdekű vagyonkezelő alapítványokkal történő jogi kötelezettségvállalások általános tilalmának kimondására.

¹⁰ Uo. 15. § (1) bekezdés.

¹¹ Uo. 7. § (4) bekezdés.

¹² Az Európai Parlament és a Tanács (EU, Euratom) 2020/2092 rendelete (2020. december 16.) az uniós költségvetés védelmét szolgáló általános feltételrendszerről, HL L 433I., 2020.12.22., 1–10.

¹³ Kondicionalitási Rendelet 4. cikk (1) bekezdés.

¹⁴ Végrehajtási Határozat, (1) és (2) preambulumbekkezdés.

¹⁵ Uo. (11) preambulumbekkezdés.

¹⁶ 2015. évi CXLI. törvény 5. § (1) bekezdés f) pont.

¹⁷ Végrehajtási Határozat, (43) preambulumbekkezdés.

¹⁸ Uo. (62) preambulumbekkezdés.

A magyar Kormány a Végrehajtási Határozat elfogadását megelőzően a KEKVA tv. korábban már ismertetett, az összeférhetetlenségi szabályokat tartalmazó 15. § (1) bekezdését egy új 15. § (3) bekezdéssel egészítette ki, egyértelműen rögzítve, hogy

„az, aki a feladatai pártatlan, tárgyilagos és elfogulatlan ellátására gazdasági érdeke vagy bármely egyéb közvetlen vagy közvetett személyes érdeke vagy körülménye miatt (ideértve a családi, érzelmi okokat, politikai vagy nemzeti hovatartozást is) nem vagy csak korlátozottan képes, köteles tartózkodni minden olyan tevékenységtől, amely az alapítvány vagy a csatlakozó, vagy mindezek számára közvetlen vagy közvetett módon vagyont juttató érdekeivel ellentétes lehet.”¹⁹

Akivel szemben az összeférhetetlenség megállapításra kerül, nem vehet részt a döntéshozatalban. A 2022. évi XXIX. törvény nem a KEKVA törvény, hanem az egyes magyarországi állami intézmények jogállását szabályozó törvények oldaláról további összeférhetetlenségi szabályokat is meghatározott, kizárva a KEKVA törvény hatálya alá tartozó alapítványok kuratóriumában jelen levő tagok számára az összeférhetetlenséget eredményező kérdésekben a döntéshozatalban történő részvételt.²⁰ Mindez azt jelenti, hogy amíg a Bizottság általában, a jogállás ténye alapján tartotta szükségesnek az összeférhetetlenség kimondását, addig a Kormány által választott megoldás egyedileg, az egyes ügyekben fennálló összeférhetetlenség kimondását tartotta megfelelő megoldásnak. Ez egyben azt is jelenti, hogy a Kormány, illetőleg az Országgyűlés ekkor formálisan valóban nem tett eleget a Bizottság elvárásainak, tartalmi értelemben azonban kérdésként vethető fel, hogy az elfogadott módosítások valóban alkalmatlanok-e a Bizottság által megfogalmazott összeférhetetlenségi aggályok kezelésére, és amennyiben igen, úgy valóban szükséges és arányos intézkedésnek tekinthető-e a KEKVA tv. hatálya alá tartozó alapítványokkal és az általuk fenntartott jogi személyekkel való teljes jogi kötelezettségvállalási tilalom.

2.3. Az EU hatáskörei oktatási kérdésekben

Az EU mindenkor csak a tagállamok által átadott hatáskörök keretei között járhat el,²¹ ennek megfelelően az EU valamennyi aktusának vizsgálata során a hatáskör fennállásának vizsgálata nem kerülhető meg. Az EUMSZ 6. cikke értelmében az oktatás a támogató-összehangoló-kiegészítő hatáskörök közé tartozik.²² Az EUMSZ 165. cikk (1) bekezdése értelmében az EU a tagállamok közötti együttműködés ösztönzésével

¹⁹ Megállapította a 2022. évi XXIX. törvény 20. §-a, a rendelkezés 2022. október 13. napjától hatályos.

²⁰ Ld. a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény 225. § (2a) bekezdését és a különleges jogállású szervekről és az általuk foglalkoztatottak jogállásáról szóló 2019. évi CVII. törvény 51. § (10a) bekezdését.

²¹ Az átadott hatáskört kiterjesztően értelmezem, beleértve minden olyan hatáskört, amely közvetlenül vagy közvetett formában levezethető a Szerződésekből, így például a beleértett külső hatásköröket is. Erre például: Knapp László: A beleértett külső hatáskörök doktrínájának kodifikálása és az EU-Szingapúr szabadkereskedelmi megállapodás. *Jog – Állam – Politika*, 2019/1. 79–100.

²² EUMSZ 2. cikk (5) bekezdés.

és szükség esetén tevékenységük támogatásával és kiegészítésével járul hozzá a minőségi oktatás fejlesztéséhez, ugyanakkor azonban „teljes mértékben tiszteletben tartja a tagállamoknak az oktatás tartalmára és szervezeti felépítésére vonatkozó hatáskörét, valamint kulturális és nyelvi sokszínűségüket.”

Az oktatáspolitikával kapcsolatos egyes kérdések ennek megfelelően önmagukban eredendően tagállami hatáskörbe tartoznak. A tagállamok oktatással kapcsolatos hatásköreinek gyakorlása ugyanakkor szükségképpen kihat más, az EU érdemi hatásköreibe tartozó területekre is,²³ ahogyan azt az ún. *lex CEU* ügy is jól példázza.²⁴ Az ügyben irányadó tényállás szerint Magyarország a 2017. évi XXV. törvénnyel módosította nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvényt (Nftv.), bevezetve egy, a külföldi felsőoktatási intézmények magyarországi működésére vonatkozó engedélyezési rendszert.²⁵ A törvénymódosítás formálisan valamennyi Magyarországon működő külföldi felsőoktatási intézményt érintett, de valójában (a Kormány által sem titkoltan) kifejezetten a Central European University (CEU) működésének felülvizsgálatát célozta.²⁶ Jóllehet a törvény látszólag az egyes felsőoktatási intézmények „szervezetére” tartozó kérdéseket szabályozott, a Bíróság kimondta, hogy a felsőoktatási intézmények működésére vonatkozó tagállami szabályozás az EUMSZ 49. cikke szerinti letelepedés szabadságának „hatálya alá tartozik annyiban, amennyiben e követelmény olyan felsőoktatási intézményre alkalmazandó, amelynek székhelye Magyarországtól eltérő tagállamban van, és amely Magyarországon díjazás ellenében nyújt képzést.”²⁷ A Bíróság állandó ítélkezési gyakorlata szerint pedig „a letelepedés szabadságára vonatkozó korlátozásnak tekintendő minden olyan intézkedés, amely e szabadság gyakorlását tiltja, korlátozza, vagy kevésbé vonzóvá teszi.”²⁸ Mindez egyben azt is jelenti, hogy amennyiben valamely, a tagállami oktatáspolitikai hatáskörbe tartozó kérdés egyben kizárólagos vagy megosztott uniós hatáskört is érint, a szabályozás uniós joggal való összhangjának vizsgálata során nem az oktatáspolitikai hatáskör keretei lesznek az irányadók. Azáltal pedig, hogy a szabályozás a letelepedés szabadságát érintette, a Bíróság megállapította az Alapjogi Charta felhívhatóságát is.

A *lex CEU* ügyben zajlott kötelezettségszegési eljárás sajátossága az volt azonban, hogy felmerült valamilyen *tagállamközi elem*, így nem beszélhattünk tisztán tagállami tényállásról. A KEKVA tv. esetében ugyanakkor ilyen *tagállamközi elem* nem azonosítható.

²³ A szabad mozgás jogával összefüggésben: Bartha Ildikó: *Felsőoktatás az Európai Unióban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019. 75–98.

²⁴ C-66/18. sz. ügy, *Bizottság v. Magyarország*, 2020. október 6-i ítélet, ECLI:EU:C:2020:792.

²⁵ Lovas Dóra: *Lex CEU*, avagy a szabad oktatáshoz való jog kérdése. *Közjavak*, 2017/1. 5–9. <https://doi.org/10.21867/KJK/2017.1.2>.

²⁶ Valki László: A *lex CEU* és a nemzetközi jog normái. In: Menyhárd Attila – Varga István (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara: a jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai*. Budapest, ELTE Eötvös, 2018. 1215–1224.

²⁷ C-66/18. sz. ügy, 163. pont.

²⁸ Uo. 167. pont.

3. A Törvényszék előtti eljárás keretei

3.1. A Végrehajtási Határozatot megtámadó megsemmisítési keresetek általános jellemzői

A Végrehajtási Határozat elfogadását követően a modellváltó felsőoktatási intézmények közül előbb a Debreceni Egyetem (2023. március 2-án), majd néhány nappal később, 2023. március 13-án további öt egyetem (az Állatorvostudományi Egyetem, a Dunaújvárosi Egyetem, a Miskolci Egyetem, az Óbudai Egyetem és a Semmelweis Egyetem) indított az EUMSZ 263. cikke szerinti megsemmisítési keresetet a Törvényszéken. Az összesen hat kereset főbb jellemzői három csoportba oszthatóak, az alábbiak szerint.

sor-szám	ügyszám	felperes	alperes(ek)	támadott (jogi) aktus	ideiglenes intézkedés
1	T-115/23	Debreceni Egyetem	Tanács	VH, 2. cikk (2) bekezdés	igen
2	T-132/23	Óbudai Egyetem	Tanács és Bizottság	VH, 2. cikk (2) bekezdés részlegesen + további aktusok	nem
	T-133/23	Állatorvostudományi Egyetem			
	T-139/23	Miskolci Egyetem			
	T-140/23	Dunaújvárosi Egyetem			
3	T-138/23	Semmelweis Egyetem	Tanács	VH, 2. cikk (2) bekezdés	nem

forrás: saját szerkesztés az Európai Unió Bírósága honlapján elérhető információk alapján

Az egyes eljárások elemzése során részben az Európai Unió Bírósága honlapján, részben pedig a Semmelweis Egyetem honlapján (angol nyelven) az eljárással kapcsolatosan közzétett dokumentumokat használtuk fel, amelyeket a felperes maga hozott nyilvánosságra.²⁹ A keresetek a Végrehajtási Határozat 2. cikk (2) bekezdésének teljes, illetőleg részleges (a „semmilyen, az ilyen közérdekű vagyonkezelő alapítvány által fenntartott jogi személlyel” fordulatra vonatkozó) megsemmisítését kérik, azonban ezen kereseti kérelmek a felperesek jogi helyzetére gyakorolt hatásuk szempontjából egyenértékűek.³⁰

3.2. Ideiglenes intézkedés kérése

A hat felsőoktatási intézmény közül egyedül a Debreceni Egyetem terjesztett elő ideiglenes intézkedés iránti kérelmet, kérve a Végrehajtási Határozat végrehajtásának felfüggesztését. A Debreceni Egyetem a súlyos és helyrehozhatatlan kárt azzal indokolta, hogy elveszíti uniós támogatású projektek finanszírozását, és nem is vehet részt ilyen

²⁹ A vonatkozó dokumentumok az alábbi linken érhetőek el: <https://tinyurl.com/4frn744m>

³⁰ A Debreceni Egyetem teljes megsemmisítést kér; az Állatorvostudományi Egyetem, a Dunaújvárosi Egyetem, a Miskolci Egyetem és az Óbudai Egyetem részleges megsemmisítést kér; a Semmelweis Egyetem pedig vagylagosan kéri a teljes és a részleges megsemmisítést.

projektekben, amely egyaránt kihat az egyetem jóhírére, tudományos presztízsére és pénzügyi helyzetére is. A Törvényszék elnöke az ideiglenes intézkedés iránti kérelmet elutasította.³¹ Úgy vélte, hogy a Debreceni Egyetem által megjelölt károk alapvetően vagyoni jellegűek, melyek kivételes esetektől eltekintve utólag helyrehozhatók,³² azt pedig a Debreceni Egyetem sem állította, hogy a Végrehajtási Határozat az egyetem létét veszélyeztetné.³³ A Törvényszék elnöke az egyetem további, nem vagyoni károkat felsoroló érveit (meglehetősen cinikus módon) azzal utasította el, hogy a Végrehajtási Határozat nem tartalmaz semmilyen tilalmat vagy előírást az egyetem akadémiai tevékenységére vonatkozóan,³⁴ az pedig, hogy egy intézményt bevonnak-e egy kutatási pályázatba, nem csak az uniós finanszírozástól függő kérdés, hanem a konzorciumi partnerek egyéb szempontokat is mérlegelnek.³⁵

A végzés megállapításai formailag kétségtelenül igazak, és illeszkednek az Európai Unió Bírósága ítélkezési gyakorlatába. Kétségtelen az is, hogy egy sikeres megsemmisítési keresetet követően a felperes intézmények a Végrehajtási Határozat miatt elszenvedett vagyoni káraik megtérítését követelhetik majd. Azáltal azonban, hogy a végzés megkérdőjelezi az akadémiai teljesítmény és a kutatási pályázatok, valamint a Végrehajtási Határozatban elrendelt tilalom közötti közvetlen okozati összefüggést, egy esetleges jövőbeli kártérítési kereset vonatkozásában is kijelöli a felperesek előtt álló bizonyítási nehézségeket, különösen, hogy ott már (szemben az ideiglenes intézkedéssel) nem elegendő valószínűsíteni a kár elemeit és az okozati összefüggést.

Érdekes e körben megemlíteni, hogy már a keresetek benyújtását követően a Magyar Kutatók Akadémiája átfogó kérdőíves felmérést készített a végrehajtási határozat hatásáról a magyar tudományos- és kutatói közösség tekintetében, illetve a felfüggesztés következtében kialakult helyzetről.³⁶ A felmérésből kitűnik, hogy az uniós kutatási pályázatokban a külföldi konzorciumok vezetői bizonytalansággal tekintenek a magyar egyetemekre és kutatóintézetekre. A felmérés legérdekesebb megállapítása, hogy a Végrehajtási Határozat a nem modellváltó felsőoktatási intézmények helyzetét is elnehezítette, ugyanis a köztudatban a magyar egyetemekkel szembeni szerződéskötési tilalom létezik.³⁷

4. A Törvényszék eljárásában felmerült érvek értékelése

A felperes modellváltó felsőoktatási intézmények által előterjesztett keresetek számos jogi érvet jelöltek meg arra vonatkozóan, hogy a Végrehajtási Határozat milyen formai

³¹ A Törvényszék elnökének a T-115/23. R.sz. ügy 2023. június 1-én meghozott végzése. HL C 252, 2023.7.17., 51.

³² Uo. 23. pont.

³³ Uo. 25. pont.

³⁴ Uo. 30. pont.

³⁵ Uo. 32. pont.

³⁶ Koltai Júlia et al.: *A fiatal kutatóknak káros az európai uniós forrásokból történő kizárás*. Fiatal Kutatók Akadémiája, 2024. <https://doi.org/10.36820/fka.2024.EUfunds.hun>

³⁷ Uo. 3.

és tartalmi hibákban szenved. Az érvek közül egyedül a Semmelweis Egyetem esetében hozzáférhető az érvekhez tartozó részletes jogi indokolás, azonban ezek segítségével egyértelműen lehet következtetni a többi keresetben szereplő jogi érvelés irányára is.

4.1. Formai (eljárásjogi) érvek

A kereseti kérelmekben szereplő érvek közül azokat az érveket tekintjük formai szempontú érveknek, amelyek nem igénylik a Végrehajtási Határozat tartalmi vizsgálatát, hanem kizárólag a Végrehajtási Határozat megalkotásával, illetőleg annak kötelező tartalmi elemeinek meglétével kapcsolatosak.

4.1.1. A megfelelő indokolás hiánya

A Kondicionalitási Rendelet 6. cikk (9) bekezdése kifejezetten előírja, hogy egy végrehajtási határozatra irányuló javaslat megtétele során a Bizottságnak meg kell jelölnie azokat a konkrét indokokat és bizonyítékokat, amelyek a Bizottság megállapításainak alapjául szolgáltak. A 4. cikk (1) bekezdése értelmében a végrehajtási határozat megalkotásának feltétele, hogy a jogállamiság elveinek valamely tagállamban történő megsértése kellően közvetlenül érintse az uniós költségvetéssel való hatékony és eredményes pénzgazdálkodást vagy az Unió pénzügyi érdekeinek védelmét, vagy ennek a kockázata komolyan fennálljon. Ebből következően a Végrehajtási Határozatnak arra vonatkozóan kell(ett volna) indokolást tartalmaznia, hogy a KEKVA tv. hatálya alá tartozó jogi személyek esetében miért áll fenn az uniós költségvetéssel való hatékony és eredményes pénzgazdálkodás vagy az Unió pénzügyi érdekeinek sérelme. Annál is inkább igaz ez, mert a Kormány korábban a közbeszerzési eljárásokkal kapcsolatos bizottsági észrevételeket megfogadta, így a modellváltó felsőoktatási intézményekkel összefüggésben kizárólag a kuratóriumok tagjainak összeférhetetlensége képezte a vita tárgyát (mely összeférhetetlenség vonatkozásában pedig a KEKVA tv. már a Végrehajtási Határozat megalkotása idején is kimondta az egyedi ügyekben történő összeférhetetlenség esetén a döntéshozatalból való kizártság követelményét).

Az indokolási kötelezettség teljesítése a Bíróság gyakorlata alapján nem pusztán annak vizsgálatát jelenti, hogy az adott uniós jogi aktus rendelkezik-e indokolással. Az indokolásnak olyan mélységűnek kell lennie, hogy az alkalmas legyen a bírósági felülvizsgálatra, nevezetesen „világosan és egyértelműen szolgáltatassák és bemutassák azokat az alapvető adatokat, amelyeket az említett jogi aktus vitatott intézkedéseinek megalapozásához figyelembe kellett venni, és amelyekről a mérlegelési jogkörük gyakorlása függött.”³⁸

Jelen esetben a Végrehajtási Határozat megállapítja, hogy Magyarország az összeférhetlenség tekintetében nem tett eleget a Bizottság elvárásainak, és ezért „továbbra is súlyos kockázat áll fenn az uniós költségvetés tekintetében, amelyet a leginkább úgy lehet kezelni, ha megtiltjuk új jogi kötelezettségek vállalását bármely ilyen közérdekű vagyonkezelő alapítvánnyal és az általuk fenntartott bármely jogi személlyel,

³⁸ C-620/18. sz. ügy, *Magyarország v. Parlament*, 2020. december 8-i ítélet, ECLI:EU:C:2020:1001, 116.

bármely közvetlen vagy közvetett irányítással végrehajtott program keretében.”³⁹ A Végrehajtási Határozatból nem derül ki az, hogy miután Magyarország eleget tett a közbeszerzésekkel kapcsolatos bizottsági felvetéseknek, és a kuratóriumi tagsággal kapcsolatos összeférhetlenségi szabályok is szigorodtak, miért áll fenn változatlanul a súlyos kockázat az uniós költségvetés tekintetében, és ez a súlyos kockázat miért indokolja a KEKVA tv. hatálya alá tartozó szervezetekkel való teljes szerződéskötési tilalmat. Tekintettel azonban arra, hogy a Végrehajtási Határozat tartalmaz a KEKVA tv. hatálya alá tartozó szervezetek szankcionálására vonatkozó indokolást, amely a bírói felülvizsgálatra is alkalmas, ezért valószínűbbnek tartjuk, hogy a Törvényszék a felperesek ezen érvét végül el fogja utasítani.

4.1.2. Hatáskörrel való visszaélés

A Semmelweis Egyetem keresete önálló pontként nevesíti a hatáskörrel való visszaélést.⁴⁰ A kereset szerint a KEKVA tv. hatálya alá tartozó egyetemek szankcionálása valójában csak egy eszköz az EU intézményei és Magyarország között fennálló, jogállamisági kérdésekkel kapcsolatos vitában arra, hogy Magyarország feladja az álláspontját.⁴¹

A konkrét esetben kizárólag formai szempontból a hatáskörrel való visszaélés véleményünk szerint nem állapítható meg. A Bizottság már a 2022. április 27-i írásbeli értesítésében jelezte a közérdekű vagyongazdálkodó alapítványokkal kapcsolatos problémákat a Kormány számára,⁴² így a KEKVA tv. hatálya alá tartozó egyetemek jogi helyzetével kapcsolatos vita a kezdetektől fogva az eljárás érdemi részét képezte. Az aligha kérdőjelezhető meg, hogy a személyi (összeférhetlenség) és pénzügyi (közbeszerzési) kérdések együttesen felvetik az Unió pénzügyi érdekei sérelmének lehetőségét. Így pedig a Bizottság által jelzett jogi problémák Magyarország általi részleges orvoslása bár vitathatóvá teszi, hogy még mindig fennáll-e az Unió pénzügyi érdekei sérelmének közvetlen veszélye, de aligha teszi nyilvánvalóvá azt, hogy ez a veszély a KEKVA törvény hatálya alá tartozó felsőoktatási intézmények vonatkozásában bizonyosan nem áll fenn.

4.1.3. A modellváltó felsőoktatási intézmények eljárásba történő bevonásának elmaradása

A felperes felsőoktatási intézmények által felhívott formai jellegű érvek közül az egyik legerősebb az az indok, miszerint a Bizottság (és a Tanács) elmulasztotta bevonni az érintett felsőoktatási intézményeket a Végrehajtási Határozat megalkotására irányuló eljárásba. Ez az érv valamennyi egyetem keresetében megjelenik: a Semmelweis Egye-

³⁹ Végrehajtási Határozat, (62) preambulumbekkezdés.

⁴⁰ EUMSZ 263. cikk.

⁴¹ Semmelweis Egyetem keresete, 172.

⁴² Végrehajtási Határozat, (2) preambulumbekkezdés.

tem a meghallgatáshoz, illetőleg a védelemhez való jog sérelmeként,⁴³ a Debreceni Egyetem az előzetes konzultáció elmaradásaként,⁴⁴ az Állatorvostudományi Egyetem, a Dunaújvárosi Egyetem, a Miskolci Egyetem és az Óbudai Egyetem pedig (feltehetően) lényeges eljárási követelmények sérelmeként utal erre.

A Törvényszék a *Front Polisario* ügyben korábban már kimondta azt, hogy az Alapjogi Charta 41. cikk (1) bekezdés a) pontjában foglalt azon jog, hogy mindenkit meg kell hallgatni az őt hátrányosan érintő egyedi intézkedések meghozatala előtt, csak az egyedi intézkedésekre vonatkozik.⁴⁵ A kérdés ennek megfelelően a Törvényszék előtti eljárásban az lesz, hogy vajon a Végrehajtási Határozat mennyiben tekinthető általános vagy egyedi intézkedésnek. A Törvényszék a Tanács elfogadhatósági kifogásainak elutasítása során már valamennyi ügyben rögzítette, hogy a Végrehajtási Határozat „általános hatállyal bír, mivel az érintett gazdasági szereplők összességére vonatkozik.”⁴⁶ Ez a megállapítás azt valószínűsíti, hogy a Törvényszék az ügy érdemének eldöntése során is általános hatályú jogforrásként fogja kezelni a Végrehajtási Határozatot, melynek következményeként a Törvényszék feltehetően azt fogja megállapítani, hogy a Végrehajtási Határozat elfogadását megelőző eljárásba jogi értelemben nem kellett a KEKVA tv. szerinti közérdekű vagyonkezelő alapítványokat bevonni. Ez annak ellenére is igaz, hogy jelen esetben a Végrehajtási Határozat 2. cikk (2) bekezdése szerinti érintetti kör taxatív módon meghatározott – csak éppen ezt a meghatározást nem a Végrehajtási Határozat, hanem a tagállami jog, nevezetesen a KEKVA tv. 1. számú melléklete tartalmazza. Jelen esetben a Végrehajtási Határozat azért általános hatályú jogforrás, mert a Kondicionalitási Rendelet alapján a végrehajtási határozatok címzettje mindig valamely tagállam, a tagállam címzettként való megjelölése pedig szükségképpen az adott jogi aktus általános hatályú jellegét eredményezi.

A teljesség kedvéért azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy miközben a felperes egyetemek jogi érvelése erkölcsileg teljesen érthető és hétköznapi értelemben véve „köztudomású”, hogy a felsőoktatási modellváltás kifejezetten a felsőoktatási intézmények jogi helyzetét érintette, ugyanakkor azonban a KEKVA tv. nem a felpereseket, hanem a felperesek fenntartóit (azaz magukat az alapítványokat) nevesíti. Ez pedig álláspontunk szerint egy olyan lényeges különbségtétel, hogy a Törvényszéknek eljárásjogi okokból várhatóan már bele sem kell majd mennie a felperesek „meghallgatáshoz való joga” sérelmének tartalmi vizsgálatába.⁴⁷

⁴³ Semmelweis Egyetem keresete, 118., 140. és 147. pontok.

⁴⁴ A Debreceni Egyetem keresete, 6. jogalap.

⁴⁵ T-512/12. sz. ügy, *Front Polisario*, 2015. december 10-i ítélet, ECLI:EU:T:2015:953, 132. pont.

⁴⁶ T-115/23. sz. ügy, *Debreceni Egyetem*, 2024. április 4-i végzés, 36. pont.

⁴⁷ Amennyiben a Törvényszék mégis arra a következtetésre jutna, hogy a Végrehajtási Határozat nem általános hatályú, akkor az egyedileg érintett közérdekű vagyonkezelő alapítványok eljárásba történő bevonásának elmaradása a Végrehajtási Határozat megsemmisítésére vezetne – ha az eljárást maguk a kekvák kezdeményezték volna. C-129/12. sz. és C-130/13. sz. egyesített ügyek, *Kamino International*, 2014. július 3-i ítélet, ECLI:EU:C:2014:2041, 28–31. pontok.

4.1.4. Hatáskör túllépésével kapcsolatos érvek

A Debreceni Egyetem keresetében több érvet is felhozott annak alátámasztására, hogy a Végrehajtási Határozat kekvákat érintő eleme valójában egy olyan kérdésre vonatkozik, ami az EU hatáskörein kívül esik.

Egyfelől, a felsőoktatási intézmények működési kereteinek meghatározása kizárólagos tagállami hatáskör,⁴⁸ melyből nem keletkezik a felsőoktatási intézmények működési kereteinek meghatározására vonatkozó uniós hatáskör.⁴⁹ Lényegében ugyanezt az érvet ismétli meg a Debreceni Egyetem akkor, amikor arra hivatkozik, hogy az EU-nak nincs hatásköre az oktatás és tudományos kutatás szervezeti szabályozására,⁵⁰ illetőleg akkor, amikor az Alapjogi Charta tudományos élet szabadságát előíró cikkének sérelmét állítja.⁵¹

Másfelől nem szervezeti, hanem tartalmi értelemben is megállapítható a Debreceni Egyetem szerint, hogy a Végrehajtási Határozat támadott eleme nem szolgálja az oktatás és képzés magas szintjét, sőt azzal kifejezetten ellentétes,⁵² és nem járul hozzá a minőségi oktatás fejlesztéséhez sem.⁵³

A Debreceni Egyetem végül arra is hivatkozik a keresetében, hogy a Végrehajtási Határozat (közvetve) Magyarország önálló (eltérő) jogrendszerét és jogi hagyományait támadja.⁵⁴

Álláspontunk szerint a fenti érveket a Törvényszék várhatóan nem fogja elfogadni. Ami az oktatáspolitikával kapcsolatos hatásköröket illeti, a már említett *lex CEU* ügyéből egyértelműen következik, hogy ha valamely kérdés az EU hatáskörébe tartozik, és ebben a vonatkozásban érint más, a támogató-összehangoló-kiegészítő hatáskörbe tartozó kérdéseket is, akkor az *erősebb* hatásköri szabály keretei lesznek az irányadóak. A Debreceni Egyetem tartalmi érveire vonatkozóan a Törvényszék nagy valószínűséggel arra a következtetésre fog jutni, hogy a Végrehajtási Határozat semmilyen formában nem foglalkozik az oktatás és képzés tartalmi kérdéseivel, sőt még csak annak pénzügyi kérdéseivel sem: kizárólag egyes meghatározott uniós források felhasználhatóságával kapcsolatos kérdéseket szabályoz. A Magyarország eltérő jogi hagyományaira vonatkozó érvelés pedig nem csupán azért nem tűnik erős érveknek, mert a kekvák létezése aligha tekinthető Magyarország nemzeti identitása és történeti alkotmánya részének (már csak azért sem, mert egy alig néhány éves, előzmények nélküli

⁴⁸ Debreceni Egyetem keresete, 2. jogalap.

⁴⁹ Kende Tamás – Szűcs Tamás – Jeney Petra: *Európai közjog és politika*. Budapest, Wolters Kluwer, 2018. 222.

⁵⁰ Debreceni Egyetem keresete, 7. jogalap.

⁵¹ Uo. 15. jogalap.

⁵² Uo. 8. jogalap.

⁵³ Uo. 13. jogalap.

⁵⁴ Uo. 10. jogalap.

jogintézményről van szó), hanem azért sem, mert a Bíróság csak egészen kivételes esetekben fogadja el a tagállamok hasonló hivatkozásait.⁵⁵

4.1.5. *A hatáskörtúllépés sajátos esete: jogsértés megállapítására kizárólag az Európai Unió Bírósága jogosult*

Végül ugyancsak a formai érvek körébe sorolható annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy pontosan miért is került sor a Végrehajtási Határozat megalkotására, mely érv ugyancsak tetten érhető az egyetemek keresetében.⁵⁶ A Kondicionalitási Rendelet célja kifejezetten az EU pénzügyi érdekeinek és költségvetésének védelme⁵⁷ akkor, ha következtenni lehet a jogállamiság elvének megsértésére valamely tagállamban.⁵⁸ A jogállamiság elvének megsértését önálló eljárásrend, mindenekelőtt az EUSZ 7. cikke szerinti eljárás szabályozza.⁵⁹ Ehhez képest a Végrehajtási Határozat a jogállamisági elvek megsértését állapítja meg, és ezért (azaz a jogsértés megállapítása miatt, és nem pedig a jogsértés védelme alapján, a pénzügyi érdekek védelme érdekében) alkalmaz jogkövetkezményeket.⁶⁰ Ebben az összefüggésben pedig már az is felvethető, hogy a Végrehajtási Határozat valójában túllépett a Kondicionalitási Rendelet, mint felhatalmazó jogszabály keretein.

Véleményünk szerint a Végrehajtási Határozat szóhasználata valóban egyértelműen azt sugallja, hogy a Bizottság javaslata nyomán a Tanács megállapította (vagy, megengedőbben, megállapítottnak tekinti) a jogállamiság elveinek Magyarország általi megsértését, márpedig a Kondicionalitási Rendelet ilyen jellegű megállapítás tételére a Tanácsot nem hatalmazta fel. Ugyan kétségtelen, hogy a jogsértés „megállapítása” csak a Végrehajtási Határozat preambulumban szerepel, azonban a preambulum célja az uniós jogban nem szimbolikus jellegű, hanem sokkal inkább annak alátámasztására szolgál, hogy az adott jogi aktus a hatáskörök megfelelő alkalmazásával született.

A Törvényszék ilyen irányú (a felperesek számára kedvező) döntése ugyanakkor könnyen akképpen lehetne értelmezhető, hogy Magyarország valójában nem is sértette meg a jogállamisági elveket, ezért annak az esélye, hogy a Törvényszék az esetlegesen a felperesek számára kedvező döntését erre az évrre alapozná, meglehetősen csekélynek tűnik.

⁵⁵ Szabó Marcel: Összenő, ami összetartozik? A tagállami állampolgárság és az uniós polgárság viszonyának jövője. In: Gyenyey Laura – Szabó Marcel (szerk.): *Az uniós polgárság jelene és jövője: úton az egységes európai állampolgárság felé?* Budapest, ORAC, 2023. 186.

⁵⁶ Debreceni Egyetem keresete, 19. jogalap; Állatorvostudományi Egyetem, Dunaújvárosi Egyetem, Miskolci Egyetem és Óbudai Egyetem keresete, 1. jogalap. A Semmelweis Egyetem keresetében ez a jogalap nem található meg.

⁵⁷ C-156/21. sz. ügy, *Magyarország v. Parlament és Tanács*, 119. pont.

⁵⁸ Kondicionalitási Rendelet, 3. cikk.

⁵⁹ Áttekintően: Szalayné Sándor Erzsébet: Az Európai Unióról szóló Szerződés 7. cikke Nizza előtt és után – az Ausztriával szembeni szankciók háttére és következményei. *Európai Jog*, 2001/3. 3–8.

⁶⁰ Végrehajtási Határozat, különösen (22) preambulumbekzdés a kekvák vonatkozásában. Még egyértelműbben fogalmaz a (60) preambulumbekzdés.

4.2. Tartalmi érvek

4.2.1. A ténybeli alap hiánya

Mind a Semmelweis Egyetem,⁶¹ mind pedig a Debreceni Egyetem⁶² hivatkozott arra a keresetében, hogy a KEKVA tv. hatálya alá tartozó kekvák esetében valójában az Unió pénzügyi érdekeinek súlyos kockázata sem azonosítható.

A Kondicionalitási Rendelet 5. cikk (1) bekezdés a) pontja alapján a végrehajtási határozatok elfogadása kifejezetten „kormányzati szervekre” vonatkozhat, a 2. cikk b) pontja alapján azonban kormányzati szervnek nem csupán a tagállami hatóságokat, hanem a 2018/1046 európai parlamenti és tanácsi rendelet (kölségvetési rendelet) 2. cikk 42. pontja szerinti tagállami szervezeteket ölelik fel,⁶³ mely körbe a kekvák is beletartoznak. Mindez azt jelenti, hogy a Végrehajtási Határozat a Kondicionalitási Rendelet szabályainak keretei között maradvá helyesen járt el akkor, amikor a KEKVA tv. szerinti kekvákra vonatkozó jogi kötelezettségvállalási tilalom címzettjeként Magyarországot jelölte meg. Más kérdés, hogy amennyiben a KEKVA tv. szerinti alapítványokat „kormányzati szervnek” tekintjük (ahogyan azt a Kondicionalitási Rendelet nyomán a Végrehajtási Határozat teszi), akkor nehezen érthető, hogy miért jelent jogi problémát az, ha ezeknek az alapítványoknak a működésében a kormányzathoz köthető politikai szereplők vesznek részt. Tekintettel azonban arra, hogy a Végrehajtási Határozat e körben a felhatalmazó jogszabály keretei között marad, a Végrehajtási Határozat semmisségét ebből az okból kifolyólag aligha lehet megalapozottan állítani – felvethető lenne azonban adott esetben akár a Kondicionalitási Rendelet érvénytelenségének kérdése.⁶⁴

Mind a Semmelweis Egyetem,⁶⁵ mind pedig a Debreceni Egyetem⁶⁶ azzal is érveltek, hogy egyik egyetemet fenntartó közérdekű vagyongazdálkodó alapítvány kuratóriumában sem vesz részt olyan személy, akiket az összeférhetetlenséggel kapcsolatos jogvita érintene.⁶⁷

A Kondicionalitási Rendelet 3. cikke alapján a jogállamiság elveinek megsértésére utal „az összeférhetetlenség elkerülése biztosításának elmulasztása”, ezen túlmenően azonban annak igazolása is szükséges, hogy a jogállamiság elveinek megsértése „kelően közvetlenül érinti az uniós költségvetéssel való hatékony és eredményes pénzgazdálkodást vagy az Unió pénzügyi érdekeinek védelmét, vagy ennek a kockázata komo-

⁶¹ Semmelweis Egyetem keresete, 112. pont.

⁶² A Debreceni Egyetem keresetében megjelölt 16. és 19. jogalap.

⁶³ „Olyan szervezet, amelyet egy tagállamban közjogi szervként hoztak létre, vagy olyan magánjog alapján működő szerv, amely közfeladatot lát el, és amelynek a tagállam megfelelő pénzügyi biztosítékokat nyújt.”

⁶⁴ A Kondicionalitási Rendelettel szemben az Állatorvostudományi Egyetem, a Dunaújvárosi Egyetem, a Miskolci Egyetem és az Óbudai Egyetem ugyan megfogalmaztak jogellenességi kifogást, ám azt azért tették, mert a Kondicionalitási Rendelet nem teszi lehetővé az egyedi mentesítések biztosítását.

⁶⁵ Semmelweis Egyetem keresete, 108–109. pontok.

⁶⁶ Debreceni Egyetem keresete, 16. jogalap.

⁶⁷ A másik négy felperes egyetemet fenntartó alapítvány kuratóriumában ugyanakkor voltak vagy vannak olyan személyek, akiket az összeférhetetlenség kérdése érinthet.

lyan fennáll.”⁶⁸ Ugyancsak említést érdemel, hogy a Végrehajtási Határozat egyetlen olyan esetet sem azonosít, ahol a kekvák kuratóriumával kapcsolatos összeférhetetlenségi probléma közvetlenül érintette volna az Unió költségvetésének vagy pénzügyi érdekeinek védelmét. A Tanács álláspontja szerint ugyanakkor az összeférhetetlenséggel kapcsolatos probléma rendszerszintű.⁶⁹

Egy probléma „rendszerszintű” jellege kizárja az egyedi értékelés szükségességét, jelen esetben azonban a Végrehajtási Határozatból az sem állapítható meg, hogy a Bizottság által kifogásolt összeférhetetlenség miért okoz „rendszerszintű” problémát (különösen azt követően, hogy 2023-ban valamennyi politikai felsővezető lemondott a KEKVA tv. szerinti alapítványok kuratóriumában viselt pozíciójáról, vagy megszüntette a politikai felsővezetői pozícióját, és különösen azért, mert a KEKVA tv. kifejezetten kizárja a döntéshozatalban való részvétel kérdését az összeférhetetlenség fennállása esetén). Ilyen körülmények között pedig a Végrehajtási Határozat ténybeli alapossága megkérdőjelezhetőnek tűnik.

4.2.2. Az arányosság elvének sérelme

A felperesek legerősebb érve az eljárásban az arányosság elvének sérelme lehet, mely valamennyi keresetben megtalálható.⁷⁰ A Kondicionalitási Rendelet 5. cikk (3) bekezdése értelmében „A jogállamiság elvei megsértésének jellegét, időtartamát, súlyosságát és hatókörét kellőképpen figyelembe kell venni. Az intézkedéseknek lehetőség szerint az elvek megsértése által érintett uniós fellépéseket kell célozniuk.” Az arányosság elvének jelentőségére a Bíróság külön is kitért a Kondicionalitási Rendelet megsemmisítése iránt indított eljárásban. Eszerint

„egyenként, objektíven és gondosan elemezni kell minden egyes olyan helyzetet, amely a megtámadott rendelet szerinti eljárás tárgyát képezi, valamint adott esetben – az arányosság elvének szigorú tiszteletben tartása mellett – az ilyen helyzet miatt, az uniós költségvetés és az Unió pénzügyi érdekeinek a jogállamisági elvek megsértésének hatásaival szembeni hatékony védelme érdekében szükségessé vált, megfelelő intézkedéseket.”⁷¹

Az arányosság követelménye akkor teljesül, ha (i) az uniós intézmények aktusai alkalmasak a kitűzött jogszerű cél elérésére, és (ii) nem haladják meg a célok eléréséhez szükséges mértéket, beleértve, hogy ha több alkalmas intézkedés közül lehet választani, a kevésbé korlátozó intézkedést kell bevezetni, az okozott hátrány pedig a

⁶⁸ Kondicionalitási Rendelet, 4. cikk (1) bekezdés.

⁶⁹ T-138/23. sz. ügy, *Statement of Defence lodged by the Council of the European Union*, 21 May 2023, 17. pont.

⁷⁰ A Debreceni Egyetem keresetében az arányosság elvének sérelme a szubszidiaritás elvével összefüggésben is megjelenik, azonban a Végrehajtási Határozattal összefüggésben a szubszidiaritás elvének sérelme aligha állapítható meg. Debreceni Egyetem keresete, 3. jogalap.

⁷¹ C-156/21. sz. ügy, *Magyarország v. Parlament és Tanács*, 317. pont.

kitűzött célhoz képest nem lehet aránytalanul nagy.⁷² A Végrehajtási Határozat ugyanakkor csupán azt állapítja meg, hogy a KEKVA tv. hatálya alá tartozó alapítványokkal történő szerződéskötés teljes tilalma szükséges és arányos,⁷³ anélkül azonban, hogy bemutatná, hogy milyen, a Kondicionalitási Rendelet 5. cikk (3) bekezdésének megfelelő szempontok mérlegelése alapján jutott a Tanács (és a Bizottság) erre a következtetésre. Az arányosság körében külön is említést érdemel, hogy a Tanács védekezésében még arra is rámutatott, hogy a kérdéses intézkedés azért alkalmas az Unió pénzügyi érdekeinek védelmére, mert ennek nyomán semmilyen kifizetést nem engedélyez,⁷⁴ ami megítélésünk szerint már önmagában is az arányosság elvének rendkívül súlyos sérelmét valószínűsíti.⁷⁵

Az arányosság elvének vizsgálata körében azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy különösen a Horizon Europe program hosszabb távú, több évre szóló kutatási együttműködésről szól, így a Végrehajtási Határozat felpereseket sújtó jogkövetkezményei hosszú éveken át megmaradnak, egyértelműen túllépve az időbeli arányosság követelményét. További szempont az arányosság elvének körében, hogy a Horizon Europe programok vonatkozásában az alapítványok kuratóriumának valójában nincs beleszólása a pénzeszközök odaítélésébe és azok elköltésébe, azt a pályázatokat elnyerő csoportok vezetői kezelik és ellenőrzik,⁷⁶ így még abban az esetben sem állna fenn a konkrét uniós pénzügyi érdekek sérelmének valós kockázata, ha egyébként az összeférhetlenségi problémák valóban fennállnak. E körben a Tanácsnak azt is mérlegelnie kellett volna ugyanis, hogy a konkrét uniós pénzeszközök felhasználására milyen előírások vonatkoznak: az közvetlenül a modellváltó felsőoktatási intézmények költségvetésének részét képezi-e, vagy pedig egyfajta „elkülönült pénzalapként” valójában csak formálisan tartozik a kekvákhoz. Mind az ERASMUS+, mind pedig a Horizon Europe programok esetében valójában ez utóbbi helyzetről beszélhetünk.

Mindezek miatt joggal vethető fel, hogy a Végrehajtási Határozat az arányosság követelményét nem teljesíti, több okból sem. (i) A Tanács valójában nem mérlegelte a lehetséges intézkedéseket, részben azért, mert a bevezetett kötelezettségvállalási tilalom generálisan valamennyi kekvára automatikusan érvényesül az egyedi helyzetük vizsgálata nélkül, részben pedig azért, mert az intézkedés hatásai időben hosszabb távon érvényesülnek. (ii) A Tanács nem mérlegelte sem a szerződéskötési tilalom tartalmi súlyát (ti. hogy az minden pénzeszköyre egyformán vonatkozik, a felhasználásra vonatkozó szabályok különbségétől függetlenül), és nem mérlegelte az intézkedés időbeliségét sem (a kutatási pályázatok hosszabb időre, több évre szólhatnak). (iii) Az arányosság elvének körében a Tanács nem mérlegelte végül az intézkedés oktatókra

⁷² C-358/14. sz. ügy, *Lengyelország v. Parlament és Tanács*, 2016. május 4-i ítélet, ECLI:EU:C:2016:323, 78. pont.

⁷³ Végrehajtási Határozat, (62) preambulumbekkezdés.

⁷⁴ T-138/23. sz. ügy, *Statement of Defence lodged by the Council of the European Union*, 21 May 2023, 50. pont.

⁷⁵ Ez a jogi érvelés gyakorlatilag ahhoz hasonlít, mint ha egy büntetőeljárásban azt mondanánk, hogy azért a halálbüntetés a megfelelő büntetés, mert az bizonyosan kizárja a bűnisméltás lehetőségét.

⁷⁶ T-138/23. sz. ügy, *Semmelweis Egyetem v. Tanács és Bizottság*, 2023. március 13-án benyújtott kereset 122–124. pontok.

és kutatókra gyakorolt hatását sem. Ez már csak azért is érdekes, mert a Brexit felé vezető út azon fázisában, amikor fennállt annak a reális lehetősége, hogy az Egyesült Királyság megegyezés nélkül lép ki az EU-ból, a Bizottság kifejezetten azért készített rendeletervezetet, hogy az arányosság elvére figyelemmel biztosítsa az EU-ból távozó állam vonatkozásában az Erasmus program zavartalan folytatását.⁷⁷ Amíg tehát egy állam esetében a Bizottság aránytalannak ítélte volna az Erasmus program leállítását, addig egy másik állam vonatkozásában az arányosság elvének vizsgálati szempontjai körében a Végrehajtási Határozatban foglaltak alapján fel sem merült annak a lehetősége, hogy a határozat elfogadása hátrányosan érinti a magyarországi oktatókat, kutatókat és hallgatókat. A Kondicionalitási Rendelet ugyanakkor kifejezetten előírja, hogy „Az intézkedések elfogadásának mérlegelésekor a Bizottságnak figyelembe kell vennie azok végső címzettekre és kedvezményezettekre gyakorolt potenciális hatását.”⁷⁸

4.2.3. Az oktatási piacra gyakorolt hatással kapcsolatos érvek

Az egyetemek továbbá hivatkoznak arra az érvre, hogy a Végrehajtási Határozat torzítja az oktatási piacot, és versenyhátrányt eredményez a kekvák számára az azonos piacon tevékenykedő más egyetemekkel szemben.

Az EUMSZ versenyjogi rendelkezései (mindenekelőtt a 101–108. cikkek) alapvetően a tagállami állami támogatások és intézkedések hatásaival foglalkoznak, mely alapján egy uniós intézkedés fogalmilag nem eredményezheti az uniós versenyjog szabályainak sérelmét. A kekvákkal esetlegesen megkötendő, uniós forrásokat biztosító kötelezettségvállalások aligha tekinthetők olyan „alanyi jognak”, mint amilyennek például a közös mezőgazdasági politika területalapú támogatásai minősülnek, így pedig a felperesek aligha érvelhetnek azzal, hogy a Végrehajtási Határozat az egyébként „nekik járó” pénzeszközöket irányította át más felsőoktatási intézmények számára. Paradox módon a felperesek számára éppen az okoz joghátrányt, hogy a „nem modellváltó” felsőoktatási intézmények változatlanul pályázhatnak a hallgatói mobilitási és kutatási forrásokra, mely pályázatok benyújtása során nem kell számolniuk a kekvákkal, mint versenytársakkal, azaz valójában az okoz a kekvák számára sérelmet Magyarországon belül, hogy Magyarország a Végrehajtási Határozat elfogadásával nem veszített el valamennyi mobilitási és kutatási forrást (legalább időlegesen). Feltételezhető éppen ezért, hogy a felperesek ezen érvét a Törvényszék nem fogja megfogadni.

5. Záró gondolatok

Megítélésünk szerint mind formai, mind tartalmi értelemben vannak a felperesek felsőoktatási intézmények kereseteiben olyan jogi érvek, amelyek kellő alapot szolgáltathatnak a Végrehajtási Határozat megsemmisítésére. Éppen ezért a Törvényszék akkor járna el az uniós jog betűjének és szellemének megfelelően, ha a Végrehajtási Határozatot megsemmisítené. Tekintettel azonban arra, hogy egy rendkívül átpolitizált

⁷⁷ Ld. <https://tinyurl.com/yey8naub>

⁷⁸ Kondicionalitási Rendelet, (19) preambulumbekkezdés.

kérdésről van szó, ezért egyáltalán nem biztos, hogy a Törvényszék nem veszi majd figyelembe a „jogon kívüli” érveket is a döntésének meghozatala során.

Érdekes áttekinteni éppen ezért az egyéb jogi lehetőségeket, amelyek rendelkezésre állnak (vagy álltak) a Végrehajtási Határozattal szemben. (i) Egyfelől, kézenfekvő lett volna, hogy Magyarország maga indítson megsemmisítési keresetet a Tanáccsal szemben, amire végül nem került sor. Ennek oka feltehetően az volt, hogy Magyarország sikertelenül támadta meg a Kondicionalitási Rendeletet a Bíróságon, a modellváltó egyetemek által indított per pedig nem a Bíróság, hanem a Törvényszék előtt zajlik. A keresetindítási határidő miatt ez a lehetőség már nem áll rendelkezésre. A sajtóhírek szerint ugyanakkor Magyarország 2025 februárjában megsemmisítési keresetet nyújtott be a Bizottság azon 2024. december 16-án kelt döntésével szemben, mely szerint a Bizottság nem kezdeményezi a Végrehajtási Határozat módosítását. Ennek a keresetnek az Európai Unió Bírósága honlapján jelen tanulmány kéziratának 2025 áprilisi lezárásakor (még) nincs nyoma, ám még a megsemmisítési eljárás esetleges sikere is csupán azzal a következménnyel járna, hogy a Bizottságnak ismételten el kell végeznie a Kondicionalitási Rendelet szerinti értékelést a Végrehajtási Határozat fenntartásának vagy módosításának indokoltsága kérdésében (és nem pedig a szerződéskötési tilalom feloldásával). (ii) Elviekben egyes oktatók vagy hallgatók is indíthattak volna megsemmisítési keresetet a Törvényszék előtt, az ő esetükben azonban a „közvetlen és személyes” érintettség követelményének teljesítése szinte lehetetlen lett volna, hiszen ahhoz gyakorlatilag már elnyert pályázattal kellett volna rendelkezniük. Nem zárható ki ugyanakkor, hogy egy érdekvédelmi szervezet, mind például a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája, adott esetben sikerrel támadhatta volna meg a Végrehajtási Határozatot a Törvényszék előtt. Ennek oka, hogy a HÖÖK az Nftv. 60. § (1) bekezdése alapján a hallgatói érdekek kollektív képviselőjét látja el, márpedig a Törvényszék a *Growth Energy* ügyben már elismerte, hogy ha egy érdekvédelmi szervezetet a nemzeti jog kifejezetten felruház keresetelési joggal, akkor az a perindítási jogosultságát megalapozhatja.⁷⁹ (iii) Nincs annak sem akadálya (elviekben legalábbis), hogy Magyarországon induljon egy kártérítési per a magyar állammal szemben, és ebben a perben adott esetben akár előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésére is sor kerülhet az EUMSZ 267. cikke alapján. Ebben az esetben az időtényező nem játszik szerepet, viszont a Törvényszék döntésének *res iudicata* jellege később szempont lehet. (iv) Végül, annak sincs akadálya, hogy a modellváltó egyetemek kártérítést kérjenek – a Törvényszék döntésétől függően vagy a Tanáccsal, vagy pedig a magyar állammal szemben.

Más kérdés, hogy az Erasmus és a Horizont Europe programok esetében a valódi károk jelentős része olyan elmaradt mobilitás vagy kutatás együttműködés, amelyet pénzzel nemigen lehet kompenzálni, és nem csupán a fent említett eljárásokkal kapcsolatos különböző (sokszor eljárásjogi természetű) nehézségek miatt, hanem a mobilitási és kutatási együttműködések sajátosságai miatt is. Ebben az értelemben pedig a modellváltó egyetemek, a hallgatók és az oktatók akkor is vesztesei lesznek az eljárásnak, ha a Törvényszék végül a modellváltó egyetemeknek ad igazat a perben.

⁷⁹ T-276/13. sz. ügy, *Growth Energy*, 2016. június 9-i ítélet, ECLI:EU:T:2016:340, 45. pont.

A MUNKAI DŐ CSÖKKENTÉSÉNEK JOGI LEHETŐSÉGEI AZ UNIÓS ÉS A MAGYAR JOGBAN

Kártyás Gábor*

1. Bevezetés

Az utóbbi években egyre többet hallani olyan megoldásokról, amikor a munkáltató az általános teljes munkaidőnél rövidebb munkaidőben foglalkoztatja munkavállalóit. A 20. század a munkaidő jelentős csökkentését hozta, de ez a folyamat az 1980-as évektől kezdve stagnálni kezdett.¹ 1999 és 2014 között az EU-n belül a felek által kikötött munkaidő mértéke stabil volt, és nem történt drámai változás.² Az utóbbi időben azonban a munkaidő-csökkentés témája a viták előterébe került, amit jól mutat, hogy az EU-ban 2022-ben a négynapos munkahét volt a leginkább vitatott munkaidő-probléma.³ Az Eurofound szerint a munkaidő kollektív szerződésekkel történő csökkentése már ma is élő valóság a tagállamokban. A kollektívan megállapított heti munkaidő mértéke jelentősen elmaradhat a jogszabályban előírt maximális mértéktől (általában 40 óra), ami jelentős különbségeket okozhat az éves munkaidőben. Például 2022-ben Észtországban és Magyarországon egy átlagos munkavállaló körülbelül 248 órával többet dolgozott, mint egy átlagos franciaországi munkavállaló.⁴

A munkaviszonyban a munkavállaló rendelkezésre állási és munkavégzési kötelezettségét a munkaszerződés szerinti munkaidőben köteles teljesíteni. Ha ez az időtartam csökken, de a munkabér nem változik, akkor a munkáltató kevesebb szolgáltatásért

* Egyetemi tanár, PPKE JÁK, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2579-0566>

¹ Agnieszka Piasna – Armanda Cetrulo – Angelo Moro: Negotiating working time reduction. *ETUI Research Paper – Working Paper 2024. 12*, 2024. 5.; Stan De Spiegelaere – Agnieszka Piasna: *The why and how of working time reduction*. ETUI, 2017. 12., 23.; Brendan Burchell – Simon Deakin – Jill Rubery – David A. Spencer: The future of work and working time: introduction to special issue. *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 48., No. 1 (2024) 7–8. <https://doi.org/10.1093/cje/bead057>

² *Working time developments in the 21st century: Work duration and its regulation in the EU*. Luxembourg, Eurofound, 2016. 65.

³ *Working time in 2021–2022*. Luxembourg, Eurofound, 2023. 9–10. [a továbbiakban: Eurofound (2023)].

⁴ Uo. 14., 26.

fizeti meg ugyanazt az ellenértéket. Ebből úgy tűnik, a munkáltatónak legfeljebb akkor érdeke a munkaidő csökkentése, ha az (legalább részben) a díjazás csökkentésével is együtt jár. Az utóbbi évek munkahelyi gyakorlata azonban számos olyan példával is szolgál, ahol a díjazás változatlan hagyása mellett csökken a munkavállaló által teljesítendő munkaidő, vagy a bércsökkenés aránya nem éri el a munkaidő csökkentését. Empirikus kutatások rámutattak, hogy bizonyos előnyök a munkabér változatlanul maradása mellett is érdekeltté tehetik a munkáltatót a munkaidő rövidítésében. Ide tartozik a munkavédelmi kockázatok, különösen a stressz és a kiegész veszélyének csökkentése, a munka hatékonyságának növelése, a gondozási kötelezettségekkel terhelt munkavállalók foglalkoztatásának megkönnyítése, a munkában töltött aktív életszakasz meghosszabbítása, vagy a munka- és magánélet közötti egyensúly előmozdítása.⁵

A munkaidő-csökkentés összetett jelenség. Egyrészt – a munkaidőre vonatkozó szabályok komplexitásából eredően – a munkaidő csökkentésének számos módja van. Történhet például a napi, a heti vagy az éves munkaidő mérséklésével, a fizetett szabadságok növelésével vagy a korábbi nyugdíjba vonulás lehetővé tételével. Másrészt, ezek a formák is mind számos módon megvalósíthatók. Alapulhat a munkáltató önkéntes vállalásán, munkahelyi vagy ágazati szintű kollektív szerződésen, vagy jogszabályon.⁶ Végrehajtható európai, nemzeti, regionális, ágazati, munkahelyi vagy egyéni szinten.⁷ A European Trade Union Institute átfogó tanulmánya azt mutatja, hogy a munkaidő csökkentésére alkalmazott gyakorlati megoldások nagyon sokszínűek, és a megvalósítás formája fontosabb tényező lehet, mint a munkaidő csökkentés pusztá ténye.⁸

Ebben a tanulmányban azt vizsgálom, hogy az uniós és a magyar jog keretei mellett milyen lehetőségek vannak a munkaidő csökkentésére. Az uniós jogi háttér áttekintése után azt elemzem, hogy az elmúlt másfél évtized jogfejlődése alapján kimutatható-e a munkaidő mérséklésére irányuló tendencia a magyar munkajogban. Külön kitérek arra a problémára, hogy a magyar jog munkaidő-definíciója szűkebb, mint ami az uniós jogból és a hazai bírói gyakorlatból következne. Ezt követően összefoglalom, hogy a hatályos szabályozási környezet mellett a felek, illetve egyoldalúan a munkáltató milyen eszközökkel élhet a munkaidő csökkentésére.

⁵ Részletesen ld. De Spiegelaere–Piasna i. m. 25–46.

⁶ Piasna–Cetrulo–Moro i. m. 6.

⁷ De Spiegelaere–Piasna i. m. 57.

⁸ Az alkalmazott eszközök legfontosabb jellemzői a következők: a csökkentés mértéke; a csökkentési folyamat időkerete; az, hogy a munkanapra, a hétre, az évre vagy az egész életre kihat-e; a költségek megosztása a munkavállaló, a munkáltató és az állam között; a munkavállalók számára kötelező vagy önkéntes jellege; személyi hatálya; valamint az, hogy állandó vagy ideiglenes jellegű. De Spiegelaere–Piasna i. m. 46–66.

2. A munkaidő-csökkentés uniós jogi keretei

Az alábbiakban bemutatom, milyen lehetőségek vannak a munkaidő csökkentésére a munkaidő-irányelv⁹ adta keretek között. Előre kell bocsátani, hogy a munkaidő-irányelv nem szabályozza a munkabért, illetve általában sincs uniós jogalkotási felhatalmazás a díjazás szabályozására,¹⁰ ezért tagállami hatáskörbe tartozik, hogy a munkaidő valamely megoldással történő csökkentése kihat-e a munkabérre is.

Az uniós jog 1993 óta 48 órában határozza meg a heti munkaidő felső határát, beleértve a túlórákat is.¹¹ Első pillantásra ez nem tűnik előre lépésnek a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 1919-es legelső munkaidő egyezményéhez képest, amely ugyanezt a felső határt csaknem 75 évvel korábban állapította meg.¹² A munkaidő fogalmának széles körű bírói értelmezése révén azonban a munkaidő irányelv jelentős hatást gyakorolt a munkaidő mértékére. Bár a 48 órás határ változatlan maradt, a bírói gyakorlat szerint egyre több különböző időszakot kell figyelembe venni a számításánál.¹³ Egyelőre nem látszik politikai akarat e maximális mérték csökkentésére, ám ennek ellenére számos lehetőség van arra, hogy akár nemzeti jogalkotás, akár kollektív szerződés csökkentse

⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2003/88/EK irányelve (2003. november 4.) a munkaidő-szervezés egyes szempontjairól (a továbbiakban: munkaidő-irányelv), HL L 299., 2003.11.18., magyar kiadás 05. kötet 004. 381–391. o.

¹⁰ Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 153. cikk (5) bek.

¹¹ A Tanács 93/104/EK irányelve (1993. november 23.) a munkaidő-szervezés egyes szempontjairól, HL L 307., 1993.12.13., magyar kiadás 05. kötet 002. 197–203. o., 6. cikk; munkaidő-irányelv 6. cikk.

¹² És nem követi a későbbi negyvenórás munkahétről szóló egyezményt sem (1935. 47. sz. ILO Egyezmény), amelyet máig csak három tagállam ratifikált (Finnország, Litvánia, Svédország). <https://tinyurl.com/384dnehz>

¹³ Munkaidőnek minősül az ügyelet [C-303/98. Sindicato de Médicos de Asistencia Pública (Simap) kontra Conselleria de Sanidad y Consumo de la Generalidad Valenciana ECLI:EU:C:2000:528; C-241/99. Confederación Intersindical Galega (CIG) kontra Servicio Galego de Saúde (Sergas) ECLI:EU:C:2001:371; C-151/02. Landeshauptstadt Kiel kontra Norbert Jaeger ECLI:EU:C:2003:437; C-14/04. Abdelkader Dellas és társai kontra Premier ministre és Ministre des Affaires sociales, du Travail et de la Solidarité ECLI:EU:C:2005:728; C-437/05. Jan Vorel kontra Český Krumlov Hospital ECLI:EU:C:2007:23; C-180/14. Európai Bizottság kontra Görög Köztársaság ECLI:EU:C:2015:840], csakúgy, mint a munkahelyen kívül teljesített készenléti idő, ha ez utóbbihoz olyan korlátozások társulnak, amelyek objektíven és nagyon jelentősen korlátozzák a munkavállalónak a saját időbeosztása feletti rendelkezési jogát [C-518/15. Ville de Nivelles kontra Rudy Matzak ECLI:EU:C:2018:82; C-344/19. D. J. kontra Radiotelevizija Slovenija ECLI:EU:C:2021:182; C-580/19. RJ kontra Stadt Offenbach am Main ECLI:EU:C:2021:183; C-107/19. XR kontra Dopravní podnik hl. m. Prahy ECLI:EU:C:2021:722; C-214/20. MG kontra Dublin City Council ECLI:EU:C:2021:909]. A munkáltató által előírt képzés időtartama akkor is munkaidőnek minősül, ha azt nem a munkavállaló szokásos munkahelyén szervezik meg, vagy ha a képzés során végzett tevékenység eltér a munkavállaló szokásos feladataitól [C-909/19. BX kontra Unitatea Administrativ Teritorială D. ECLI:EU:C:2021:893]. Munkaidőnek minősül továbbá az állandó vagy szokásos munkavégzési hellyel nem rendelkező munkavállalók által a lakóhelyük és a napi első vagy utolsó ügyfél között teljesített utazások ideje is [C-266/14. Federación de Servicios Privados del sindicato Comisiones obreras (CC.OO.) és a Tyco Integrated Security SL, a Tyco Integrated Fire & Security Corporation Servicios SA ECLI:EU:C:2015:578].

ezt a felső határt. A kollektív tárgyalások egyik hagyományos funkciója éppen a munkaidő további csökkentése a jogszabályban meghatározott maximumhoz képest.¹⁴

Először is, az irányelv csak a minimális biztonsági és egészségvédelmi követelményeket állapítja meg a munkaidő megszervezése tekintetében, de nem zárja ki, hogy a tagállami jogszabályok vagy kollektív szerződések a munkavállalók biztonságának és egészségének védelme szempontjából kedvezőbb rendelkezéseket tartalmazzanak.¹⁵ Ezen kívül a heti munkaidőről szóló 6. cikk két részre oszlik: a b) pont a heti 48 óras maximális munkaidőt írja elő, míg az a) pont általánosabb kötelezettséget ró a tagállamokra annak biztosítására, hogy „a heti munkaidő időtartamát törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezések, kollektív szerződések vagy a szociális partnerek által megkötött megállapodások útján korlátozzák”. Ezért teljes mértékben összhangban van az irányelv célkitűzésével, ha valamely nemzeti jog vagy kollektív szerződés alacsonyabb munkaidő-maximumot ír elő.

Másodszor, az irányelv meglehetősen rugalmas keretet biztosít a munkaidő szervezésére. Ez témánk szempontjából azért fontos, mert a gyakorlati tapasztalatok szerint, a munkaidő csökkentése tipikusan valamilyen a munkaidőt érintő tágabb kompromisszum részeként valósul meg. Például, a kevesebb munkaidőért cserébe a munkáltató nagyobb mozgásteret kap a munkaidő megszervezésére, így jobban ki tudja használni a rendelkezésére álló technikai infrastruktúrát, vagy a munkaidő mennyiségét jobban hozzá tudja igazítani a tényleges munkaerő szükségletéhez, a munka mennyiségéhez. Ide tartozik, ha a munkáltató számára lehetővé válik hosszabb műszakok szervezése, hétvégi munkanapok, éjszakai műszakok beosztása, a már közölt beosztások rövid határidővel történő módosítása,¹⁶ vagy akár valamilyen más, a munkaidőn kívül eső munkafeltételt érintő intézkedés (például bizonyos juttatások jogosultsági feltételeinek szigorítása, a munkavállalói csoportok létszámának alakítása, a képzési rend megváltoztatása).¹⁷ Az ilyen összetett „tárgyalási csomagok” akkor is jellemzőek, ha a munkaidő-csökkentést csak ideiglenes intézkedésként alkalmazzák, gazdasági visszaesések idején.¹⁸ Ilyen esetben változatos megoldások jöhetnek szóba az anyagi terheknek a munkavállaló, a munkáltató és az állam közötti megosztása tekintetében. Az is lehetséges, hogy a munkaidő mértékét nem pontosan, hanem csak egy sávban határozzák meg (például 35-40 óra), amelyen belül a munkáltató rendelkezhet a munkaidő konkrét

¹⁴ *Labour Relations and Collective Bargaining Negotiating for decent working time – a review of practice. ILO Issue Brief*, No. 5., 2019. 2. [a továbbiakban: ILO (2019)]; Bernard Gernigon – Alberto Odero – Horacio Guido: ILO principles concerning collective bargaining. *International Labour Review*, Vol. 139., No. 1. (2000) 39. <https://doi.org/10.1111/j.1564-913x.2000.tb00401.x>

¹⁵ Munkaidő-irányelv 1. cikk (1) bek., 15. cikk.

¹⁶ Piasna–Cetrulo–Moro i. m. 13., 18–19.; De Spiegelaere–Piasna i. m. 79.

¹⁷ Piasna–Cetrulo–Moro i. m. 32.

¹⁸ Erre számos példával szolgált a covid világjárvány időszaka. Az Eurofound szerint a pandémia első hulláma alatt (2020 márciusától szeptemberéig) közel 4 millió munkáltató és több mint 40 millió munkavállaló volt érintett valamilyen átmeneti munkaidő-csökkentési intézkedésben az EU-ban. *Working time in 2019–2020*. Luxembourg, Eurofound, 2021. 3.

mértékéről, azzal, hogy az intézkedéssel érintett időszakban a munkavállalót felmondási tilalom védi, vagy valamilyen képzési lehetőséget kap.¹⁹

A munkaidő csökkentésének következő útja a fizetett szabadságok (távollétek) növelése. A gyakorlat azt mutatja, hogy a kollektív szerződések meglehetősen bonyolult szabályrendszereket állíthatnak fel a munkavállaló távollétére és ezek díjazására.²⁰ Amint fentebb láthattuk, nincs akadálya, hogy akár a tagállami jog, akár kollektív szerződések az irányelv munkavédelmi célját jobban előmozdító szabályt tartalmazzanak. Így az irányelvben előírt négy hét fizetett szabadságot²¹ természetesen lehet növelni akár általánosságban, akár csak a munkavállalók bizonyos csoportjaira nézve (pl. szülők, egészségügyi problémákkal küzdő munkavállalók). Ugyanez vonatkozik a munka és a magánélet egyensúlyáról szóló irányelv által bevezetett távollétekre is.²² Olyan megoldás is lehetséges, miszerint a munkavállaló maga választhat, hogy a heti munkaidő néhány órás csökkentése helyett inkább évente pár nappal több fizetett távollétet kér.

A munkaidő-csökkentés negyedik módja a 48 órás maximális heti munkaidőtől való egyéni derogáció (*opt-out*) kizárása. Az irányelv ugyanis lehetővé teszi a munkáltató számára e mérték túllépését, aminek számos feltétele van, elsősorban a munkavállaló beleegyezése.²³ Mivel az irányelv védelmi rendszerét jelentősen alááshatja ez az opció, nem véletlen, hogy már a kezdetektől fogva a viták kereszttüzében áll. Így különösen azt a problémát veti fel, hogy a munkavállaló beleegyezése mellett miért lenne elfogadható a munkavédelmi kockázatok növelése, amit a több munkaidő okoz.²⁴ Visszatekintve érdekes, hogy az *opt-out* záradékra azért volt szükség, hogy az Egyesült Királyság támogatását biztosítsák az irányelv elfogadásához, ám ez az engedmény két okból is szükségtelennek tűnik. Először is, az irányelvet a Tanácsban minősített többséggel el lehetett volna fogadni, másodszor pedig az Egyesült Királyság egyébként is tartózkodott a végső szavazáson. Ugyanakkor ezt a cikket a tagállamok azóta is „menekülési útként” használják arra, ha valamilyen okból szükségessé válik a 48 órás heti maximum megkerülése, például azért, mert az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: Bíróság) valamely újabb vitatott megítélésű időszakot is munkaidőnek minősíti. Nem véletlen, hogy az eredetileg egyetlen tagállamnak címzett kivételt ma már a többség használja.²⁵

¹⁹ Jean-Yves Boulin – Gilbert Cette: Labour market adjustments during the crisis: the role of working time arrangements. *Transfer*, Vol. 19., No. 4. (2013) 479–484. <https://doi.org/10.1177/1024258913502624>

²⁰ Eurofound (2023) i. m. 23.

²¹ Munkaidő-irányelv 7. cikk.

²² Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1158 irányelve (2019. június 20.) a szülők és a gondozók vonatkozásában a munka és a magánélet közötti egyensúlyról és a 2010/18/EU tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről, HL L 188., 2019.7.12, 79–93. o., 16. cikk (1) bek. (a továbbiakban: munka-magánélet irányelv).

²³ Munkaidő-irányelv 22. cikk.

²⁴ Sharona Aharoni-Goldenberg: Overtime: Re-Interpreting the opt-out derogation. *European Labour Law Journal*, Vol. 10., No. 1. (2019) 33–38. <https://doi.org/10.1177/2031952519828752>

²⁵ Dorte Sindbjerg Martinsen: *An Ever More Powerful Court? The Political Constraints of Legal Integration in the European Union*. Oxford University Press, 2015. 106–107., 114., 121. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198753391.001.0001>

Világos, hogy akár jogszabály, akár kollektív szerződés írja elő a munkaidő csökkentését, annak hatását hátrányosan befolyásolhatja, ha az egyéni munkaszerződésben lehetőség van kiserződni a jogszabályban foglalt felső határ alól.²⁶ Következésképpen a munkaidő csökkentése mellett elkötelezett tagállamok, illetve szakszervezetek számára stratégiai kérdés lehet, hogy blokkolják ezt a lehetséges irányelvi kivételt.

Van azonban egy olyan jogi bizonytalanság a munkaidő-irányelv alkalmazásában, ami jelentősen befolyásolhatja a munkaidő-csökkentésre irányuló törekvéseket. Közel 30 éves fennállása után ugyanis még mindig nem dőlt el, hogy a heti 48 órás korlát munkavállalónként vagy munkaviszonyonként alkalmazandó.²⁷ A Bíróság eddig csak azt állapította meg, hogy a minimális napi pihenőidő a szerződések összességére vonatkozik, ha egy munkavállaló ugyanazon munkáltatóval több munkaszerződést kötött.²⁸ Nincs azonban iránymutatás arra az esetre, ha egy munkavállaló párhuzamosan különböző munkáltatókkal áll munkaviszonyban. Joggyakorlat hiányában a nemzeti jogrendszerek megosztottak a kérdésben: 13 tagállam az irányelv rendelkezéseit munkavállalónként, hét tagállam szerződésenként alkalmazza, a fennmaradó hét tagállamban pedig csak akkor alkalmazzák a szerződések összességére, ha azok ugyanazon munkáltatóval állnak fenn.²⁹ A probléma fontosságát mutatják az Eurostat adatai, amelyek szerint 2024-ben az EU-ban 8.027.000 embernek volt másodállása, közülük 4.339.200 fő esetében mindkét jogviszony munkaviszony volt.³⁰

A párhuzamos foglalkoztatás kérdése visszavezet ahhoz a dilemmához, hogy az uniós jognak a munkavállalók egészségének és biztonságának védelmét kell-e előtérbe helyeznie – ami a munkaidő-irányelv elsődleges célja –, vagy tisztelgetni kell tartania a munkavállalók jogát a több munkaviszony vállalására, még akkor is, ha az meghaladja a 48 órás korlátot. Alapvető kérdés ugyanis, hogy a munkaidő jogi szabályozásának a munkavállaló saját döntését el kell fogadnia, vagy azt alakítania, esetleg felülbírálnia kell.³¹ Ha az irányelvet úgy kell értelmezni, hogy az megtiltja a heti 48 óránál hosszabb munkavégzést még a különböző munkáltatókkal fennálló jogviszonyok esetén is, akkor ez drasztikusan korlátozná a munkavállalók lehetőségét a munkaidejük megválasztására. Az uniós jog megakadályozná, hogy a munkavállalók heti 48 óránál többet dolgozzanak, függetlenül attól, hogy önmegvalósítás, anyagi okok, karrierter-

²⁶ Maarten Keune: Collective bargaining and working time in Europe: an overview. In: Maarten Keune – Béla Galgóczy (szerk.): *Collective bargaining on working time: recent European experiences*. Brussels, ETUI, 2006. 20–21.

²⁷ A problémáról részletesen ld. Kártyás Gábor: Másodállás pihenőidőben? – A párhuzamosan fennálló munkaviszonyok problémája. *Munkajog*, 2024/2.

²⁸ C-585/19. Academia de Studii Economice din București kontra Organismul Intermediar pentru Programul Operațional Capital Uman – Ministerul Educației Naționale [ECLI:EU:C:2021:210].

²⁹ Report on the implementation by Member States of Directive 2003/88/EC concerning certain aspects of the organisation of working time, COM(2023) 72 final. 3.

³⁰ Eurostat: *Persons having a second job by professional status of both jobs*. https://doi.org/10.2908/LFSA_E2GPS

³¹ A. C. L. Davies: Working Time. In: Guy Davidov – Brian Langille – Gillian Lester (szerk.): *The Oxford Handbook of the Law of Work*. Oxford University Press, 2024. 352. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780192870360.001.0001>

vek, szakmai elhivatottság vagy bármely más ok miatt vállalnának több munkát. Ezt a szigorú munkavédelmi megfontolások minden bizonnyal alátámaszthatnák, hiszen az alacsonyabb munkaidő kevesebb egészségügyi kockázattal jár. Kétséges azonban, hogy ez önmagában indokolná-e a munkavállalók autonómiájába való ilyen súlyos beavatkozást. Még ha a munkavédelem is a munkaidő irányelv jogalapja, nem szabad ezt tekinteni a munkaidő szabályozás egyetlen alapelvének. Összehasonlításképpen, az ILO tisztes munkaidőre vonatkozó koncepciója öt dimenzióra épül, amelyek között a munkahelyi egészség és biztonság előmozdítása csak az egyik, míg – például – a munkavállalók számára a munkaidőre vonatkozó választási és befolyásolási lehetőség biztosítása egyenrangúan fontos.³²

Fontos lenne a párhuzamos foglalkoztatás kérdését uniós szintű jogalkotással tisztázni. A jövőben az irányelv meghatározhatná azokat az eseteket, amikor több munkaviszony fenntartása korlátozott (pl. veszélyes munkák esetében, vagy ha a munkavállaló bármelyik szerződésében élt a heti munkaidőre vonatkozó *opt-out* lehetőségével). Ennek hiányában a Bíróság a szigorúbb értelmezés mellett foglalhat állást, ami a munkaidő nem kívánt csökkentését jelentené azok számára, akik saját akaratukból több munkaszerződést kötöttek, és korlátozná az érintett feleket abban is, hogy saját kreatív megállapodásaikkal döntsenek a munkaidő csökkentéséről.

3. A munkaidő mértékének alakulása a magyar munkajogban – visszatekintés a közelmúltra

A magyar munkajogban 1992 óta főszabály szerint a munkaidő mértéke napi nyolc óra, a heti munkaidő pedig – a kötelező heti két pihenőnapra tekintettel – 40 óra.³³ Ez a mérték a törvényes munkaidő folyamatos csökkentésével alakult ki. Például, az első munkajogi kódex³⁴ még heti hat munkanapról rendelkezett, napi nyolcórás munkaidővel.³⁵ A nemzetközi trendekkel egyezően, ez a tendencia 1992 után lelassult, illetve ez után bizonyos intézkedések éppen a munkaidő növekedése irányába mutattak. Az alábbiakban a 2010 óta bekövetkezett jogszabályváltozásokat tekintem át, kimutatva, hogy Magyarországon nincs átgondolt stratégia a munkaidő mértékével kapcsolatban, a munkaidő csökkentése iránti elkötelezettségről pedig szó sincs. Az elemzésben a versenyszféra munkajogára fókuszálok, az állami alkalmazottakra akkor térek ki, ha őket érintően valamilyen különösen markáns intézkedés ezt megkívánja.

A heti munkaidő mértéke a vizsgált időszakban változatlanul heti 40 óra, rendkívüli munkaidővel együtt 48 óra, legalábbis a főszabályt tekintve.³⁶ Jelentős változást jelent

³² ILO (2019) i. m. 2.; *Decent working time: Balancing workers' needs with business requirements*. Geneva, ILO, 2007. 16–18.

³³ 1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről (a továbbiakban: 1992. évi Mt.) 117. § (1) bek. és 124. §.

³⁴ 1951. évi 7. törvényerejű rendelet a Munka Törvénykönyvéről 37. § és 47. §.

³⁵ A hazai jogtörténet áttekintéséhez ld. Prugberger Tamás – Román Róbert: A heti négynapos munkaidő bevezetésének a kérdése. *Munkajog*, 2023/7–8. 483–484.

³⁶ 2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről (a továbbiakban: Mt.) 92. § (1) bek., 99. § (2) bek.

ugyanis e vonatkozásban a civil közigazgatás munkajoga.³⁷ Míg ugyanis korábban a munkaközi szünet a munkaidő részét képezte, ez ma már csak a közszolgálati tisztviselők – lényegében az önkormányzatnál dolgozók – vonatkozásában maradt hatályban.³⁸ Ez a változás jelentős, heti két óra munkaidő többletet jelent³⁹ a kormányzati igazgatás és a különleges jogállású közigazgatási szervek személyzete számára.⁴⁰ Szintén a munkaidő növelése irányába hat, hogy 2012-től az Mt. szerint a köztulajdonban álló munkáltatóval fennálló munkaviszonyban rövidebb teljes napi munkaidő – az egészségi ártalom vagy veszély kizárása érdekében történő megállapítást kivéve – nem írható elő, a munkaközi szünet pedig nem tekinthető a munkaidő részének.⁴¹ Ugyanakkor a munkaidő csökkentését eredményezheti, hogy a törvény egyre szigorúbb szabályokat állít a készenléti jellegű munkakörökben alkalmazható hosszabb teljes munkaidőre. Míg az 1992. évi Mt. ennek alkalmazását a munkáltató egyoldalú döntésétől tette függővé,⁴² az Mt. hatálybalépése óta ez csak a felek megállapodása esetén lehetséges, amely megállapodást a munkavállaló – anélkül, hogy ezért hátrányokkal kellene számolnia – felmondhatja.⁴³

Az éves munkaidő mértékére is ellentmondó intézkedések hatnak. Az éves munkaidőt csökkentik az idő közben bevezetett újabb távollétek. Így egyrészt, 2017-től nagypéntekkel bővült a munkaszüneti napok listája.⁴⁴ Másrészt, a munka-magánélet irányelv átültetésével 2023-tól öt napról 10 napra növekedett az apai pótszabadság mértéke, megjelent a 44 munkanap mértékű szülői szabadság és az évi öt munkanap gondozói távollét.⁴⁵ Bár ezek a mértékek első ránézésre kedvezőek, a hozzájuk kapcsolódó díjazási szabályok okán egyáltalán nem biztos, hogy a jogosultak igénybe is veszik őket.⁴⁶ Szintén csökkenti a munkaidőt néhány további, szűkebb munkavállalói kört érintő intézkedés. Így 2013-tól nem csak a vak, hanem bármely súlyosan egészségkárosodott munkavállaló jogosult évente öt munkanap pótszabadságra,⁴⁷ 2020-tól

³⁷ Prugberger Tamás – Jakab Nóra – Mélypataki Gábor: A munkával és a pihenéssel töltött idő arányosításának több szempontú társadalmi-, és jogelméleti problémája közgazdasági, ergonómiai, szociológiai és szociálpszichológiai megközelítésben. *Miskolci Jogi Szemle*, 2020/1. Különszám. 245–246.

³⁸ 2011. évi CXCV. törvény a közszolgálati tisztviselőről (a továbbiakban: Kttv.) 94. § (1) bek.

³⁹ A korábbi munkarend szerint a munkaidő hétfőtől csütörtökig 8.00–16.30 óráig, pénteken 8.00–14.00 óráig tart. Ebből a hét első négy napjában 30 perc munkaközi szünet, ami alatt nincs munkavégzési kötelezettség. Kttv. 89. § (1) bek.

⁴⁰ 2018. évi CXXV. törvény a kormányzati igazgatásról (a továbbiakban: Kit.) 121. § (1) bek.; 2019. évi CVII. törvény a különleges jogállású szervekről és az általuk foglalkoztatottak jogállásáról (a továbbiakban: Küt.) 56. § (1) bek.

⁴¹ Mt. 205. § (2) bek. b) pont és (3) bek.

⁴² 1992. évi Mt. 119. § (3) bek.

⁴³ Mt. 99. § (3)–(3c) bek.

⁴⁴ Mt. 102. § (1) bek.

⁴⁵ Mt. 55. § (1) bek. l) pont, 118. § (4) bek., 118/A. §.

⁴⁶ Az apai pótszabadság második öt napjára már csak a távolléti díj 40%-a jár. A szülői szabadság díjazása a távolléti díj 10%-a, amiből még le kell vonni a gyermek után járó gyermekgondozási díj, illetve gyermekgondozást segítő ellátás összegét. A gondozási távollét idejére pedig nem jár díjazás. Mt. 146. § (1) és (4)–(5) bek.

⁴⁷ 1992. évi Mt. 132. § (3) bek., Mt. 120. §.

az Mt. bevezette az örökbefogadás előkészítése céljából igényelhető évente 10 munkanap fizetett távollétet,⁴⁸ 2022-től pedig a törvény biztosítja, hogy a munkavállaló részt vehessen a választásokon és népszavazásokon, amelyet 2025-től kifejezetten legfeljebb két óra fizetett távollét formájában kell biztosítani.⁴⁹ Azonban 2012-től megszűntek az alanyi jogon járó, tanulmányi célú távollétek⁵⁰ és csökkent a szakszervezetnek biztosított munkaidő-kedvezmény mértéke is, illetve megszűnt a szakszervezeti továbbképzések céljából külön jogcímen biztosított távollét.⁵¹ A részletek ismertetése nélkül jelzem, hogy a kormányzati igazgatásban és a különleges közigazgatási szerveknél dolgozó gyermekek nevelő tisztviselők az Mt.-hez képest kedvezőbb pótszabadságokban részesülnek, illetve fizetett szabadság jár az unoka születése és az első házasságkötés alkalmából.⁵² A szabályozás ellentmondásosságát jól mutatja, hogy e két törvény bevezetésével egyidőben az alapszabadság mértéke 25 napról 20 napra csökkent.⁵³

Ugyanakkor az igazolt távollétek jelzett bővülését lerontja, hogy az Mt. 2019-től lehetővé teszi az ún. önként vállalt túlmunka megállapodásával az éves 250 óra rendkívüli munkaidő mértékének növelését további legfeljebb 150 órával.⁵⁴ Az éves 400 munkaóra 50 nyolcórás munkanapnak felel meg, ami azt jelenti, hogy a megállapodást megkötő munkavállaló akár az egész naptári évben hatnapos munkaheteket teljesíthet.

Végül, a magyar jogban a közelmúltban a munkaidő mértékét érintő legnagyobb hatású intézkedés minden kétséget kizáróan a nyugdíjszabályok folyamatos szigorítása volt. A jogalkotó 2014-től 2022-ig folyamatosan emelte a nyugdíjkorhatárt 62-ről 65 évre.⁵⁵ Ezzel párhuzamosan 2012-től megszűntek a korhatár betöltése előtt igénybe vehető öregségi nyugdíjak.⁵⁶ Így nincs lehetőség korai nyugdíjba vonulásra a tartósan végzett munka egészségkárosító hatására tekintettel (korkedvezményes nyugdíj), vagy a munkáltatóval kötött megállapodás alapján (korengedményes nyugdíj), illetve megszűntek a fegyveres szervekre jellemző kedvező szolgálati nyugdíjak. Egyetlen kivételként a jogalkotó lehetővé teszi, hogy a legalább 40 év jogosultsági időt szerző nők korhatárra tekintet nélkül nyugellátásban részesüljenek.⁵⁷

Az áttekintésből megállapítható, hogy Magyarországon az elmúlt másfél évtizedben nem volt jogalkotó szándék a munkaidő csökkentésére. Noha kimutatható néhány

⁴⁸ Mt. 55. § (1) bek. j) pont, 146. § (1) bek. b) pont.

⁴⁹ Mt. 51. § (7) bek., 55. § (1) bek. m) pont, 146. § (1) bek. b) pont.

⁵⁰ 1992. évi Mt. 115. §.

⁵¹ 1992. évi Mt. 25. §, Mt. 274. §. Hozzá kell tenni, hogy a képzési célú igazolt távollétek lényegében teljes kivételése nem indokolt, az egész életen át tartó tanulás támogatására éppen az egyéni képzési jogok megerősítése lenne szükséges. Kun Attila: Az Ipar 4.0 munkajogi implikációiról. In: Ábrahám Márta – Berke Gyula – Tálné Molnár Erika (szerk.): *Exemplis discimus: Emlékkötet Radnay József születésének 95. évfordulójára*. Budapest, Kúria–Pázmány Press, 2022. 263–266.

⁵² Kit. 155. §, Kút. 63. § (9)–(14) bek.

⁵³ Kttv. 101. § (1) bek., Kit. 128. § (1) bek., Kút. 63. § (1) bek.

⁵⁴ Mt. 109. §.

⁵⁵ 1997. évi LXXXI. törvény a társadalombiztosítási nyugellátásról (a továbbiakban: Tny.) 18. § (1) bek.

⁵⁶ 2011. évi CLXVII. törvény a korhatár előtti öregségi nyugdíjak megszüntetéséről, a korhatár előtti ellátásról és a szolgálati járandóságról.

⁵⁷ Tny. 18. § (2a) bek.

olyan jogszabályi változás, ami ilyen irányba mutat, ám ezek jellemzően bizonyos távollétek bevezetését jelentik. Ezek jelentőségét csökkenti, hogy általában szűk célcsoportra irányulnak és/vagy szerény díjazás mellett vehetők igénybe. Jóval markánsabb intézkedések hatnak viszont a munkaidő növelése felé. Ide sorolandó mindenekelőtt a nyugdíjszabályok szigorodása, ami évekkal nyújtja meg a munkában töltendő időt. Hasonlóan, az önként vállalt túlmunka megállapodással akár évi 150 órával növelhető a teljesítendő munkaidő mennyisége. Jól láthatóan, ez teljesen leonthatja az idő közben bevezetett, gyermeknevelési, gondozási célú távollétek hatását. Ez az ellentmondás a közszférában is megfigyelhető: a munkaközi szünet munkaidőn kívül rekesztésével évente kb. 104 órával nőtt a munkaidő a kormányzati igazgatásban és a különleges közigazgatási szerveknél, továbbá öt nappal csökkent az alapszabadság, ami jelentős részben semlegesíti a gyermeket nevelőknek biztosított magasabb mértékű pótszabadságokat.

Hozzá kell tennünk, hogy a vizsgált időszakban a munkaerő-piaci folyamatok sem kedveznek a munkaidő-csökkentésnek. A munkanélküliség visszaszorulásával ugyanis Magyarországon éppen a munkaerő-hiány vált jellemző problémává. Míg a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 2010-ben 27.167 betöltetlen álláshely volt, ez az adat 2018-ra 83.510-re emelkedett, a tavalyi évben pedig 69.285 volt.⁵⁸ Úgy tűnik tehát, egyébként is célszerűtlen a munkaidőt rövidíteni akkor, amikor a munkáltatók számára általános gondot jelent a toborzás. Ugyanakkor a munkaidő-csökkentés nem kizárólag a munkaerő-piac keresleti és kínálati viszonyaitól függően lehet releváns. Csupán egyik alkalmazási esete, amikor az átmenetileg válságba kerülő munkáltató a munkaidő csökkentésével igyekszik elejét venni a leépítéseknek. Azonban feszes munkaerő-piac mellett is észszerű választás lehet a munkaidő mértékének visszafogása, például a toborzás megkönnyítése, a gyermeket nevelő, vagy idősebb munkavállalók tartós foglalkoztatása vagy a fluktuáció csökkentése érdekében.

4. Két rendszertani kérdés: a párhuzamos munkaviszonyok megítélése és a munkaidő fogalma

A munkaidő-csökkentés hazai jogi kereteinek felvázolása előtt két előzetes kérdésre kell kitérni. Az egyik az uniós jog kapcsán is felvetett párhuzamos munkaviszonyok problémája, a másik pedig magának a munkaidőnek a jogi fogalma.

Ami az elsőt illeti, a magyar munkajogban sincs kifejezett szabály arra, hogy egybe-számítandó-e a munkaidő, ha a munkavállaló egyszerre több munkaviszonnyal is rendelkezik. A 2. pontban írtak alapján, a Bíróság döntése révén nem kétséges, hogy a napi pihenőidőt úgy kell biztosítani a munkavállalónak, hogy az egybefüggő tizenegy órán keresztül egyik jogviszonyában se kelljen rendelkezésre állnia vagy munkát végeznie, ha a munkáltató azonos. Egyébként pedig az egyes munkaviszonyokat a munkaidő-szabályok szempontjából önállóan kell tekinteni, hacsak a párhuzamos jogviszonyok

⁵⁸ https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0072.html

nem valósítanak meg joggal való visszaélést, azaz nem kimondottan a munkaidő garanciák kijátszására irányulnak.⁵⁹

A másik kérdés kapcsán, a munkaidő-csökkentés értelmezéséhez alapvető magának a munkaidőnek a meghatározása, ami viszont álláspontom szerint az Mt.-ben téves. Eszerint, munkaidő: a munkavégzésre előírt idő kezdetétől annak befejezéséig tartó idő, valamint a munkavégzéshez kapcsolódó előkészítő és befejező tevékenység tartama.⁶⁰ Nem része ugyanakkor a munkaidőnek a munkaközi szünet (a készenléti jellegű munkakört kivéve) és a munkavállaló lakó- vagy tartózkodási helyéről a tényleges munkavégzés helyére, valamint a munkavégzés helyéről a lakó- vagy tartózkodási helyére történő utazás tartama.⁶¹ Ez a meghatározás ugyanakkor nincs összhangban a következőket bírói gyakorlattal, ezáltal félrevezető, és – amint arra hazai szakirodalom már több alkalommal rámutatott⁶² – nem felel meg az uniós jognak sem.

Egyrészt, a megfogalmazás arra utal, hogy a munkaidőnek való minősítés feltételezi a munkáltató rendelkezését, azaz a munkáltató kifejezett elrendelése hiányában a munkavállaló teljesítése nem minősül munkaidőnek. Ez nincs így, hiszen a bírói gyakorlat szerint rendkívüli munka az is, ha az annak elrendelésére jogosult személy tudomásul veszi, hogy a munkavállaló ilyen munkát végez és ez a munkáltató érdekében szükséges és indokolt, vagyis, ha igazolást nyer, hogy a munka elvégzésére – elrendelés hiányában is – a munkáltató érdekeit szem előtt tartva szükség volt.⁶³ Ez a jogtétel már jóval az Mt. kodifikálása előtt is érvényesült, ezért nem érthető, miért került a kódexbe mégis ennek ellentmondó definíció. A jogalkalmazók számára ugyanis a törvényből éppen ellentétes következtetés lenne levonható annak megítélésére, vajon munkaidő-e, ha például az éttermi személyzet külön utasítás nélkül is kiszolgálja a záróra után rendelő vendégeket, vagy az irodai munkavállaló a munkaidő lejártakor sem hagyja abba az asztalára tett dossziék feldolgozását.

Másrészt, az uniós jog szintén előír munkaidő definíciót, ami minden tagállam számára kötelező, és – amint az előző pontban láthattunk – amit a Bíróság számos esetben értelmezett. Eszerint munkaidő az az időtartam, amely alatt a munkavállaló dolgozik, a munkáltató rendelkezésére áll, és tevékenységét vagy feladatát végzi a nemzeti jogszabályoknak és/vagy gyakorlatnak megfelelően.⁶⁴ Jól láthatóan, ebben a meghatározásban sincs olyan megkötés, hogy a munkaidőt a munkáltatónak elő kellene írnia. Emellett a

⁵⁹ Kártyás i. m. 16–17.

⁶⁰ Előkészítő vagy befejező tevékenység: minden olyan feladat ellátása, amelyet a munkavállaló munkaköréhez kapcsolódóan, szokás szerint és rendszeresen, külön utasítás nélkül köteles elvégezni.

⁶¹ Mt. 86. §.

⁶² Ld. pl. Zaccaria Márton Leó: Fogalmi változások a munkaidő kapcsán az új munka törvénykönyvében. *Miskolci Jogi Szemle*, 2013/1. 134–135.; Szabó Mercédesz Ibolya: A munkaidő egyoldalú meghatározása a hatályos munkajogi szabályozásban. *Debreceni Jogi Műhely*, 2021/1–2. 66–67. <https://doi.org/10.24169/djm/2021/1-2/6> ; Havas Bence: A munkaidő és a pihenőidő dichotómiája. *Jogi Tanulmányok*, 2022/1. 360–361. <https://doi.org/10.56966/2022.24.havas>

⁶³ EBH2002.788; BH2011. 319; Pál Lajos: A munkaidő és az utazással töltött idő. In: Auer Ádám – Berke Gyula – György István – Hazafi Zoltán: *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 717.

⁶⁴ Munkaidő-irányelv 2. cikk 1. pont.

joggyakorlatból világos, hogy a rendelkezésre állás előírása önmagában megalapozza a munkaidő minősítést, ha az jelentősen korlátozza a munkavállaló rendelkezési jogát saját ideje felett.⁶⁵ Az Mt. meghatározása ezzel szemben csak a munkavégzési kötelezettséget említi, ami akkor sem fedi le a rendelkezésre állásra előírt időszakokat, ha ez utóbbiak célja nyilván a munkavégzés biztosítása, szükség esetére. A Bíróság gyakorlata alapján a munkáltató által előírt helyen történő, vagy rövid jelentkezési határidővel elrendelt rendelkezésre állás ugyanis akkor is munkaidőnek minősül, ha az alatt tényleges munkavégzésre nem, vagy csak kivételesen kerül sor.

Ugyanígy kifogásolható a munkavégzés tényleges helye és a lakó-, vagy tartózkodási hely közötti utazási idő kizárása a munkaidőből. A Bíróság szerint ugyanis munkaidőnek minősül a munkába járás ideje is, ha a munkavállaló nem rendelkezik állandó vagy szokásos munkavégzési hellyel.⁶⁶ A hazai jogirodalom úgyszintén több alkalommal kimutatta, hogy az Mt. 86. §-ban foglalt szövegezés éppen ezért nem pontos, maradéktalanul nem tartható fenn, hiszen az utazási idő általában nem zárható ki a munkaidő fogalmából.⁶⁷

Álláspontom szerint teljesen felesleges jogértelmezési zavarokhoz vezet, hogy a magyar munkaidő definíció különbözik az uniós jogi meghatározástól. Az előbbi ugyanis természetesen nem ronthatja le az utóbbit, pontosabban a nemzeti jogalkotásnak itt csak annyiban lehet szerepe, ha a munkavállalók javára eltérve még tágabban értelmezi a munkaidő fogalmát, mint amit az uniós jog megkövetel.⁶⁸ A munkaidő fogalma tehát egy olyan jogi kérdés, amit az uniós jog már „lefoglalt”, és így amelyet a nemzeti jognak adottságként kellene kezelnie. Ehhez képest kifejezetten megtevesztő a joggyakorlat számára, hogy a normatív definíció nem fedi le az uniós jog szerint kötelezően munkaidőnek tekintendő időszakokat és a magyar bírói gyakorlatnak is ellentmond. Ezeket a pontatlanságokat mielőbb korrigálni kellene. Jelenleg ugyanis a túlzottan szigorú törvényi fogalom miatt elképzelhető, hogy egyes magyar munkavállalók valójában a munkáltató által elismert munkaidőn kívül is munkaidejüket töltik.

⁶⁵ Leszek Mitrus: Defining working time versus rest time: An analysis of the recent CJEU case law on stand-by time. *European Labour Law Journal*, Vol. 14., No. 1. (2023). <https://doi.org/10.1177/20319525221141622>

⁶⁶ C-266/14. Tyco.

⁶⁷ Horváth István – Szladovnyik Krisztina: *A Munka Törvénykönyve magyarázata*. Budapest, Vezinfő, 2018. 250.; Kiss György: A munkaidő. In: Kiss György (szerk.): *Munkajog*. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 212–213. https://doi.org/10.36250/00730_00; Gacs Debóra – Fodor T. Gábor: Ugyanolyan és mégis más? – Avagy az uniós és hazai munkaidő-fogalom értékelésének különbségei az Európai Unió Bírósága és a Kúria joggyakorlatában a tízéves Tyco-ítélet tükrében. *Munkajog*, 2025/2. 62–63.

⁶⁸ Munkaidő-irányelv 15. cikk. Ld. ehhez az Mt. 5. § (2) bekezdését is, miszerint az Mt. rendelkezéseit Magyarország és az Európai Unió jogrendjével összhangban kell értelmezni.

5. A munkaidő csökkentése a felek megállapodásával, vagy a munkáltató döntésével

Miközben tehát a hazai jogszabályi környezet nem követi ezt a tendenciát, nincs akadálya, hogy a munkaidő-csökkentés lehetséges előnyeit kihasználni kívánó felek saját megállapodásukkal lépjenek ebbe az irányba, illetve erre a munkáltatónak akár egyoldalú intézkedésekkel is lehetősége van. Főként a nagyobb foglalkoztatóknál jellemző, hogy a munkaerő-piaci szereplők saját igényükre formálják a tételes jogi szabályozást az általuk kötött megállapodásokkal,⁶⁹ ami (részben) pótolhatja az aktuális tendenciákra reagáló tételes jogi szabályok hiányát.

Evidens megoldás, ha a felek a munkaidő csökkentése céljából részmunkaidőre kötnek munkaszerződést.⁷⁰ Ez számos esetben megfelelő megoldás lehet arra, hogy a munkáltató hatékonyan, üresjáratok nélkül használja ki a munkaidőt, a munkavállaló pedig annyi lekötöttséget vállaljon a munkahelyén, ami mellett az egyéb (tipikusan gondozási) kötelezettségeit is teljesíteni tudja. A statisztikák szerint éppen a részmunkaidő térnyerésének köszönhető, hogy a legtöbb európai országban az utóbbi évtizedekben csökkent az átlagos munkaidő.⁷¹ Azonban ez az eszköz a munkaidővel arányosan csökkentett díjazással jár.⁷² Ezért nem is tekinthető valódi munkaidő-csökkentési megoldásnak, legfeljebb akkor, ha a felek a díjazást kisebb arányban csökkentik, mint a munkaidőt. Az anyagi hátrány miatt a legtöbb munkavállaló ebben a formában nem engedheti meg magának a rövidebb munkaidőt.⁷³ Emellett a részmunkaidő tipikusan szerényebb előre lépési lehetőségekkel jár, nagyon ritka a részmunkaidőben betölthető vezetői pozíció, ezért hosszabb időre kevesen választják karrierjükben.

A fentiekkel szemben nem jár munkabér csökkentéssel a rövidebb teljes munkaidő.⁷⁴ Ilyen esetben a felek olyan munkaszerződést kötnek, amelyben a munkaidő mértékét az egyébként irányadó teljes munkaidőnél alacsonyabb mértékben állapítják meg, ám ezt is teljes munkaidőnek tekintik.⁷⁵ Például, a munkavállaló munkaszerződése szerint heti 38 órát dolgozik (hétfőtől csütörtökig nyolc órát dolgozik, míg pénteken csak 8-14 óra között van beosztva), de a díjazása az általános teljes munkaidőnek (heti 40 órának) megfelelő. Láthatóan, ez a megoldás nagyon kedvező a munkavállalónak, ám a munkáltató oldaláról pazarlásnak tűnik kevesebb teljesítésre ugyanazt a díjazást kifizetni. Ugyanakkor azt is mérlegelni kell, hogy a csökkentett munkaidőben motiváltabban,

⁶⁹ Rab Henriett: A négynapos munkahét dilemmái munkajogi nézőpontból – avagy a piaci működés gazdaságossága összefér-e a munkajogi garanciarendszerrel? *Munkajog*, 2022/4. 12.

⁷⁰ Mt. 92. § (5) bek.

⁷¹ De Spiegelaere–Piasna i. m. 18.

⁷² Ld. az időarányosság elvét az uniós jogban: a Tanács 97/81/EK irányelve (1997. december 15.) az UNICE, a CEEP és az ESZSZ által a részmunkaidős foglalkoztatásról kötött keretmegállapodásról, 4. szakasz (2) bek.

⁷³ A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 2024-ben a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya a 15–64 éves foglalkoztatottakon belül mindössze 4,2% volt. Az elmúlt 15 évben a legmagasabb adatot 2012-ben mérték, ami 6,5% volt. Ld. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0021.html

⁷⁴ Rab i. m. 12.

⁷⁵ Mt. 92. § (4) bek.

kipihentebben dolgozhat a munkavállaló, illetve a rövidebb munkaidő intenzívebb, hatékonyabb munkavégzésre ösztönözheti a munkavállalót. A több pihenőidő mellett könnyebbé válhat a toborzás, mindezek az előnyök pedig kompenzálhatják az egy időegységre eső magasabb bért.

Szintén a munkaidő csökkentését szolgálja, ha a munkáltató – bár lenne rá lehetősége – tartózkodik a hosszabb teljes munkaidő alkalmazásától. Így különösen, a készenléti jellegű munkakörökben sem kezdeményezi a munkaidő heti 40 óra fölé emelését, illetve a munkaszerződésben már kikötött magasabb időtartamot a felek közelítik a standard teljes munkaidőhöz.

Hasonló megoldás, ha a munkáltató igyekszik csökkenteni a rendkívüli munkaidő mennyiségét. Ahogy a 3. pontban láthattuk, a munkáltató alanyi jogon évente 250 óra rendkívüli munkaidőt írhat elő, amit egyéni megállapodással további 150 órával meg lehet emelni. Azoknál a munkáltatóknál, ahol léteznek ilyen megállapodások, vagy annak hiányában is tetemes az éves túlóra felhasználás, már azzal jelentős lépés tehető a munkaidő csökkentés irányába, ha a szerződés szerinti munkaidő érintetlenül hagyása mellett a munkáltató a minimálisra szorítja a túlóra elrendelését. Ez ugyan jelent bérkiesést a túlórákra járó díjazás elmaradásával, ám kifejezetten előnyös lehet a munkavállalónak, ha a munkaidő a szerződésében vállalt óraszámra korlátozódik, és ezáltal több, kiszámíthatóbb szabadidővel számolhat. Azt is célszerű mérlegelni, hogy az extrém hosszú munkaidő legfeljebb csak átmeneti megoldás lehet a munkáltató számára a munkaerő-hiány okozta problémákra. Ugyan toborzás nélkül biztosít gyorsan rendelkezésre álló többlet-munkaerőt, de a munkavállalók kifáradásával, motivációjának csökkenésével és a munkavédelmi kockázatok exponenciális emelkedésével fenyeget. Éppen ezért célszerű lépéseket tenni az elkerülésére, kivezetésére.

További mérlegelendő lehetőség a fizetett távollétek növelése. A néhány órával csökkentett heti munkaidőhöz képest a munkavállaló számára vonzóbb lehet, ha ez a munkaidő csökkentés „tömbösítve”, az éves fizetett szabadsága növelésében jelentkezik. Például, heti egy óra munkaidő csökkentés helyett – a törvény alapján járó mértéken felül – további öt munkanap pótszabadságot kap. Előnye ennek a megoldásnak, hogy a munkáltató mindennapi működését nem érintik a rövidített műszakok (pl. minden munkanap nyolc óra marad a teljesítendő munkaidő), másrészt a munkavállaló jobban el tud távolodni a munkájától, amikor legalább egy egybefüggő munkanapként jelentkezik a munkaidő csökkentés. Olyan megoldás is lehetséges, hogy a munkáltató klasszikus szabadság helyett olyan többlet-távollétet biztosít, amikor a munkaviszonyhoz kötődő, de nem a szűk értelemben vett munkavégzéssel járó feladatokat kell el látni. Például, a munkavállaló évente pár napig – a munkáltató költségén – képzésen, tanulmányúton, vagy csapatépítő programon vehet részt. Ezek ugyan nem jelentenek teljes egészében a munkavállaló döntése szerint felhasználható szabadidőt, de ahhoz hasonló eltávolodást biztosítanak a munkakörrel járó megszokott feladatoktól. Különösen a képzési célú távollétek lehetnek fontosak, különösen, hogy a folyamatos képzés fontossága ellenére – ahogy a 3. pontban láthattuk – az Mt. nem biztosít alanyi jogú távollétet ilyen célból.

Az előző megoldás hosszú távú verziója, amikor a munkáltató egy hosszabb időszak alatt biztosít egy egybefüggő, tartós fizetett távollétet a munkavállalónak (*sabbatical*). Például, minden nyolc munkaviszonyban töltött év után négy hónap fizetett távollétet

engedélyez. Ilyenkor a munkaidő csökkentés hatásai nem egy héten, hónapban, vagy a folyó évben jelentkeznek, hanem a karrier hosszabb időszaka alatt. Ez az elsősorban a kiegészítő alkalmazott megoldás alkalmat ad a munkavállalónak a felfrissülésre, a további karriercéljai megfogalmazására. Természetesen számos változata lehetséges, attól függően, milyen hosszú az időtartama és milyen díjazást biztosít alatta a munkáltató. Nem ritka, hogy a munkáltató előír valamilyen célt a távollét idejére, például valamilyen tanfolyam elvégzését, vagy önkéntes munka végzését. Ezek lehetnek a munkaviszonyhoz csak lazán kötődőek, hiszen a cél éppen a megszokott feladatoktól való eltávolodás.

Még tágabb időperspektívában gondolkodva, az is a teljesítendő munkaidő csökkentését jelenti, ha a munkáltató lehetőséget biztosít az egyébként irányadó nyugdíj-szabályokban rögzítetthez képest korábbi visszavonulásra. A jelenleg hatályos magyar nyugdíjrendszernek nincs olyan eleme, ahol a munkáltató átvállalhatná a nyugdíj megfizetését a korhatár betöltése előtti évekre. Annak viszont nincs akadálya, hogy a munkáltató az utolsó munkában töltendő hónapok alatt mentesítse a munkavállalót a munkavégzés alól. Például, a munkaviszonyban töltött minden 10 év után két hónap fizetett távollétet biztosít, ha a munkavállaló a munkaviszonyt nyugdíjazására tekintettel mondja fel. Ez akár a hosszabb jogviszony után járó végkielégítés „átforgatását” is jelentheti távollétre. Ennek komoly szerepe lehet a hosszabb munkaviszonnyal rendelkező, nyugdíj előtt álló munkavállalók megtartásában. Olyan konstrukció is lehetséges, amikor a felek a nyugdíjazás előtti időszakra élnek a rövidebb teljes munkaidő lehetőségével. Azaz, a visszavonulás előtti utolsó hónapokban a munkavállaló már csak heti 20-30 órát dolgozik, alapbére változatlanul hagyása mellett. Ez egyrészt megkönnyíti a két életszakasz közötti átmenetet, másrészt a munkáltatónál eltöltött hosszabb munkaviszony elismeréseként is szolgál.

A fentiekből is láthatóan, a munkaidő csökkentésnek számos variációja van, amelyek mind más és más helyzetekben jelenthetnek megoldást a feleknek. Teljesen eltérő az intézkedés várható hatása, ha a napi, a heti, az éves, vagy a teljes karrierút alatt teljesítendő munkaidő mértékét csökkentjük. Ugyanígy alapvető kérdés, hogy a munkaidő csökkentése mely munkavállalói csoportoknak biztosított, alanyi jogon jár-e, vagy a munkáltató mérlegelésétől függ, jelent-e, és ha igen, milyen mértékű bérkiesést a munkavállaló oldalon stb. Az egymástól radikálisan eltérő munkakontextusok, normák és szocioökonómiai viszonyok miatt a helyzettől függően más-más eszközökkel és eltérő esélyekkel lehet különböző típusú csökkentések felé haladni.⁷⁶ A számos változatra tekintettel jó gyakorlat, ha a munkáltató többféle választási lehetőséget kínál fel munkavállalóinak, így mindenki a saját élethelyzete, preferenciái alapján alakíthatja a munkaidejét. Például, a munkavállaló választása szerint az adott naptári évben vagy 5%-os alpbérfejlesztésben részesül, vagy heti két órával csökken a munkaideje, vagy 10 nap pótszabadságban részesül. A legjobb megoldás a felek lehetőségeinek és igényeinek pontos ismeretében határozható meg, ezért – ahol erre lehetőség van – érdemes a munkaidő csökkentést a munkavállalói érdekképviseltek bevonásával, kollektív megállapodásban rendezni.

⁷⁶ Antal Miklós: A munkaidő-csökkentés mint új vízió? *Educatio*, 2023/4. 596.
<https://doi.org/10.1556/2063.32.2023.4.3>

6. Összegzés

A munkaidő csökkentése összetett, sokszínű jelenség, amelynek megvalósítása többféle jogi megoldáson alapulhat. A munkaidő-irányelv tág teret enged a tagállami vagy kollektív megállapodások általi munkaidő-csökkentésnek. Tisztázandó kérdés azonban, hogy párhuzamos munkaviszonyok esetén egybe kell-e számítani az egyes munkaviszonyokban teljesítendő munkaidőt. Igenlő válasz esetén jelentősen csökkenne az uniós munkavállalók által munkában tölthető idő mértéke, amit nem feltétlenül indokolnának önmagában a munkavédelmi megfontolások. Egy ilyen szigorú jogi korlátozás helyett érdemes lenne magukra a felekre bízni, milyen módszerrel és feltételekkel csökkentik a munkaidőt.

Magyarországon az elmúlt másfél évtizedben nem mutatható ki stratégiai törekvés a munkaidő mérséklésére. A hazai szabályozás inkább a munkaidő növelése irányába változott, például a túlmunka kereteinek bővítésével és a nyugdíjkorhatár emelésével. A munkaidő jogi fogalma körüli pontatlanságok is a munkával töltött idő – nem szándékolt – kibővítését eredményezhetik. Ugyanakkor a felek saját megállapodásaik révén, vagy a munkaidő csökkentés előnyeit kihasználni kívánó munkáltatók akár egyoldalú intézkedésekkel is képesek lehetnek rugalmas, az egyéni igényeikre szabott munkaidő-csökkentési megoldások bevezetésére. A munkaidő-szabályozás feladata, hogy ehhez továbbra is biztosítsa a munkavállalói védelem garanciáit, mellette pedig lehetővé tegye a felek számára a választást a különböző munkaidő-szervezési megoldások között.⁷⁷

⁷⁷ Rab i. m. 15.

DISSERTATIONES

DIGITÁLIS FORDULAT A JOGÁSZKÉPZÉSBEN?

A technológiai tartalmak megjelenése a hazai jogi karokon

Aczél-Partos Adrienn*

1. Bevezetés

A jogászképzés alapvető célja, hogy a hallgatókat felkészítse a jogi gondolkodás¹ és érvelés elméleti és gyakorlati alkalmazására, valamint arra, hogy a társadalmi, gazdasági és technológiai környezet változásaira magabiztosan tudjanak reagálni és azokra építve képesek legyenek felelősségteljes döntéseket hozni. A hagyományos képzés középpontjában a normaszövegek értelmezése, az ítélkezési gyakorlat elemzése, valamint az anyagi jogi és eljárásjogi tudás rendszerezése áll.² A digitális technológiai fejlődés új kihívások elé állította a jogászképzést.

A mesterséges intelligencia (továbbiakban: MI) megjelenése³ az elmúlt évtized egyik legjelentősebb technológiai és társadalmi változása. A generatív MI, különö-

* Jogi Informatika Oktatási Csoport-, és Jogi Technológiai Kompetencia Központ vezetője, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5848-638X>

¹ Ld. részletesen Nagy Zsolt: Integráció a jogi oktatásban: az elmélet és a gyakorlat kettősségének problematikája. *Jog – Állam – Politika*, 2024/1. 85–107. <https://doi.org/10.58528/JAP.2024.16-1.85>

² Vö. Jakab András: A magyar jogi oktatás megújításához szükséges lépések. Reformjavaslat összehasonlító áttekintésre alapozva. *Magyar Jog*, 2010/4. 204–223.

³ A mesterséges intelligencia kutatása 1956 nyarán vette kezdetét a Dartmouth College-ben megrendezett workshopon. John McCarthy vezette be a fogalmat a konferencián, ahol tudóstársaival a gépi értelem kutatásának és fejlesztésének lehetőségeit vitatták meg. Az MI-kutatás egyik kiindulópontja az volt, hogy az emberihez hasonló általános intelligenciával rendelkező gépet hozzanak létre. Ennek megvalósítását akkor húsz éven belülrre jósolták A terület azóta váltakozó lendületű, ciklikusan fellendülő és visszaeső fejlődési szakaszokon ment keresztül „Nyarak” (jelentős eredményeket hozó, optimista periódusok) és „telek” (stagnálás és forráshiány jellemezte időszakok) követték egymást. Ld. John McCarthy: What is Artificial Intelligence? 2007. November 12. <https://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai.pdf> Történelmi jelentőségű fordulópontot jelentett 2022. november 30., amikor a ChatGPT-t ingyenesen elérhetővé tették a nyilvánosság számára, ezzel egy új korszakot nyitva a mesterséges intelligencia gyakorlati alkalmazásában és társadalmi hatásában.

sen a nagy nyelvi modellek (továbbiakban: LLM) megjelenése nemcsak a gazdaságot, a munkaerőpiacot és a jogi szabályozás kérdéseiről való gondolkodást alakítja át, hanem a felsőoktatás világát is. A technológiai eszközök fejlődése révén új készségek válnak elérhetővé mind a hallgatók, mind az oktatók számára, ugyanakkor olyan módszertani és etikai kérdések is felszínre kerülnek, amelyek megkerülhetetlenné teszik az oktatási rendszerek céljainak, értékeinek újragondolását. A promptírás, az adatértelmezés és a mesterséges intelligenciával támogatott elemzés mint újonnan megjelenő készségek alapjaiban formálják át azokat a kompetenciadefiníciókat és kimeneti elvárásokat, amelyek a felsőoktatási képzés jelenlegi paradigmáját meghatározzák.⁴ Ugyanakkor megfelelő etikai és pedagógiai keret nélkül ezek a kompetenciák könnyen technikai jártasságokká silányulhatnak, amelyek elszakadnak a kritikus gondolkodás és az akadémiai integritás alapértékeitől.⁵

Richard Susskind⁶ a jog és az informatika közötti kapcsolatrendszer vizsgálatának egyik legismertebb és leggyakrabban idézett alakja,⁷ aki úttörő szerepet játszott a jogi technológia, a digitális igazságszolgáltatás, valamint az ügyvédi hivatás átalakulásának elemzésében. Ő már 2008-ban feltette azokat a kérdéseket, amelyekkel ma, a mesterséges intelligencia fejlődésének korszakában, ismét szembesülünk. *The End of Lawyers?*⁸ című művében a jogi szakma átalakulásáról, a technológia szerepéről és a jogászai munka újradefiniálásáról beszélt, olyan előrelátó módon, amely sokáig inkább futurisztikusnak, mint valós veszélynek tűnt. Most, közel két évtizeddel később, ezek a kérdések új hangsúlyt kaptak, és aktualitással kerültek vissza a tudományos és oktatáspolitikai diskurzus középpontjába.

Felmerül a kérdés, vajon a jogásztársadalom egyes tagjai miért érzékelik ezeket a dilemmákat ma sürgetőbbnek és komolyabbnak, illetve, hogy ez az érzékelés mennyiben tükröz valós, rendszerszintű változásokat? Talán azért, mert a generatív mesterséges intelligencia, az LLM-ek és az automatizált jogi megoldások nemcsak elméleti lehetőségek, sokkal inkább olyan valóságos, gyorsan terjedő eszközök, amelyek konkrét hatással vannak a jogi gyakorlatra és az oktatásra egyaránt. Abban különbözik első sorban a korábbi digitális technológiáktól a mostani, hogy nemcsak eszközként támo-

⁴ Dringó-Horváth Ida: *Oktatásfejlesztési innováció és hálózatépítés a magyarországi felsőoktatásban. Trendek, irányadó eredmények és adaptálható jógyakorlatok*. Budapest, L'Harmattan, 2024. 9. <https://doi.org/10.56037/978-963-646-188-1>

⁵ Rajki Zoltán – T. Nagy Judit – Dringó-Horváth Ida: A mesterséges intelligencia a felsőoktatásban – hallgatói hozzáférés, attitűd és felhasználási gyakorlat. *Iskolakultúra*, 2024/7. 3. <https://doi.org/10.14232/iskkult.2024.7.3>

⁶ Richard Susskind: *How To Think About AI. A Guide For The Perplexed*. Oxford University Press, 2025. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198941927.001.0001>

⁷ Susskind már az 1980-as években amellett érvelt, hogy a jogi információ-visszakeresésen túlmutató, tudásalapú rendszerek fejlesztése csak akkor lehet megalapozott, ha a jogelméleti kérdések – különösen a jogi tudás reprezentációja és a jogi érvelés szerkezete – kifejezetten beépülnek a rendszertervezésbe. Ld. Richard Susskind: Expert Systems in Law: A Jurisprudential Approach to Artificial Intelligence and Legal Reasoning. *The Modern Law Review*, Vol. 49., No. 2. (1986) 168–194. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2230.1986.tb01683.x>

⁸ Richard Susskind: *Az ügyvédség vége? A jogi szolgáltatások természetének újragondolásáról*. Ford. Zódi Zsolt – Csapó András. Budapest, CompLex, 2012.

gatja az emberi gondolkodást, hanem helyettesíteni is képes azt. Az előző évtizedek technológiai újításai, akár az adatbázisok, a keresőmotorok vagy a szövegszerkesztők az információ elérését és feldolgozását könnyítették meg, az MI azonban az értelmezés, az érvelés és az alkotás területein is aktívan részt vesz. Ez viszont a módszertani kérdéseken túl olyan ontológiai kérdéseket is felvet, hogy hol húzódik az emberi és gépi közreműködés határa, és miként értelmezhető az önálló szellemi teljesítmény a gépi generálás korában. A technológiai áttörés már nem távoli jövőkép, hanem a jelen része, amely azonnali válaszokat követel. A körvonalazódó tendenciák ellenére azonban továbbra sem egyértelmű, hogy valóban megindul-e a jogászképzés, a jogi munkaszervezés és a szakmai identitás mélyreható átalakulása, vagy csupán újabb lehetőséget szalasztunk el a szükséges reformok végrehajtására?⁹ Mi adhat biztosítékot arra, hogy ezúttal valóban érdemi figyelmet kap a kérdés – legyen szó a jogi felsőoktatás átalakításáról vagy a hivatásrendek belső megújulásáról –, és nem csupán halogatjuk tovább a szakma jövőjét meghatározó döntéseket? Talán az, hogy az MI immár a laikus felhasználók számára is elérhető, és így a jogászok monopóliuma a jogértelmezésben és tanácsadásban megkérdőjeleződik. A technológia demokratizálódása és az abból fakadó társadalmi elvárások változása olyan külső nyomást gyakorol, amely mellett a szakma nem maradhat passzív. Ezekre és az ezekhez szorosan kapcsolódó kérdésekre keresünk választ az előttünk álló elemzés során.

Jelen tanulmány célja, hogy átfogó képet adjon a hazai jogi karokon oktatott jogi technológia¹⁰ aktuális helyzetéről.

A vizsgálat kiindulópontjával a jogi technológia történeti és elméleti megalapozottságának rövid áttekintése szolgál, melynek keretében kitérünk a jogi informatika mint előzménydiszciplína szerepére, különös figyelemmel annak oktatási és alkalmazási dimenzióira. A szerző álláspontja szerint a jogi informatika egyrészt történeti előzménye, másrészt pedig koncepcionális alaprétege is a jogi technológia oktatásának, mivel az már a kezdetektől fogva érzékenyen reagált a jog és technológia találkozási pontjaira. A jogi informatika korábbi oktatási gyakorlatai és kérdésfelvetései (mint például a digitális dokumentumkezelés, az adatbázis-használat, vagy az elektronikus jogi kutatás) megágyaztak annak a szemléletmódnak, amelyre a jogi technológia tantárgyi és kutatási programjai ma is épülhetnek. A szerző tehát nem egy éles határvonalat lát a két terület között, hanem egyfajta folytonosságot, amelyre érdemes reflektálni a jelen technológiai átrendeződés közepette. Ez a terület nemcsak a digitális jogi eszközök fejlődését indította el, hanem elősegítette egy olyan szakmai környezet kialakulását, amelyben a technológiai fejlődéshez szükséges készségek fokozatosan megjelennek és fejlődni tudnak. A tanulmány e kompetenciák kiemelt jelentőségére is reflektál, különösen a digitális készségek elsajátításának lehetőségeit és felelősségét vizsgálva a jogi felsőoktatás intézményrendszerén belül. A technológiai környezet gyors átalakulása szükségessé teszi az olyan oktatási tartalmak beemelését, amelyek elősegítik a hall-

⁹ A témával kapcsolatban ld. részletesebben: Zödi Zsolt (szerk.): *Jogi technológiák. Digitális jogalkalmazás*. Budapest, Ludovika, 2022.

¹⁰ Jelen tanulmányban a mesterséges intelligencia és a jogi technológia oktatását, habár nem azonos jelentésűek, mégis egymást helyettesítve fogom használni. A fogalmakat a későbbiekben definiálom.

gatók felkészítését a jövő jogászai munkakörnyezetének elvárásaira. A jogi technológia oktatásának tényleges gyakorlatát a nyolc hazai jogi kar képzési kínálatának vizsgálatán keresztül mutatjuk be, három szinten: az osztatlan jogásképzés, a doktori képzés, valamint a szakjogásképzések keretében. Az elemzés célja annak feltárása, hogy miként jelenik meg a technológiai kompetenciák fejlesztése a jogásképzés különböző szintjein, és milyen válaszokat adnak az intézmények a digitális kihívásokra.

2. A jogi informatika szerepe a digitális jogásképzés előkészítésében

Az alábbiakban röviden ismertetem a jogi informatika egyetemi oktatásban való megjelenését. A fejezet szándékosan nem terjedelmes és részletes, mivel nem ez a tanulmány központi témája, ugyanakkor elengedhetetlen egy rövid áttekintést¹¹ adni róla, hiszen a jogi informatika szemléletének és oktatásának megértése alapvető háttérter nyújt a későbbi elemzésekhez. A hazai jogi informatika oktatásának ismertetése előtt szükségesnek tartom röviden kitérni az angolszász modell alakulására is, amely meghatározó módon formálta e tudományterület nemzetközi fejlődését. Bár a német és a svéd megközelítések szintén jelentős hatással bírtak, ezek részletes tárgyalása jelen tanulmány keretein túlmutat, külön vizsgálatot igényelne.

A szakirodalomban – többek között Peter Seipel¹² és más jogtechnológiai kutatók munkáiban¹³ – a jogi informatikát gyakran a mai jogi technológia előzményeként, előfutáraként azonosítják.¹⁴ Jogi informatika alatt az informatikai eszközök és megoldások jogi környezetben való alkalmazását értjük: mind a jogászai hivatásrendek informatikai tevékenységeit, mind a jogi információk felhasználóinak igényeit és eszközhasználatát.¹⁵ Az informatika jogi alkalmazása legkorábban az Egyesült Államokban, majd az Egyesült Királyságban jelent meg. A jogi informatika oktatásának gyökerei egészen az 1950-es évekig nyúlnak vissza, amikor először merült fel a számítógépek jogi célú alkalmazása.¹⁶ 1955-ben John F. Harty professzor kezdeményezésére egy szókereső rendszer fejlesztése indult meg Pennsylvania-ban jogszabályok módosításának támogatására, amely a digitális jogi adatkezelés egyik első lépésének tekinthető. Ez a technológia alapozta meg a LITE-rendszert (Legal Information Through Electronics), amely a mai jogi keresőrendszerek korai változata. Az 1960-as évektől elindul-

¹¹ Ld. részletesebben Princz Adrienn: *Elvárt digitális kompetenciák a jogi munkaerőpiacon a történelem és a gyakorlat kontextusában*. Doktori értekezés. I. fejezet. Szeged, SZTE, 2023. <https://tinyurl.com/98hy8nz>

¹² A jogi informatika úttörője, aki rendszeresen írt arról, hogyan ágyazódott be ez a terület a modern jogi technológiák előzményeként. <https://irilaw.org/about/organisation/co-workers/peter-seipel/>

¹³ A témához kapcsolódóan számos releváns tanulmányt találtam például a *European Journal of Law and Technology*, illetve az *International Journal of Law and Information Technology* című folyóiratokban.

¹⁴ Daniel Martin Katz – Ron Dolin – Michael J. Bommarito (eds.): *Legal informatics*. Cambridge University Press, 2021. <https://doi.org/10.1017/9781316529683>

¹⁵ Sandra Erdelez – Sheila O'Hare: Legal Informatics: Application of Information Technology in Law. *Annual Review of Information Science and Technology*, 1997/32. 368.

¹⁶ Emmanuel Salami: *A Brief Overview of Legal Informatics*. SSRN working paper series. 2017. 2–3. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2966201>

tak az első strukturált jogi adatbázisok, az 1970-es évekre pedig a közintézmények – különösen az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban – már nagyméretű adatbázisokat használtak jogi és közigazgatási célokra. A technológiának a jogi oktatásba történő legmarkánsabb és egyben legeredményesebb integrációja a számítógépes jogi kutatás (*Computer-Assisted Legal Research* – CALR) területén valósult meg.¹⁷ A CALR története 1967-ben kezdődött, amikor az Ohio Bar Association és a Data Corporation létrehozott egy kísérleti adatbázist, amely Ohio állam alkotmányát, törvényeit és bírósági döntéseit tartalmazta, a szövegek minden egyes szavának indexelésével. Ebből fejlődött ki a később jelentőssé vált LEXIS rendszer, amely mára a legtöbb jogi kar hallgatói számára elérhető kutatási eszközzé vált. A West Publishing Company 1975-ben indította el versenytárs szolgáltatását, a Westlaw-t, amely szintén meghatározó szereplővé vált az elektronikus jogi kutatás területén. A CALR hallgatói elérhetőségének kiterjesztésével párhuzamosan megjelentek az első számítógépes oktatóprogramok is, amelyek a jogi tananyag átadását támogatták. 1982-ben a Minnesota és a Harvard jogi karán megalapították a Számítógépes Jogi Oktatási Központot (*Center for Computer-Assisted Legal Instruction* – CALI), amely a számítógépes jogi oktatási módszerek fejlesztését és alkalmazását tűzte ki célul. Napjainkban szinte valamennyi amerikai jogi kar tagja ennek a szervezetnek. Az 1980-as évektől a személyi számítógépek megjelenésével és az alkalmazások elterjedésével a jogi informatika egyre inkább beépült a jogi gyakorlatba és oktatásba. Az 1990-es évek elején voltak olyan amerikai ügyvédi irodák, amelyek a technológia élenjáró és elkötelezett használóiként voltak ismertek a jogi közösségben. Susskind felidéz egy látogatást egy washingtoni ügyvédi irodában, ahol az informatikai igazgató arról számolt be, hogy a szervezet kultúrája kifejezetten kedvezett az informatikai megoldások beépülésének. Egy példaként említette, hogy aznap reggel telefonhívást kapott egy frissen végzett jogásztól, aki meglepetten jelezte, hogy valószínűleg valamilyen tévedés történt, mert nem talált számítógépet az íróasztalán. Ez az eset jól példázza, hogy már akkor voltak olyan fiatal jogászok, akik számára az informatikai eszközhasználat alapelvárás volt.¹⁸

Hazánkban három jogi karon indult meg a '80-as években a jogi informatika oktatása. A hazai úttörők közé tartozott Kovacsics József az ELTE-n, Kalas Tibor Miskolcon, valamint Balogh Zsolt György Pécsen. Ők indították el elsőként a tantárgy oktatását, és meghatározó szerepet vállaltak a terület szakirodalmának kialakításában is, többek között tankönyvek¹⁹ megírásával. Az 1990-es évek technológiai ugrása – a világháló, keresőmotorok, és később az e-kormányzat rendszerei – új távlatokat nyitottak a digitális jogérvényesítésben és a jogászok képzésében is. A jogi informatika hosszú ideig marginális szerepet töltött be a jogászképzésben, számos jogi karon a

¹⁷ Stephen M. Johnson: Legal Education in the Digital. *Wisconsin Law Review*, 2000. 87. <https://tinyurl.com/2wbpxenb>

¹⁸ Richard Susskind: IT and legal education in the future. *Amicus Curiae*, 1997/1. 4–6. <https://doi.org/10.14296/ac.v1997i1.1651>

¹⁹ Kalas Tibor: *Számítógép az államigazgatásban*. Budapest, KJK, 1979.; Kalas Tibor (szerk.): *Jogi informatika*. Miskolc, Bíbor, 1987.; Kovacsics József: *Bevezetés az államigazgatási informatikába*. Budapest, Akadémiai, 1980.; Kovacsicsné Nagy Katalin (szerk.): *Jogi informatika*. Budapest, ELTE, 1996.; Balogh Zsolt György: *Jogi informatika*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1998.

közigazgatási jog, illetve egyes helyeken a jogi statisztika oktatásának keretei között kapott helyet. Intézményi szinten önálló tanszékké csak kivételes esetben vált, így a diszciplína oktatása nem tudott a felsőoktatásban önálló tudományterületként megerősödni. Ugyanakkor a jogi informatikának az egyetemi tantervekbe való fokozatos integrációja a kilencvenes évek második felétől fokozatosan erősödött, ettől az időszaktól kezdve valamennyi hazai jogi karon kötelező tantárgyként jelent meg, jelezve a technológiai szemléletformálás iránti növekvő igényt a jogászképzésben. Noha a jogi informatika valamennyi hazai jogi kar tantervében megjelenik, oktatása nem egységes struktúrában valósul meg. A képzés rendszerint egyetlen félévre korlátozódik, gyakorlatorientált formában, amely időkeret nem teszi lehetővé a diszciplína elmélyült, átfogó bemutatását. Ennek következtében a hangsúly elsősorban a jogszabályok, bírói döntések és jogirodalom elektronikus kereshetőségének módszertanára helyeződik, míg a jogi informatika elméleti és interdiszciplináris aspektusai csak érintőlegesen jelennek meg. Az infokommunikációs jogként tárgyalt, mélyebb elméleti feldolgozás jelenleg mindössze három jogi karon²⁰ képezi az oktatás részét.

Ma a jogi informatika oktatása nemcsak technikai ismereteket közvetít, hanem történeti és szemléleti mélységgel is bír. A digitális eszközök a jog világában nem egyszerű segédeszközként jelennek meg, hanem válaszként szolgálnak a modern kihívásokra is. Éppen ezért, a mesterséges intelligencia oktatásának kontextusában különös jelentőséggel bír a jogi informatika mint alapoató tantárgy, amely a mai *legaltech*-gondolkodás egyik elméleti alapja. A mai digitális rendszerek (Big Data, tudásmenedzsment-rendszerek, e-discovery stb.) a jogi informatika szemléleti és technológiai bázisára épülnek. Ezért a jogi informatika oktatása nemcsak hasznos, hiszen elősegíti a hallgatók technológiai gondolkodásának fejlődését,²¹ és megalapozza a jog és informatika közötti összefüggések értő feldolgozását,²² hanem elengedhetetlen ahhoz, hogy a jogászképzés képes legyen reagálni a 21. századi kihívásokra.

A jogi informatika oktatásának jelentősége azonban nemcsak elméleti vagy módszertani szempontból indokolható, hanem a munkaerőpiaci elvárások szintjén is egyre kézzelfoghatóbbá válik.²³ Ennek egyik legkonkrétabb lenyomata a munkáltatói állás-hirdetések szövegében figyelhető meg, ahol egyre nagyobb számban jelennek meg a jogi informatikai ismeretekre vonatkozó elvárások. Ezek az elvárások azonban többnyire nincsenek pontosan definiálva, és gyakran nem különülnek el világosan az általános informatikai készségektől. A jogi informatika kapcsán elvárt kompetencia sok

²⁰ A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, valamint a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán.

²¹ A jogi informatika oktatása már önmagában is hozzájárul(hat) ahhoz, hogy új megközelítések szülessenek a jogi gondolkodás formalizálására és annak technológiai támogatására, amelyet aztán a jogi technológia célzott oktatása tovább mélyít és rendszerszintűvé tesz.

²² Richard Susskind egy 2010-es tanulmányában is hangsúlyozta, hogy a jogi informatikát nem mint technológiai segédeszközt kell értelmezni, hanem a jogász hivatás strukturális átalakulásának alapját, amely megelőzte és részben megalapozta a mai jogi technológiai fejlesztések irányát. In: Richard Susskind: *Legal Informatics – A Personal Appraisal of Context and Progress*. *European Journal of Law and Technology*, Vol. 1., N. 1. (2010) <https://ejlt.org/index.php/ejlt/article/view/18/7>

²³ Princz i. m. 286–289.

esetben összeolvad az olyan alapvető digitális készségekkel, mint a szövegszerkesztés, fájlkezelés vagy elektronikus levelezés, jóllehet a jogspecifikus digitális tudás ennél lényegesen összetettebb és szakmailag eltérő természetű. Mindez világosan mutatja, hogy a jogi informatika oktatása a jogászképzés modernizálásának eszközén túl a pályakezdő jogászok munkaerőpiaci beilleszkedésének is kulcseleme, amelyre a munkáltatók – ha nem is minden esetben tudatosan és precízen megfogalmazva – egyre határozottabban igényt tartanak.²⁴

3. Miben rejlik a jogászi versenyelőny a technológia korában?

A jogászi hivatás hosszú időn keresztül viszonylag stabil és jól körülhatárolt szerepköröket foglalt magában, ahol a szakmai eredményesség alapját elsősorban a jogszabályok alapos ismerete, valamint a meggyőző érvelési- és elemzőképesség jelentette. Az elmúlt évtizedben azonban a technológiai fejlődés, különösen a digitális eszközök és a mesterséges intelligencia megjelenése alapjaiban kezdte átalakítani a jogászi munka világát.²⁵ Az ügyfelek elvárásai mindezek alapján gyorsabban változnak, hatékonyabb, gyorsabb, és technológiailag is naprakész jogi szolgáltatásokat várnak el.²⁶

Susskind, a már korábban is idézett, *The End of Lawyers?* című művében arra is rávilágít, hogy a jogászi hivatás nem rendelkezik természetes előjogokkal. A jog nem azért létezik, hogy biztos megélhetést nyújtson a jogászoknak, hanem azért, hogy az igazságszolgáltatás társadalmi funkcióját betöltsse. A technológiai fejlődés, különösen az automatizáció, a digitalizáció és a mesterséges intelligencia megjelenése alapvetően megváltoztathatja a hagyományos jogászi szerepeket, és csökkentheti a személyre sza-

²⁴ A hivatkozott kutatás 2023-ban lezárult, így eredményei még elsősorban a jogi informatika mint technológiai alapkészség jelentőségét tükrözik. Azóta azonban a szakmai elvárások tovább fejlődtek és ma már önmagában a jogi informatika ismerete nem elegendő, hiszen a technológiai felkészültség középpontjába egyre inkább a mesterséges intelligencia és a *legaltech*-alkalmazások használatában való jártasság válik döntő tényezővé a jelöltek kiválasztása során. A Wolters Kluwer több *legaltech* fókuszú szakmai eseményén tapasztaltak szintén abba az irányba mutatnak, miszerint a közepes és nagyobb ügyvédi irodák képviselői olyan pályakezdő jogászokat keresnek, akik nemcsak technológiai affinitással rendelkeznek, hanem képesek hatékonyan beépíteni a mesterséges intelligencia eszközeit és a *legaltech*-megoldásokat a gyakorlati jogi munkába. Ez a tendencia egyértelműen arra utal, hogy a jogászképzés jövője szorosan összefonódik ezen új típusú digitális kompetenciák célzott fejlesztésével.

²⁵ Vö. Dana Remus – Frank S. Levy: Can Robots Be Lawyers? Computers, Lawyers, and the Practice of Law. *Georgetown Journal of Legal Ethics*, Vol. 30., N. 3. (2017) 501–558. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2701092; Richard Susskind: *Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future*. Oxford University Press, 2013.

²⁶ A nagy nyelvi modellek megjelenése új lehetőségeket nyitott a jogi információkhoz való hozzáférés terén is, ugyanakkor aggasztó tendenciákra is rámutat. Tapasztalható ugyanis, hogy egyre több jogkereső álmopolgár támaszkodik ilyen eszközökre jogi szövegek, különösen szerződések generálása során, és úgy vélik, hogy ez esetben az ügyvéd közreműködése csupán az aláírás formális aktusára korlátozódik. Ez a megközelítés jelentős mértékben alábecsüli a jogi szaktudás szerepét mind a dokumentumok professzionális tartalmi kialakításában, mind azok szakszerű értelmezésében. A jelenség különösen elgondolkodtató, és rávilágít arra, hogy a digitális jogi eszközök felelős használatát nemcsak a szakmán belül, hanem a társadalom egészében tudatosítani kell. Mindez megerősíti a digitális jogi műveltség edukálásának fontosságát minden szinten, a jogászképzéstől kezdve a laikus felhasználók tájékoztatásáig.

bott jogi szolgáltatások iránti igényt. Susskind több mint egy évtizede tett előrejelzései mára szinte szó szerint teljesültek, hiszen az ügyvédi munka gépesítése, az új jogi szerepkörök²⁷ kialakulása, valamint az oktatási rendszer lemaradása nemcsak elméleti kérdés, hanem a jelen kihívása. Susskind ebben a műben nem a jogászi hivatás végét jósolta,²⁸ hanem annak átalakulását. Új szerepköröket vázolt fel, mint például a „*legal knowledge engineer*” vagy a „*legal hybrid*” (olyan szakemberek, akik jogi tudásukat technológiai, üzleti vagy menedzsmentkézségekkel egészítik ki). Ezek a szerepek mára nemcsak elméleti kategóriák, hanem megjelentek az egyetemi képzésekben (pl. jogi technológiai szakjogász-képzések) és a munkaerőpiacon is keresettek.

Susskind különösen éles kritikával illeti a jogi oktatást, amely szerinte továbbra is a 20. századi, klasszikus jogászképzés sémáihoz ragaszkodik. Bírálja a jelenlegi jogi képzési gyakorlatokat, mert a jogi egyetemek a hagyományos szerepkörökre képezik a hallgatókat, ahelyett, hogy felkészítenék őket a folyamatosan változó jogi piacra.²⁹ E változásokhoz alkalmazkodva a jövő jogászeitól már nem elegendő csupán a klasszikus jogértelmezési és érvelési készségek birtoklása. Elvárásként jelenik meg a technológiai alapképzettség, a digitális írástudás, valamint annak képessége, hogy a jogász együtt tudjon működni informatikusokkal, adattudósokkal vagy éppen algoritmikus rendszerek fejlesztőivel.

A mesterséges intelligencia korában a klasszikus jogászi tudás már nem elegendő, versenyelőnyre azok tesznek szert, akik képesek ötvözni a jogi szakértelmet a digitális kompetenciákkal. De mit is jelent ez pontosan? Milyen tudásra, készségekre és hozzáállásra van szüksége a 21. századi jogásznak ahhoz, hogy ne csak alkalmazkodjon, hanem valóban kiemelkedjen a szakmai mezőnyből? Elsőként említhető a digitális kompetencia. A digitális kompetencia az Európai Unió által meghatározott nyolc kulcskompetencia egyike az élethosszig tartó tanulás támogatására létrehozott keretrendszerben.³⁰ A fogalom a digitális technológiák, az infokommunikációs eszközök megbízható, kritikus és kreatív használatát jelenti különféle kontextusokban, legyen szó munkavégzésről, tanulásról, vagy a társadalmi részvételről. Nem önállóan értelmezendő kompetencia, támogatja más készségek fejlődését is, így például elősegíti az idegen nyelvek tanulását, a kulturális tudatosság elmélyítését, valamint az önálló tanulási stratégiák kialakítását. A felsőoktatásban a digitális kompetencia jelenléte kulcsfontosságú feltétele a korszerű tanulási környezethez való alkalmazkodásnak, az érdemi tudásszerzésnek és a tudományos munkában való részvételnek. A hallgatóktól elvárt digitális tudás nem merül ki az informatikai eszközök kezelésében, hanem magában foglalja az információkritikai képességeket, az adatbiztonsági tudatosságot,

²⁷ Többek között MI-szakértők, *legaltech* cégek, jogi innovátorok (jogi innovációs tanácsadók), ALSP (*alternative legal service provider*), *compliance* szakember.

²⁸ Ezt a szándékot tükrözi a címben szereplő kérdőjel is, amely arra enged következtetni, hogy a szerző nem tényként aposztrofálja az ügyvédi hivatás végét, hanem egy nyitott, gondolkodásra ösztönző kérdésfelvetésként vezeti be a jogászi szerepek átalakulásának lehetőségét.

²⁹ Richard Susskind: *Tomorrow's Lawyers: An Introduction to your Future*. (Third Edition) 18 Chapter: Training Lawyers for What? Online változat. 2025. 219–230. <https://doi.org/10.1093/9780192864727.03.0019>

³⁰ Digital Competence Framework (DigComp). <https://tinyurl.com/396x9wu8>

az online kollaborációs készségeket, valamint a digitális önszabályozás képességét is. Mindez szoros kapcsolatban áll a 21. század munkaerőpiaci elvárásaival, különösen az olyan dinamikusan változó szakterületeken, mint a jog. A digitális kompetencia a joghallgatók esetében különösen összetett és rétegzett jelentéssel bír. A jogi hivatásrendekre hagyományosan egy erősen szövegcentrikus, szabályalapú és formakötött működés jellemző, amely hosszú időn keresztül stabil keretek között zajlott. Az utóbbi évek technológiai fejlődése azonban alapvetően átalakítja a jogi munka jellegét, új kompetenciák és szemléletmódok elsajátítását téve szükségessé mind az oktatásban, mind a szakmai gyakorlatban. A joghallgatóknak ezért nemcsak a digitális eszközök használatában kell jártasságot szerezniük, hanem abban is, hogyan tudják ezeket jogi kontextusban, kritikai tudatossággal és szakmai felelősséggel alkalmazni. A digitális kompetencia a jogásképzésben így nemcsak technikai készséget jelent, hanem a digitális technológiák jogi értelmezésének, etikai mérlegelésének és rendszerszintű alkalmazásának képességét is. Ebben az értelemben a digitális kompetencia a joghallgatók esetében interdiszciplináris tudásterületté válik, amely összeköti a jogi, informatikai, kommunikációs és társadalomtudományi dimenziókat.

A jogász tevékenység átalakuló szakmai környezetében egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a digitális kompetencia önmagában már nem elegendő a jogi feladatok eredményes ellátásához. A technológiai eszközök magabiztos alkalmazását ki kell egészítenie a projektmenedzsmenthez kapcsolódó tudásnak és készségeknek,³¹ amelyek elengedhetetlenek az összetett, több szereplőt érintő ügyek strukturált, átlátható és hatékony kezeléséhez. A mai jogi ügyek ugyanis egyre gyakrabban nem elkülönült, statikus aktusként jelennek meg, hanem komplex, többdimenziós projektek formájában, amelyek során ügyfelek, ügyvédek, informatikai szakemberek, hatóságok és más szereplők együttműködésére van szükség. Ez a szemléletmód különösen fontos a nagyvállalati és nemzetközi környezetben, ahol a jogi ügyek kezelése gyakran hosszú távú stratégiai tervezést, erőforrás-gazdálkodást, kockázatelemzést, valamint interdiszciplináris koordinációt igényel. Mindez világosan jelzi, hogy a projektalapú gondolkodásmód és az ehhez kapcsolódó készségek elsajátítása nem pusztán hasznos, hanem elengedhetetlen a korszerű jogász munkavégzéshez. Bár a projektmenedzsment ismerete jelenleg még nem képezi a jogásképzés hagyományos tantervi részét,³² sürgető szükség mutatkozik ennek a kompetenciának az integrálására a felsőoktatásba. Amennyiben a jogásképzés valóban reagálni kíván a 21. század szakmai és piaci kihívásaira, úgy elengedhetetlen, hogy a digitális és technológiai kompetenciák mellett a projektalapú ügykezeléshez szükséges készségeket is fejlessze.

Hasonlóképpen kiemelt jelentőségű a *legal design* szemléletmód³³ közvetítése is, mely a rendszerszintű és ügyfélközpontú gondolkodás jogász gyakorlatba való be-

³¹ Höflinger Hajnalka: Projektmenedzsment a jogi szektorban. *arsboni.hu*, 2023. április 11. <https://arsboni.hu/projektmenedzsment-a-jogi-szektorban/>

³² A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán két szabadon választott *legalttech* tárgy (Dokumentumok a Legal Tech világában és Legal Tech, Legal Design és a digitális kor gyakorlata) tematikájának is részét képezi a projektmenedzsment szemlélet oktatása.

³³ Csöndör Kamilla: A dizájn eszköztára a jogban – hogyan sajátítsuk el a legal design adta lehetőségeket? *arsboni.hu*, 2024. július 19. <https://tinyurl.com/3yh37r3m>

építését célozza. A fogalom a jogi problémák és dokumentumok *design thinking* alapú megközelítését jelenti, amely az ügyfeleket, vagy tágabb értelemben a jogalanyokat felhasználóként értelmezi, és a jogi szolgáltatások újratervezésére törekszik azok igényei mentén. A *legal design* célja tehát nem csupán a jog közérthetőbbé tétele, hanem annak rendszerszintű újragondolása az átláthatóság, hozzáférhetőség és emberközpontúság jegyében. A jövő jogásza nem elszigetelt problémamegoldóként, hanem üzleti és társadalmi rendszerekért résztvevőjeként működik. Képes átlátni a jogi kérdések mögött meghúzódó gazdasági, technológiai vagy emberi tényezőket, és megoldásaiban ezek figyelembevételével tud értéket teremteni. A *legal design* alapja a felhasználóval való aktív együttműködés, ilyenkor a jogásznak nemcsak a tanácsadás a fő feladata, sokkal inkább facilitátori, problémamegoldó jellegű. Az ügyfél céljainak pontos megismerése, a problémák kontextusának feltérképezése, valamint a célorientált jogi megoldások kidolgozása válik ennél a szemléletnél elsődlegessé. A *legal design* egyfajta gondolkodásmód-váltást jelent, amely a jogot mint szolgáltatást, és nem mint önmagáért való rendszert értelmezi. Alkalmazása új megközelítéseket és összefüggéseket tárhat fel. A jövő jogásza nemcsak jogi tudással, hanem strukturált tervezési, kommunikációs és vizualizációs eszköztárral is kell, hogy rendelkezzen.

Ali Ekber Cinar³⁴ szerint a jelenlegi jogászképzés nem készíti fel a hallgatókat arra, hogy hatékonyan szembenézzenek a technológiai átalakulás és a mesterséges intelligencia által felvetett újfajta kihívásokkal. A meglévő kezdeményezések, amelyek ezeket a hiányosságokat próbálják orvosolni, jellemzően nem vezetnek valódi áttöréshez. A megoldást abban látja, hogy a kizárólag jogi nyelvre épülő képzési modell helyett egy kétnyelvű megközelítés váljon meghatározóvá. A jelenlegi jogászképzés alapvetően egyetlen nyelvet használ, a jog nyelvét, amelyre jellemző a többértelműség, az értelmezés tág mozgástere, valamint az a sajátos gondolkodásmód, amely a jogász szerephez kapcsolódik. Ez a nyelv azonban nem mindig alkalmas a technológiai, szervezeti vagy ügyfélközpontú szempontok világos kifejezésére, ezért indokolt a kommunikációs és interdiszciplináris készségeket is magában foglaló szemlélet integrálása a jogászképzésbe. A digitális korszakban már nem elegendő csak jogi nyelven érteni. A joghallgatóknak meg kell tanulniuk a számítógépek nyelvét is, amely a logikára, az egyértelműségre és bináris döntésekre épül, ez pedig egy teljesen más gondolkodási mintát kíván meg. A mesterséges intelligencia nemcsak egy újfajta értelmezési közeg, amelyben a jogi nyelvet egyre gyakrabban le kell fordítani a gép nyelvére. Cinar ezt a nyelvi különbséget emeli ki, mint az MI–jogi integráció egyik legnagyobb akadályát. A jövő jogászképzésében egyfajta paradigmaváltásnak kell végebe mennie, azaz nemcsak technológiai készségeket kell, hogy közvetítsen, hanem meg kell taníttatnia a hallgatókat a kétnyelvű gondolkodásra, ahogy azt Cinar fogalmazza meg. A jogász szerepe így fokozatosan egyfajta tolmács vagy közvetítő lesz a normatív és technológiai rendszerek között. Az MI-technológiák nemcsak a jogi munkát formálják át, hanem a jogász szerepét is. Ezért az oktatásnak fel kell készítenie a hallgatókat arra, hogy ké-

³⁴ Ali Ekber Cinar: The language of the law vs. the language of the computer: a bilingual model of legal education in the age of technology and artificial intelligence. *Law, Innovation and Technology*, Vol. 16. N. 2. (2024) 558–598. <https://doi.org/10.1080/17579961.2024.2392938>

pések legyenek együttműködni gépi rendszerekkel, megérteni azok döntési mechanizmusait, és kritikusan értékelni a működésüket. Kérdés persze, hogy a jogi oktatásban jelenleg van-e megfelelő infrastruktúra az ilyen típusú interdiszciplináris készségek fejlesztésére?

A hagyományos jogi tantervek nem integrálják a technológiai ismereteket, így a hallgatók gyakran kiszolgáltatottan lépnek be egy digitálisan átalakuló szakmába. A jogáshallgatóknak képesnek kell lenniük értelmezni a technológiai rendszerek működését (pl. algoritmusok, adatfeldolgozás) jogi és társadalmi szempontból. A jogi szabályozást és elveket pedig olyan módon kell megtanulniuk közvetíteni, hogy azok értelmezhetők legyenek a technológiai fejlesztők (pl. programozók, informatikusok) számára is. Ennek fényében a jogászképzésnek újragondolt célokat kell megfogalmaznia. Az olyan készségek, mint a digitális írástudás, az algoritmikus gondolkodás, a technológiai etika, valamint a multidiszciplináris együttműködés képessége ma már nem választható extrák, hanem a jogász hivatás fenntarthatóságának alapfeltételei. Ezért is egyre sürgetőbb, hogy a jogi felsőoktatás intézményesen is reagáljon az MI-alapú eszközök integrációjának szükségességére.

Az eddig bemutatott digitális kompetenciák a hazai jogászképzés képzési és kimeneti követelményei³⁵ tükrében a következők szerint konkretizálhatók. Az ilyen szakember rendelkezik a tudományos munkához, kutatáshoz szükséges problémafeltáró és megoldó módszerek ismeretével (T2³⁶), amelyeket képes akár digitális eszközök segítségével is alkalmazni. Átlátja a globális és hazai társadalmi, gazdasági, politikai és jogi folyamatok összefüggéseit (T6), így a mesterséges intelligencia globális szabályozási kérdéseit is értelmezni tudja. Ismeri a különféle jogértelmezési és rendszerszemléletű megközelítéseket (T12), amelyek elengedhetetlenek az MI által generált komplex jogesetek feldolgozásához, és jártas a jogesetmegoldás módszertanában (T15), különösen akkor, amikor gépi elemzőrendszerek is támogatják a folyamatot. A gyakorlatban ez a típusú jogász képes idegen nyelven, és egyben az informatika legmodernebb eszközeivel is professzionálisan kommunikálni (K3), ami elengedhetetlen a nemzetközi és digitális munkakörnyezetekben. Nyitott az új jelenségek iránt, és kritikusan tudja értelmezni azok jogi hatásait (K6), különösen azokat, amelyek a technológiai fejlődésből erednek. Képes érzékelni a környezet – jogi, intézményi, gazdasági, politikai, társadalmi – változásait, és ezekhez adaptívan viszonyulni (K12). Elmélyült tudással rendelkezik a jogalkotás és jogalkalmazás társadalmi, gazdasági és pszichológiai összefüggéseiről is (K22), s ezáltal meg tudja ítélni a mesterséges intelligenciával támogatott döntéshozatal etikai és társadalmi következményeit. Kompetens abban, hogy új problémákat és eddig ismeretlen jelenségeket felismerjen és feldolgozzon (K24), és képes az általános jogi ismereteket kreatívan alkalmazni olyan új területeken, mint az

³⁵ 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet: A jogász osztatlan szak képzési és kimeneti követelményeiben meghatározott kompetenciák. <https://tinyurl.com/mwr6x484>

³⁶ Jelen bekezdésben zárójelben szereplő kódok a hivatkozott forrásanyagban (18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról meghatározott jogász osztatlan szak képzési és kimeneti követelményeiben meghatározott kompetenciák felsorolásaira utalnak.

algorithmikus kormányzás vagy a mesterséges intelligencia jogi szabályozása (K26). Nem riad vissza attól sem, hogy a hagyományos jogágakon túlmutató, új szabályozási terepeket tárjon fel, és ezek jogi problémáit értelmezze (K27). Ehhez elengedhetetlen az a képesség, hogy nagy mennyiségű és összetett joganyagot tudjon feldolgozni (K30), a lényeges elemeket kiemelni és rendszerezni, valamint a jogilag releváns információkat biztonsággal azonosítani (K31). Ezeket a feladatokat magabiztos informatikai háttértudással, adatbázisok és online rendszerek használatával is képes támogatni (K32). E képességek mögött olyan attitűd áll, amely nyitott az önálló tanulásra és az új ismeretek folyamatos elsajátítására (A2, A3), valamint hajlandó más – nem jogi – szempontokat is bevonni a jogi értelmezés és megoldáskeresés folyamatába, különösen az adatvédelmi, informatikai vagy etikai aspektusokat (A7). Nyitottsága kiterjed az új jogterületek befogadására is, sőt, keresi az ismeretlen problémákra adható kreatív válaszokat (A8). Szívesen működik együtt más tudományterületek képviselőivel, így például fejlesztőkkel, adattudósokkal vagy gazdasági elemzőkkel (A13). A technológiaérzékeny jogász ugyanakkor nemcsak tudásában és attitűdjében reflektív, hanem munkája hatásait is tudatosan értékeli. Képes a saját döntéseinek következményeit belátni, és azokért szakmai felelősséget vállalni (F3). Nem passzív megfigyelője a jogrendszer átalakulásának, hanem kész önálló kezdeményezéseket tenni annak befolyásolására is, például jogtechnológiai innovációk vagy digitális reformjavaslatok formájában (F6).

Ezek a készségek azt is előrevetítik, hogyan változik meg a jogászi szerep, maga a klasszikus tanácsadó és vitapartner helyett egyre inkább rendszergondolkodó, megoldásorientált szakemberre lesz szükség. Ez a trend a jogászképzés és a továbbképzés átalakítását is sürgeti.

4. A technológiai oktatás és az MI helye a jogászképzésben

Ebben a fejezetben a tanulmány központi kérdéséhez érkezünk, annak feltárásához, hogy a hazai jogi karok milyen válaszokat adnak a technológiai fejlődés által támasztott új kihívásokra, és a válaszok miként jelennek meg a jogászképzés intézményi struktúrájában? A fókusz elsősorban arra irányul, hogy milyen szerepet kapnak a technológiai ismeretek – ezen belül is a mesterséges intelligencia – oktatása a képzési programokban, és hogyan értelmezik a jogi karok a digitális kompetenciák helyét, funkcióját és integrációját a jogászi professzió formálódó követelményeinek tükrében?

A 2024–25-ös tanév során készült feltáró vizsgálat³⁷ betekintést nyújt az eddigi intézményi válaszokba, a technológiai oktatásnak a jogászképzésben való megjelenésébe, valamint az ezekhez kapcsolódó lehetőségekbe és korlátokba. A vizsgálat eredményeként összeállításra került egy táblázat, amely áttekintést nyújt a hazai nyolc jogi kar képzési kínálatában megtalálható jogi technológiai tárgyakról. Az elemzés alapján megállapítható, hogy az intézmények jelentős része már integrált olyan kurzusokat, amelyek kifejezetten a technológiai ismeretekre, különösen a mesterséges intelligencia jogi alkalmazásaira fókuszálnak. Mindez azt jelzi, hogy a jogalkotói szándék – mi-

³⁷ Köszönet illeti a hazai jogi karok dékánhelyetteseit és oktatóit, akik támogatásukkal, szakmai ösztönzésükkel és együttműködésükkel hozzájárultak a tanulmány megszületéséhez.

szerint 2025. szeptember 1-jéig a mesterséges intelligencia oktatását a felsőoktatási intézményeknek be kell építeniük a tanterveikbe³⁸ – a hazai jogi karok jelenlegi gyakorlatában már kézzelfogható módon megjelenik. A sokszínű kurzusválaszték alapján elmondható, hogy az előírt követelmények teljesítéséhez szükséges alapok már lefektetésre kerültek, ami stabil kiindulópontot biztosít(hat) a további fejlesztésekhez. Ugyanakkor az a tény, hogy a mesterséges intelligencia oktatásának a konkrét megvalósítási módja még keretszinten sem került szabályozásra, és annak kialakítása teljes mértékben az egyes intézmények mérlegelésére van bízva, bár jelentős rugalmasságot biztosít, a tartalmi koherencia és az összehangolt fejlesztési irányok hiányában mégis megnehezíti az egységes szemléletmód kialakítását, különösen a digitális kompetenciák integrációjának kívánatos mélysége és határai tekintetében.³⁹

Nemzetközi példák sora mutatja, hogy a technológiai ismeretek oktatása már számos jogi képzési programban megjelent. Az amerikai,⁴⁰ brit,⁴¹ német⁴² és holland⁴³ jogi karokon külön kurzusok foglalkoznak az MI etikai, gyakorlati és szabályozási kérdéseivel, valamint a jogász szerep újragondolásával a digitális térben. Emellett az Európai Unió is kiemelten kezeli a mesterséges intelligenciához kapcsolódó készségek fejlesztését a felsőoktatásban, különösen a multidiszciplináris képzések ösztönzésén keresztül.⁴⁴ A jogász szerepek átalakulása nemcsak lehetőség, hanem kényszerű alkalmazkodás kérdése is. A mesterséges intelligenciához értő, a digitális rendszerek működését átlátó, ugyanakkor a humán és etikai dimenziókat is értő jogász az elkövetkező évek társadalmi, gazdasági döntéshozatali folyamatainak kulcsszereplője lesz.⁴⁵

A vizsgálat alapján megállapítható, hogy noha a technológiai kompetenciák fontossága egyre inkább tudatosul az intézményekben, az oktatásba való integráció szintje jelentős eltéréseket mutat. A hazai jogi karok közül több már beépített olyan tárgyakat a tantervébe, amelyek közvetlenül vagy közvetve foglalkoznak a mesterséges intelligenciával, a jogtechnológiával, illetve a digitális környezet jogi kihívásaival. A tantárgyak célkitűzései általában a technológiai környezet alapfogalmainak tisztázására, a mesterséges intelligencia működésének alapvető megértésére és a jogász szerepekre

³⁸ Ftv. 114/P. § (2) A felsőoktatási intézmények 2025. szeptember 1-jéig felülvizsgálják tanterveiket abból a célból, hogy a) az adott képzés céljainak megfelelő módon a mesterséges intelligencia megismertetése a képzési program részévé váljon. Ld. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100204.tv>

³⁹ Mike Nimród – Karsai Krisztina – Orbán Gábor – Bubelényi Alexandra: MI-asszisztencia és a jogi oktatás: ChatGPT alkalmazása a joghallgatók kritikai gondolkodásának fejlesztésében. *FORVM. Acta Juridica et Politica*, 2024/1. 166. https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/35324/1/Karsai_FORUM.pdf

⁴⁰ Egy 2024-es Reuters felmérés szerint az Egyesült Államok jogi képzéseinek több mint fele már beépítette a mesterséges intelligenciával kapcsolatos kurzusokat a tantervébe. Ld. Karen Sloan: Law schools boost their AI offerings as industry booms. *reuters.com*, June 18, 2024. <https://tinyurl.com/2p9wvux9>
Többek között: <https://tinyurl.com/y3c2yewz> Évente több mint 20 technológiai fókuszú kurzust hirdetnek meg, beleértve a szellemi tulajdonjog, a kiberbiztonság és az adatvédelem témáját is.

⁴¹ University of Bristol Law Schhol: <https://tinyurl.com/r4pemmf>

⁴² Göttingen University: <https://tinyurl.com/bj7k5ts2>

⁴³ Universiteit Leiden: <https://tinyurl.com/4fuuekp>

⁴⁴ European Commission: AI talent, skills and literacy. <https://tinyurl.com/4fsf2f5t>

⁴⁵ Kell, hogy legyen.

gyakorolt hatásának elemzésére irányulnak. Több kurzus alapvetően gyakorlatorientált megközelítést alkalmaz, amelynek során a hallgatók valós vagy valóságghű szituációkon keresztül ismerhetik meg a technológiai alkalmazások jogi vonatkozásait. Ide sorolhatók például a mesterséges intelligencia által támogatott szerződésvizsgálati eljárások, az adatvédelmi hatásvizsgálatok elemzése, vagy a gépi döntéshozatalhoz kapcsolódó szabályozási dilemmák feltárása, amelyek mind releváns problémákra világítanak rá.

A vizsgálat egyik fontos megállapítása, hogy az MI-hez kapcsolódó képzési tartalmak nem feltétlenül intézményi szintű stratégiai döntés eredményeként valósultak meg, sokkal inkább olyan oktatók kezdeményezésére⁴⁶ indultak el, akik korábban is aktívan foglalkoztak jogi informatikával, illetve infokommunikációs joggal. Az ő szakmai érdeklődésük és innovatív attitűdjük új tantárgyak bevezetése mellett tematikus műhelyek, tudományos diákköri kutatások, valamint egyes esetekben kutatócsoportok létrejöttét eredményezték. Ezek az alulról szerveződő kezdeményezések meghatározó szerepet töltenek be a technológia és a jog közötti kapcsolódási pontok feltérképezésében, valamint a mesterséges intelligencia jogászképzésbe történő fokozatos és szerves integrációjában. Ugyanakkor a joggyakorlatok mellett számos hiányosság is azonosítható. A legtöbb karon még hiányzik⁴⁷ az átfogó MI-oktatási stratégia, a tantárgyak gyakran elszigetelten, intézményi szintű integráció nélkül jelennek meg. Emellett kihívást jelent az is, hogy kevés az olyan oktató, aki mind jogi, mind technológiai kompetenciákkal rendelkezik. A tananyagfejlesztés, a képzési célok egységesítése és a módszertani megújulás szintén sürgető feladatként jelenik meg.

Összességében elmondható, hogy a mesterséges intelligencia oktatása a hazai jogi karokon még kialakulóban van, de már most is láthatók olyan kezdeményezések, amelyekre építve intézményi szinten is megvalósítható egy korszerű, jövőorientált technológiai jogászképzés.

Az alábbi táblázat rendszerezett formában mutatja be a magyarországi jogi felsőoktatásban elérhető, jogi technológiákhoz és/vagy mesterséges intelligenciához kapcsolódó tantárgyakat, a képzési szintek szerinti bontásban.

⁴⁶ Ez ugyan előremutató, de hosszú távon nem fenntartható.

⁴⁷ Ez a megállapítás a vizsgálat készítésének időpontjára vonatkozik, és a tanulmány megjelenésének időpontjában a képzési gyakorlatok és intézményi stratégiák dinamikus fejlődése miatt már nem feltétlenül tükrözi az aktuális helyzetet.

1. táblázat

A mesterséges intelligencia és jogi technológia oktatása a hazai jogászképzésben

Egyetem	Osztatlan jogászképzés	Doktori képzés	Szakképzés
DE ÁJK	Jogi informatika; Bevezetés az informatikába	Kutatásmódszertan; Jogtudományi kutatásmódszertan	Compliance szakjogász
ELTE ÁJK	Innováció a jogban: Legal Tech, Legal Design és a digitális kor gyakorlata; Bevezetés a jogi adatbázisok kezelésébe	Kutatószemináriumok keretében valósul meg	Mesterséges Intelligencia és technológiai jogi szakjogász; Mesterséges Intelligencia és technológiai jogi szakokleveles szakember
KRE ÁJK	Bevezetés a mesterséges intelligencia alkalmazásába; LegalTech; Jogi informatika; Infokommunikációs jog	Hagyományok és fejlődési irányok a büntetőjogban; Jog és vallás; Szakirodalom- és forrás-használat; A technológia-szabályozás orvosi jogi vonatkozásai; Piac-szabályozás alapjai; Kutatásmódszertan	Digitális gazdasági szakjogász
ME ÁJK	Jogi informatika; Infokommunikációs jog; Közigazgatás-technológia	Mesterséges intelligencia alkalmazásának etikai és jogi felelősségi kérdései; Kutatásmódszertan	Compliance szakjogász; Compliance jogi szakokleveles szakember
PPKE JÁK	Jogi informatika; Dokumentumok a legaltech világában; Innováció a jogban: LegalTech, Legal Design és a digitális kor gyakorlata; Jövő jogásza; Mesterségesintelligencia-jog és határterületei I-II.; Algoritika; Alkalmazott jogi informatika I-II.	A jogi forráskutatás módszertana; Tudományos írásmódszertan; Etika; Digitalizáció és magánjog	Digitális technológia és adatgazdaság jogi szabályozása (angol nyelven); Digitális transzformációs szakjogász; Digitális transzformációs igazgatási szakember

PTE ÁJK	Jogi információtechnológia és adatbáziskezelés; Infokommunikációs jog; Szakmai és pénzügyi információfeldolgozási alapismeretek; Média jog; Fejezetek az elektronikus közigazgatásban; Modern jogi infokommunikációs technológiák (iLex) a gyakorlatban; Digitális tanulástámogatás - tanulási készségek, módszerek, szokások a gyakorlatban; Körber Solution in Law, avagy nagyvállalati tapasztalatok jogász szemmel; Big data and algorithm-based decision-making in the public sector Information and Communication Technology Law in the EU and in Hungary; Igazságügyi és közigazgatási informatikai ismeretek	A személyiségvédelem, adatvédelem és adatbiztonság kihívásai a digitális korban; Kutatásmódszertani képzések	Mesterséges intelligencia és technológiai jogi szakjogász; Mesterséges intelligencia és technológiai jogi szakokleveles szakember
SZE ÁJK		Platformjog; Digitális gyermekvédelem jogi vonatkozásai; Az elektronikus eljárások jogi informatikája; Tudományos kutatómunka alapjai és forrásai	Digitális gyermekvédelmi szakjogász; Jogi szakokleveles digitális gyermekvédelmi szaktanácsadó; Kiberbiztonsági szakjogász; Jogi szakokleveles kiberbiztonsági szaktanácsadó; Modern technológiák és kiberbiztonság joga; Modern Technologies and Cybersecurity Organizer

SZTE ÁJTK	Jogi informatika; Algorithms Law and Policy	Összehasonlító digitális szerzői jog; Jogi informatika; Infokommunikáció, digitalizáció és médiajog; New challenges for labour law and social security in digital age; Free Speech in the Era of Digital Law; Social and Legal Research	Digitális adatvédelmi szakjogász; Digitális adatvédelmi szaktanácsadó
--------------	---	--	--

2. táblázat

Technológiai fókuszú oktatási és kutatási formációk a magyar jogi felsőoktatásban

Technológiai specializáció	Intézmény
Digitális és Technológia jogi Tanszék	KRE ÁJK
Mesterséges Intelligencia Kutatócsoport	KRE ÁJK
Diplomamelléklet (LegalTech-betétlapos képzés)	ME ÁJK
Jogi Technológia Kompetencia Központ	PPKE JÁK
Mesterséges Intelligencia és az Ember Kutatócsoport	PPKE
Diplomamelléklet (LegalTech-betétlapos képzés)	PPKE JÁK
Technológiai Jogi és Energiajogi Tanszék	PTE ÁJK
Jogklinika	PTE ÁJK
Modern Technológiai és Kiberbiztonsági Jogi Tanszék	SZE ÁJK

A magyar jogi felsőoktatás MI-vel kapcsolatos jelenlegi állapota egy sokszínű, ám egyelőre strukturálatlan fejlődési képet mutat. Az egyes jogi karok eltérő módon és eltérő ütemben reagálnak a technológiai kihívásokra, több helyen már megjelentek ígéretes és előremutató intézményi kezdeményezések. A jövő szempontjából kulcsfontosságú, hogy a jogi oktatás a jog – technológia – társadalom összefüggésében gondolkodjon és interdiszciplináris, a gyakorlatban is alkalmazható tudást közvetítsen a jövő generációja számára. Az MI oktatása a jogi képzésben csak interdiszciplináris megközelítéssel⁴⁸ valósítható meg, hiszen a technológia nem önmagában, hanem társadalmi, jogi és etikai kontextusban válik jelentőssé. Az informatika, a mérnöki tudományok, a jogtudomány és a filozófia együttélése nem magától értetődő a magyar felsőoktatás struktúrájában. Az jogi egyetem oktatóinak gyakran nincs átfogó rálátásuk a technológiai háttérre, míg az informatikai, műszaki szakemberek ritkán rendelkeznek kellő jogelméleti érzékenységgel. A filozófiai és etikai megfontolásoknak strukturáltabban kellene megjelennie a képzésben. Az interdiszciplináris tartalom összeállítása és hi-

⁴⁸ Kevin Frazier: Updating the Legal Profession for the Age of AI. *Yale Journal on Regulation – Notice & Comment*, December 6, 2023. <https://tinyurl.com/mrff76u4>

teles közvetítése összetett kihívás, amely sok esetben intézményközi együttműködést igényel. A hallgatók hozzáállása az MI témájához ambivalens. Egyrészt nyitottság tapasztalható a technológiai újdonságok iránt, másrészt azonban sok esetben hiányzik a mélyebb érdeklődés a háttér folyamatok, működési elvek és kritikai szempontok iránt. A generációs digitális jártasság nem feltétlenül jelenti azt, hogy a hallgatók értik vagy kérdéseket tudnak megfogalmazni az MI társadalmi és jogi következményeivel kapcsolatban. A motiváció fenntartása érdekében olyan oktatási módszerekre lenne szükség, amelyek a gyakorlati példák, esettanulmányok és viták bevonásával életszerűvé és relevánssá teszik az elméleti kérdéseket. A mesterséges intelligencia oktatása új oktatásszervezési és értékelési módszereket is igényel. A hagyományos előadás- és szemináriumalapú formák mellett (sokszor helyett) szükség lenne projekt munkára, interdiszciplináris csoportfeladatokra, technológiai eszközöket használó szimulációkra vagy problémaalapú tanulásra. E módszerek bevezetéséhez azonban idő, erőforrás és intézményi támogatás szükséges. Továbbá az értékelés is kihívást jelent. Hogyan lehet objektíven mérni egy olyan tárgyban való jártasságot, amely egyszerre foglalkozik jogi, etikai és technológiai ismeretekkel? A vizsgáztatás, a tanulmányi teljesítmény értékelése és az előre meghatározott tanulási kimenetek definiálása mind újratervezést igényel. Az MI oktatásának hatékony és fenntartható bevezetése a jogászképzésbe nem valószínűsíthető meg kizárólag elszigetelt tantárgyak létrehozásával. Stratégiai szemléletet, intézményi együttműködést és nemzetközi tájékozódást sürgető feladatok ezek.

Kérdésként merül fel továbbá az is, hogy az MI-hez kapcsolódó tudásanyag milyen formában és mélységben váljon a jogászképzés részévé? Ennek több lehetséges modellje is körvonalazódik. Van, ahol kötelező tantárgy formájában történik a bevezetés, ez esetben minden hallgató számára biztosítanak alapvető technológiai és jogi ismereteket az MI-ről. Ez a megközelítés egységes tudásszintet biztosítana. A moduláris oktatás keretében a technológiai témák különböző tantárgyakba épülhetnek be (pl. közigazgatási jog, büntetőjog, jogelmélet), ezáltal biztosítva az MI interdiszciplináris szemléletét. Specializációként, választható szakirányként is kialakítható a technológiai jog témája, lehetőséget adva a mélyebb elmélyülésre azok számára, akik e területen képzelik el a jövőjüket. Az egyes modellek nem zárják ki egymást, és a jogászképzés rugalmasságától, az oktatói háttértől és az intézményi szándéktól függően akár kombinálhatók is.

A jelenlegi széttagolt oktatási kezdeményezések helyett szükség lenne a karok közötti tudásmegosztás és együttműködés strukturált formáira. Egy országos vagy regionális jogtechnológiai tudásbázis létrehozása lehetőséget teremtené a jógyakorlatok megosztására, a közös tananyagfejlesztésre, valamint a képzési kínálatok összehangolására. E tudásbázis közreműködhetne interaktív tananyagok, esettanulmányok, digitális szimulációk és tematikus kutatási források kialakításában. A hatékony MI-oktatás feltételezi az oktatók technológiai kompetenciáinak fejlesztését is. Ennek érdekében érdemes lenne intézményi és országos szinten is támogatni az oktatói tréningeket, módszertani továbbképzéseket, valamint a közösségi tudásmegosztás különböző formáit (pl. műhelyek, fórumok, mentorálási programok). Ezek elősegítenék, hogy a nem informatikai háttérű oktatók is magabiztosan és kritikusan tudjanak foglalkozni az MI-hez kapcsolódó kérdésekkel. A hazai jogi egyetemek jó úton haladnak efelé a jövőkép felé.

5. Összegzés

A vizsgálat rávilágított arra, hogy a mesterséges intelligencia oktatása a hazai jogászképzésben még gyerekcipőben jár, ugyanakkor számos előremutató kezdeményezés és jógyakorlat már most is azonosítható. A tantárgyak és képzési tartalmak megjelenése egyelőre elszigetelt, gyakran egyéni oktatói elköteleződéshez kötődik, és csak részben illeszkedik intézményi stratégiákhoz. A képzésbe integrált technológiai tartalom jelenléte, mélysége és megközelítése jelentős eltéréseket mutat az egyes jogi karok között mind az osztatlan jogászképzésben, mind a doktori és szakképzési szinteken egyaránt. A kutatás során világossá vált az is, hogy a tartalmi építkezést számos strukturális és módszertani kihívás kíséri, különösen az interdiszciplináris tudás hiánya, a tananyagok szűkössége, az oktatók felkészültségének eltérései és a hallgatói motiváció ingadozása tekintetében.

A mesterséges intelligencia nemcsak tárgya lesz a jövő jogásza munkájának, hanem közvetlen eszköze és környezeti tényezője is. Éppen ezért az MI-oktatás integrálása nem fakultatív törekvés, hanem a jogászképzés korszerűsítésének egyik meghatározó alappillére. A technológiai kompetenciák fejlesztése a jogászok digitális felkészültségét, alkalmazkodóképességét és szakmai relevanciáját alapozza meg. A jövőbeli fejlődés szempontjából elengedhetetlen, hogy az MI-re épülő tudásanyag ne választható kiegészítésként, hanem szerkezetbe illesztett, következetes képzési elemként jelenjen meg. Ez magában foglalhatja a kötelező alapozó tárgyak, a moduláris oktatás, a specializációs irányok, valamint a gyakorlati készségeket fejlesztő, projektalapú tanulási formák együttes alkalmazását.

Az MI oktatásának hatékony integrálása tartalmi és módszertani kérdés, de szemléleti és együttműködési kérdés is. A nyolc hazai jogi kar között jelenleg csekély a szisztematikus tudásmegosztás, kevés a közös fórum, kutatási együttműködés vagy tananyagfejlesztési projekt. A jövőbeli fejlődés kulcsa az intézmények közötti párbeszéd, az egymástól való tanulás, valamint a jógyakorlatok rendszerszintű megosztása. Ez nemcsak az MI-vel kapcsolatos oktatási tartalmak összehangolását segítené elő, hanem lehetőséget teremtene közös tudásbázisok, oktatói továbbképzések, sőt akár közösen akkreditált képzések kialakítására is. A közösségi tanulás megerősítése hozzájárulhat ahhoz, hogy a hazai jogi felsőoktatás egésze képes legyen válaszolni a mesterséges intelligencia által támasztott komplex kihívásokra, mégpedig tudományosan megalapozott, intézményesen támogatott és jövőálló módon.

AZ 1874. ÉVI VASÚTTÖRVÉNY MEGALKOTÁSÁHOZ VEZETŐ ÚT ÉS A VESZÉLYES ÜZEMI FELELŐSSÉG TÉTELES JOGI KEZDETEI

Mireisz Tímea*

1. Bevezetés

Az első magyarországi gőzvasút 1846. július 15-én kezdte meg működését a Pest és Vác közötti szakaszon. Alig néhány héttel az átadás után bekövetkezett az első halálos vasúti baleset,¹ és a következő évtizedekben a forgalom növekedésével együtt a balesetek száma is emelkedett, gyakran tragikus következményeket eredményezve. A második ipari forradalom addig nem látott gazdasági és társadalmi fellendülést eredményezett, egyúttal újfajta és a társadalom nagy részét érintő kockázatokat és széles körben jelentkező veszélyt teremtett, megváltoztatta az emberek mindennapjait. A veszélyes üzemek korai képviselői, a vasút, a gőzhajó, a nagyüzemek és bányák egységesen jellemezhetőek azzal, hogy a legkisebb mulasztás, vagy akár a mulasztás nélküli működésük is súlyos, fatális károkat tudott okozni, akár tömegesen is.

A vétkességi elven nyugvó hagyományos kártérítési rendszer a második ipari forradalom során megjelenő új, technikai jellegű veszélyhelyzetek kezelésére egyre kevésbé bizonyult alkalmasnak. A gépi termelés és közlekedés következtében kialakuló károkozási szituációkat vagy figyelmen kívül hagyta az egyén autonómiájára hivatkozva azzal, hogy a veszélyes üzemekkel való érintkezés a személy saját döntési körébe tartozik, vagy egyszerűen a károsultra hárította a kárviselés terhét. Bár bizalmatlanság övezte a technikai fejlődést, de az ahhoz fűzött társadalmi haszon nagysága miatt a károsult terhére esett minden kár, ami a fennálló rendszer alapjain kívül esett. Változást hoztak továbbá abban is a veszélyes üzemek, hogy a károkozás személytelenné vált, és egészen a 20. század második harmadáig nem fűződött hozzá

* PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5463-2236>

¹ A kerepesi úti vasúti átjárónál egy lovaskocsi ütközött a vasúttal, az ittas hajtó azonnal meghalt. (Az eset rekonstrukciója Bárdos Imre Vasúti balesetek kutatási anyagának felhasználásával történt).

erkölcsi rosszsallás. Mindez szükségszerűen vezetett oda, hogy a vétkességi felelősség kizárolagosságát felváltandó egy szigorúbb, tárgyi alapú felelősségi rendszer kialakítása vált sürgetővé, amely képes volt hatékonyabb védelmet nyújtani a nagyüzemekkel szemben a gazdaságilag hátrányosabb helyzetben lévő károsultak számára.²

2. A vasúti törvényhez vezető út: az osztrák polgári törvénykönyv jelentősége a veszélyes üzemi felelősség megalapozásában

2.1. A reformkor kodifikációs törekvései és az osztrák jog térnyerése

A 19. század második feléig hazánkban csupán elvétve találhatók meg a nyugat-európai kódexekben [*Code Civil*, porosz *Allgemeines Landrecht* (ALR), osztrák polgári törvénykönyv (ABGB)] megszilárdult modern deliktuális felelősség alapjai, hiszen elsődleges jogforrásként még ekkor is a szokásjog volt a magánjog forrása. A reformkorban azonban a modern polgári magánjog kialakításához már elengedhetetlennek tűnt egy önálló, új polgári törvénykönyv megalkotása és a Tripartitumon alapuló rendi, feudális rendszer lebontása,³ így Szalay László a német történeti iskola ellen érvelve meghirdette egy modern polgári törvénykönyv megalkotásának szükségességét.⁴ Az áprilisi törvények a magyar magánjog fejlődését is alapjaiban változtatták meg. Az 1848. évi XV. törvénycikk a magánjog átfogó kodifikációját tűzte ki célul, egy polgári törvénykönyv tervezetének elkészítését és annak a következő országgyűlés elé terjesztését rendelve el. E törvény rendelkezése azonban sokára valósult meg: az első kodifikációs javaslatra is több, mint fél évszázaddal később került sor, míg az első írott polgári törvénykönyv tényleges elfogadása csak több, mint száz év múltán valósult meg. Ebben a folyamatban a legnagyobb tragikum, egyetértve Szladits és Zsögöd véleményével, az volt, hogy az áprilisi törvények a régi feudális rendszert hamarabb felszámolták, gyakorlatilag „*tabula rasa*”-t csináltak, semmint a helyébe lehetséges lett volna a polgári alapokon nyugvó új rendszert felépíteni. Ennek eredményeként az idegen jogrendszer „sebes áradattal” nyomult be, mely az egész jogéletet ellepve, a régi alapokra történő építkezést a továbbiakban lehetetlenné tette.⁶

² A vasútfejlesztés kezdetben döntően magántársaságok útján valósult meg, ami nem csupán az infrastruktúra kiépítését, hanem a kereskedelmi jog és a társasági jog – ezen belül is a részvénytársasági forma – fejlődését is ösztönözte, mivel a vasútépítésekhez szükséges koncessziók és az azokhoz kapcsolódó nagyléptékű tőkeigény olyan szervezeti formát igényelt, amely alkalmas volt a széles körű befektetői részvétel biztosítására. A vasútépítések tehát közvetlenül járultak hozzá a részvénytársaságok elterjedéséhez, valamint a biztosítás, és a pénzpiacok fejlődéséhez is (ideértve az ezzel történő visszaélések elterjedését is).

³ Balogh Judit: A magánjog átalakításának 1848-as kísérlete és az osztrák jog uralma. *Jogtudományi Közlöny*, 1999/10. 411–412.

⁴ Szalay László: *Codificatio. Budapesti Szemle*, 1840/1. 244–249.

⁵ Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan*. Budapest, Athenaeum, 1905. 839.

⁶ Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog, I. kötet Általános rész, személyi jog*. Budapest, Grill Károly, 1938. 79.

A magyar magánjog hézagossá, szokásjogon alapuló rendszere, és általában véve a feudális-rendi jogintézmények összeomlottak, a kialakult jogi vákuumban pedig elsődlegessé vált az oktrojált olmützi alkotmány által előírányzott osztrák jogrendszer bevezetése, így a polgári jogi, büntetőjogi, eljárásjogi jogalkotás egységesítése,⁷ és a polgári átalakulás előmozdításához szükségesnek ítélt⁸ közjogi szervezetrendszer központosítása, az igazságszolgáltatás és a teljes bírósági szervezetrendszer modernizálásával együttesen,⁹ természetesen mindezt a Habsburg uralkodó hatalmának biztosítása érdekében.¹⁰ Az osztrák magánjog hazai alkalmazása az 1851. december 31. napján kibocsátott Szilveszteri Pátens alapján bevezetett, nyíltan abszolutisztikus kormányzás¹¹ alapján kezdődött meg, mely az ősiséget véglegesen eltörlő és az ABGB bevezetését előírányzó pátenssel¹² végérvényesen megszüntette a rendi magánjog normatív táptalaját.¹³

2.2. Az ABGB hazai bevezetése és ellentmondásos fogadtatása

Az ABGB az ország teljes területén 1853. május 1-jén külső kényszer hatására,¹⁴ idegen jogként jelentkezett a keletkezett jogi űr betöltésére, míg Erdélyben ugyanezen év szeptember 1-jén lépett hatályba tartalmilag azonos formában, mivel azonban kihirdetése nem történt meg magyar nyelven, azaz elfogadása nem történt meg legitim módon, Zsögöd Benő értelmezése szerint az ABGB-t nem lehetett hatályos jognak sem, csupán „alkalmazásban” lévőnek tekinteni.¹⁵ Ahogyan az Zsögödnél is érződik, az ABGB-vel, mint az osztrák hatalom magyar magánjogra történő kiterjesztésével szembeni nyílt ellenérzés általános volt, hiszen alkalmazása során a korábbi törvények (melyek hatályon kívül helyezése egyébként nem történt meg) kizárólag abban az esetben maradtak hatályban, ha azokat az ABGB nem zárta ki, miközben egyes rendelkezései már bevezetését megelőzően is szerepet kaptak a jogalkalmazásban, egyes részei pedig egyáltalán nem is léptek hatályba.¹⁶ Az ABGB ellentmondásos szerepe abban nyilvánult

⁷ Reichsverfassung 1849. 68. § (RGBl. Nr. 150).

⁸ Papp László: A rendes bírósági szervezet változásai Magyarországon 1849-1861 között. *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta Juridica et Politica*, 2014/1. 159.

⁹ Mezey Barna: „Törvények s törvényszékek javításának gondja” (A felsőbíráskodás szervezetének átalakítása a 18. században). *Jogtörténeti Szemle*, 2017/1–2. 19–20.

¹⁰ Ld. bővebben Balogh Judit: A neoabszolutizmus időszakának bíróságszervezési törekvései. In: Birher Nándor – Miskolczi-Bodnár Péter – Nagy Péter – Tóth J. Zoltán (szerk.): *Studia in honorem István Sipta*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2022. 78.

¹¹ Kinga Bódiné Beliznai: Die Judexcurialkonferenz und die Provisorischen Justizregeln 1861. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2022/1. 6. <https://doi.org/10.1553/BRGOE2022-1s5>

¹² 1852. nov. 29. napján kelt Avitizitáts-Patent.

¹³ Homoki-Nagy Mária: A magyar magánjog kodifikációja a 19. században. *Jogtörténeti Szemle*, 2004/1. 5.

¹⁴ Veress Emőd: Kilenc évtized – az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben. In: Veress Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges: Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019. 160.

¹⁵ Grosschmid (1905) i. m. 36.

¹⁶ Balogh Judit: Az osztrák magánjog hatása a magyarországi kodifikációra a XIX. században. *Publicationes Universitatis Miskolcensis sectio juridica et politica*, 1997. 57.

meg, hogy a nyílt ellenállással szemben többnyire hallgatólagosan mégis elfogadták az ABGB alkalmazását, annak szükségességét. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a kötelmi jog – így különösen a deliktuális felelősség területe – a reformkort megelőzően még kevésbé volt kiforrott,¹⁷ mivel nagyrészt a szokásjogra épült, kiegészülve a római jog jogelméleti közvetítéssel történő, *tacita recepció*jával.

Az abszolutizmus korának központosítást szolgáló, de általános és nagyfokú gazdasági modernizációja, a magánjog vonatkozásában pedig az ABGB a magánjog számos területén nagyfokú liberalizmust hozott magával (például az 1850-ben bevezetett váltójog, vagy az 1855-ben bevezetett telekkönyvi rendtartás vonatkozásában) és a deliktuális felelősség területén éppen azt a hiányt igyekezett pótolni, amely egy írott, egységes modern polgári törvénykönyv szükségéből fakadt. Véleményem szerint – némi túlzással élve – kimondható, hogy az ABGB betöltötte azt a magánjogi űrt, amely a feudális és a polgári jogrend között tátongott, ugyanakkor a vele szemben tanúsított társadalmi és szakmai ellenállás következtében valódi jogfejlesztő hatását csak hatályának megszűnését követően kezdte kifejteni.¹⁸

2.3. Az ABGB hatályon kívül helyezése és továbbélése

Noha a neoabszolutizmus időszakát gazdasági fejlődés és magánjogi modernizáció jellemezte, a rendszer mégsem tudott tartósan megszilárdulni.¹⁹ Ennek egyik alapvető oka az volt, hogy a központosító bécsi kormányzat a politikai kontroll legitimitását a gazdasági modernizációra próbálta építeni, ám ezt ellentmondásos módon valósította meg: miközben támogatta az ipari és infrastrukturális fejlesztéseket, célja elsősorban az volt, hogy a birodalmi szinten stratégiai jelentőségű gazdasági folyamatokat – például az osztrák ipar termékeinek olcsó szállítását elősegítő vasúthálózat bővítését – erősítse.²⁰

A neoabszolutizmus sikertelensége és a birodalmi egység elősegítése érdekében, az ABGB bevezetését követően kevesebb, mint 10 évvel elkezdődött az enyhülés időszaka.²¹ Ebben az időszakban viszont a gazdasági fellendülés és az ipari forradalom által generált társadalmi- gazdasági változások kérdésessé tették, hogy az ismételt visszafordulás a hazai, de kezdetleges magánjogi maradványok felé képesek lesznek-e az

¹⁷ János Zlinszky: Ungarn. In: Helmut Coing (szerk.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, Band III Teilband II. München, C. H. Beck, 1982. 2208–2209.

¹⁸ Balogh (1999) i. m. 412.

¹⁹ Képesy Imre: *Az Országbírói értekezlet története és öröksége*. Doktori értekezés. Budapest, ELTE, 2023. 41. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2023.087>; Képesy Imre: Az út a kiegyezéshez. *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta juridica et politica*, 2019/1. 85–97.

²⁰ Horváth Ferenc: Az abszolutizmus korának neves vasútépítői (1850–1867). *Sínek világa*, 2007/3–4. 2.

²¹ A politikai megbékélés első megnyilvánulásaként 1860-ban adták ki az Októberi Diplomát, ennek el- lenére ezt követően az 1861. február 26. napján kiadott februári pátens ismét az összbirodalmi centralizációt kívánta újra erősíteni. Szabad György: *Az önkényuralom kora (1849–1867). Az önkényuralom válsága (1859–1861)*. In: Kovács Endre – Katus László (szerk.): *Magyarország története. 1848–1890*. 1. kötet. Budapest, Akadémia Kiadó, 1987. 667–668.

írott, de idegen jog ellenében kellő jogbiztonságot nyújtani.²² Ezek az aggályok megmutatkoztak az elkövetkező időszak felemás jogalkalmazásában is. Az ABGB további alkalmazásának kérdését az 1861-ben összehívott Országbírói Értekezleten elvetették,²³ a magyar anyagi magánjogi szabályok (maradványainak) visszaállítására az Országbírói Értekezlet által megszövegezett Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (ITSZ) alapján került sor.²⁴ Az ITSZ szerint 1861. július 23-tól ismét a régi szokásjog vált irányadóvá, azzal a kivétellel, hogy a telekkönyvi rendszer tekintetében továbbra is az ABGB-t kellett alkalmazni.²⁵ Magyarországon elviekben tehát hatályon kívül helyezték az ABGB-t,²⁶ de kizárólag a magyar területeken és a Királyhágón inneni részeken, azaz a Partium területén,²⁷ mivel az Országbírói Értekezlet hatálya nem terjedt ki Erdélyre és Horvátországra.²⁸

Véleményem szerint ez a különválasztás jelentette azt a kiindulópontot, amely a magánjogi elkülönülés folyamatát elindítva végső soron a területileg egységes magánjog kialakulását, és különösen az írott polgári törvénykönyv elfogadását hátráltató, szerencsétlen döntések sorozatát alapozta meg. A Királyhágón túli Erdély magánjoga az 1848-as unió hatálytalanítása folytán a magyar területektől formálisan külön fejlődött tovább a Habsburg koronához tartozó nagyfejedelemségeként. Az eltérő fejlődés egyrészt azt eredményezte, hogy az ABGB a kiegyezésig, amikor újra egyesült Magyarországgal, egészében hatályban maradt. További különbség volt, hogy az ABGB-nek már a bevezetése sem keltett olyan ellenérzést, mint a magyar területeken,²⁹ hatályon kívül helyezése ellen ezért nyomósabb okokat tudtak felsorakoztatni, mint az Országbírói Értekezleten.

Az egyik ilyen okként említendő meg, hogy a százszok kulturális és politikai okokból kifejezetten az ABGB fenntartását kívánták,³⁰ a másik indok az volt, hogy attól tartottak: az ABGB hatályon kívül helyezése a jog partikularizálódásához vezetne, ami megnehezítette volna egy egységes magánjogi rendszer kialakítását.³¹ A döntő szempont pedig az volt, hogy az erdélyi jogászság bízott egy kodifikált polgári törvénykönyv mielőbbi megalkotásában, ezért inkább elfogadta az idegen, de kodifikált jog átmeneti

²² Szladits Károly: Erdély-részi magánjog. *Gazdasági Jog*, 1940/8. 467.

²³ Veress i. m. 160.

²⁴ Balogh (1997) i. m. 58.

²⁵ Az ITSZ 1. §-a szerint: „a magyar polgári anyagi magán-törvények visszaállítatnak, de a közhitel, a jogfolytonosság és a helyzet szükségéi által igényelt következő pótlásokkal,” valamint lásd ITSZ 21. §.

²⁶ Ginyovszky József (szerk.): *Az osztrák polgári törvénykönyv hatásában a magyar magánjogra: Szladits Károly előadásainak jegyzete*. Budapest, Radó Ny., 1932. 27.

²⁷ A Partiumnak az ITSZ hatálya alá vonása miatt ezeken a részeken a magyar magánjog alkalmazása vált elsődlegessé, Grosschmid és Szladits ezért a területet az Országbírói Értekezlet hatályterületének nevezi, ahol az ABGB-nak csak a telekkönyvi rendszerrel és ingatlanok megszerzésével összefüggő egyes anyagi jogi szabályai maradtak alkalmazásban. Szladits (1940) i. m. 467.; Ginyovszky i. m. 29–30.

²⁸ Zlinszky J. i. m. 2149–2155., 2209.

²⁹ Képesy (2023) i. m. 157.

³⁰ Béla P. Szabó: Europäische Impulse in der Entwicklung der Rechtskultur im Karpatenbecken. In: Barna Mezey (szerk.): *Ausgewählte Studien*. Budapest, Gondolat, 2023. 116.

³¹ Szladits (1940) i. m. 468.

alkalmazását, mintsem hogy a bizonytalan szokásjogra alapozza a joggyakorlatot.³² Végül a kérdés az 1867. június 27-én kelt magyar királyi minisztériumi rendelettel dönt el, amely az ABGB hatályát Erdélyben ideiglenesen továbbra is fenntartotta, és amelyet egy évvel később a Magyarország és Erdély uniójáról szóló 1868. évi XLIII. törvény 12. §-a emelt törvényerőre. A politikai egyesülés a jogrendszer kettéválását eredményezte, ugyanakkor megindult az osztrák kódex magyar törvényekkel történő módosítása is, amely az ABGB egy sajátos erdélyi formáját alakította ki, egyfajta *ius commune*-ként egészítve ki a magyar joggal a hiányzó rendelkezéseket.³³

A magyar területen az a felemás helyzet alakult ki, hogy az ABGB bizonyos rendelkezéseit továbbra is alkalmazni kellett – immár alkotmányos felhatalmazás révén, az ITSZ jóváhagyásával –, miközben a joggyakorlat számos olyan szabályt is átvett, amelyet az ITSZ formálisan nem tartott fenn.³⁴ Az ABGB hatályvesztése tehát nem jelentette azt, hogy azt a továbbiakban ne alkalmazták volna, mivel a dologi jog és a kötelmi jog szabályrendszere is nagymértékben támaszkodott az ABGB-ra, és még novelláris módosítása is fontos jogösszehasonlítási alapként szolgált az 1900-as Tervezettel való összevetésnél.³⁵ Szladits találó megfogalmazása szerint „erős küzdelmet vívott akkor a történeti jogfolytonosság eszméje a kényelmi szemponttal. A magyar jogból akkor jóformán alig maradt más, mint egyes töredékek: *disiecta membra*.”³⁶ Bíróságaink a provizórikus rendelkezésekből a kötelmi jog hézagainak pótlására sokkal többet vettek át az ABGB-ból, mint az az ITSZ alapján lehetséges lett volna, de az ITSZ egyébként nem is sorolta az ABGB-ból megtartandó részek közé a kötelmi jogot. A bírói gyakorlat az ABGB vonatkozó rendelkezéseit (így a kártérítésre vonatkozó általános szabályokat is) vagy hallgatólagos recepció útján közvetlenül alkalmazta, vagy egyszerűen az erdélyi bírói gyakorlaton keresztül hivatkozta azt, mivel – ahogy utaltunk rá – az nagyobb részt az ABGB-t alkalmazta.³⁷

A deliktuális felelősségi jog területén szintén a fentiek, azaz az ABGB kényszerhasználatára érvényesült, mivel a fennmaradt, visszaállított feudális rendelkezések nem bizonyultak elégségesnek ahhoz, hogy az ITSZ alapján ismét alkalmazást nyerjenek, megfelelő anyagi jogi háttér hiányában viszont a hiányzó rendelkezéseket a hallgatólagosan alkalmazott ABGB töltötte ki. A hazai deliktuális kártérítési jog lemaradását az ABGB pótolta, amely a római jogi vétkességi rendszer talaján gyökerezve, a deliktuális felelősségi jognak külön kötelmi jogi fejezetére támaszkodott.³⁸ Ennek következtében az ABGB hatása a deliktuális felelősség területén a kiegyezést követően ugyan csökkenő tendenciában, de továbbra is érvényesült egészen addig, amíg az 1900-as Tervezet és a Javaslatok ki nem mondták a magyar magánjog önállóságát. Az ABGB alkalmazása

³² Uo.

³³ Grosschmid (1905) i. m. 37.

³⁴ Ginyovszky i. m. 28.

³⁵ Szladits Károly: Az osztrák polgári törvénykönyv novella-javaslatáról. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, XXXVII. kötet 1. füzet, 1908/284. 66.

³⁶ Szladits (1940) i. m. 467.

³⁷ Balogh (1997) i. m. 58. 17. lábj.

³⁸ Ginyovszky i. m. 286.

tehát kétségkívül olyannyira súlyozottá vált a magyar magánjogban, hogy rendelkezései még a századforduló előtt megindult kodifikációs törekvésekben is felbukkantak.³⁹

Az objektív felelősség ebben a sajátos társadalmi, politikai, és jogi környezetben indult fejlődésnek, írott polgári törvénykönyv hiányában, egy idegen, az objektív felelősséget el nem ismerő, vétkességre támaszkodó polgári törvénykönyv rendelkezései mentén. Ennek megfelelően a magyar jogban a deliktualis felelősség alapja az európai jogfejlődési mintát követve szintén a vétkesség elve volt (az ABGB-ra történő támaszkodás a kiegyezésig volt szembetűnőbb, azt követően viszont a deliktualis kártérítési felelősség általános, alapvető rendelkezéseitől egyre nagyobb önállósággal szakadtak el a bíróságok).⁴⁰ Összességében megállapítható, hogy az ABGB néhány évtized alatt mélyen beépült a bírósági gyakorlatba, és mivel nem létezett önálló magyar magánjogi törvénykönyv, tartósan meghatározta a jogalkalmazást.⁴¹

2.4. A veszélyes üzemi felelősség első hazai csirái a vasúti felelősség területén

Szükséges viszont kiemelnünk, hogy a töredékes szabályozás ellenére a reformkori jogtudomány nem zárkózott el kategorikusan a vétkességtől független felelősség gondolatától.⁴² Ennek egyik legjelentősebb példája az Ország köz-javát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról szóló 1836. évi XXV. törvény, az ún. „első vasúttörvény”,⁴³ amely a közlekedési és közhasznú vállalatok – különösen a vasútépítés – támogatását célozta. A törvény nemcsak a közművesítés és kisajátítás szabályozása terén mutatott előremutató szemléletet, hanem kimondta a közlekedési vállalatok objektív, vétkességtől független felelősségét harmadik személyekkel szemben.⁴⁴ Ezzel az 1838-as porosz vasúttörvényt időben megelőzve jelent meg a veszélyes üzemi felelősség elve a magyar jogban. A szabályozás, ugyancsak a porosz vasúttörvénnyel ellentétben, amely nagyjából feudális, korlátlan hatalmat biztosított a földbirtokosok számára a vasutakkal szemben,⁴⁵ mindkét fél akaratát szem előtt tartó, a megegyezésre való törekvést helyezi előtérbe, és hangsúlyt fektet a kártérítési kötelezettség elkerülhetlenségére még akkor is, ha a károkozó nem volt vagyoni helyzeténél fogva fizetőképés. Bár e törvény elméleti jelentősége vitathatatlan, tényleges hatása korlátozott maradt,

³⁹ Szladits (1908) i. m. 3.; Balogh (1997) i. m. 58.

⁴⁰ Ld. bővebben a hazai jogelmélet fejlődését például Wenczel Gusztáv: *A magyar és erdélyi magánjog rendszere*. Királyi magyar egyetemi nyomda, 1864. 94–110. Vö. Landi Balázs: *A jogellenesség eszme-és forrástörténete a magyar magánjogban*. Budapest, Szent István Társulat, 2021. 30.

⁴¹ Marton Géza: *A polgári jogi felelősség*. Budapest, Triorg Kft. 1993. 170.

⁴² Marton Géza: Kártérítési kötelek jogellenes magatartásból. In: Szladits Károly (szerk.): *Magyar magánjog. IV. kötet. Kötelmi jog különös rész*. Budapest, Grill Károly, 1942. 845.

⁴³ A vasút történetével, fejlődésével foglalkozó szakirodalomban a törvényt gyakran említik első vasúttörvénynek, míg az 1874. évi vasúttörvényt az első kifejezetten vasúti felelősségi törvényként tartják számon. Miklós Imre: *A magyar vasutasság oknyomozó története*. Vác, Kapisztrán nyomda, 1937. 65.

⁴⁴ 1836. évi XXV. törvény 8. §.

⁴⁵ Mádl Ferenc: *A deliktualis felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. 363–364.

ideiglenes jellege és hatályon kívül helyezése miatt⁴⁶ nem tudott tartós hatást gyakorolni a deliktuális felelősség hazai fejlődésére. Emellett a hazai gyakorlat olyan kérdéskörök rendezését is az ABGB rendelkezései mentén kezdte meg, amelyekben a felelősség nem volt visszavezethető a vétkességre, így például a vétőképtelen személyek felelősségének problémakörét, amely problémakör kapcsán került a deliktuális felelősség szabályozási körébe az 1913-as Javaslatba a méltányosság elve.⁴⁷

A kiegyezést követő időszak tovább erősítette a gazdasági fellendülést, immár a magyar érdekeket is szem előtt tartva. Emellett az általános magánjogi törvénykönyv megalkotása körüli kodifikáció ismét kedvező környezetbe került és a jogtudomány elkezdett a deliktuális felelősség általános rendszerének kialakítása felé fordulni. Ugyanekkor az objektív felelősség kialakítása terén az ABGB vétkességi alapú szemléletétől elszakadva, a német pandektisták felé fordultak a magyar bíróságok,⁴⁸ és ekként kivonva magukat az ABGB hatása alól, figyelmen kívül hagyva az 1836. évi „első vasúti törvény” hagyatékát, új kiindulópontként az 1871-es *Reichshaftpflichtgesetz*-et választották.

A teljességhez hozzátartozik, hogy a vasúti kártérítés, de egyebekben a teljes vasút vonatkozásában is az osztrák törvényeket ruházták fel kötelező erővel hazánkban is, melyet az 1867. évi XVI. törvénycikk⁴⁹ a kiegyezést követően is fenntartott. A törvény kimondta, hogy „különösen az 1851. november 16-kai vasúti üzletrend és az 1863. június 30-ki vasúti üzletszabályzat mind a két államterületen változatlanul meghagyatnak mindaddig, míg kölcsönös egyetértéssel mind a két félre nézve egyforma módon meg nem változtatnak.” A vasútüzem általános szabályairól az 1851. november 16. napján kelt vasúti üzleti szabályzat (*Eisenbahnbetriebsordnung*)⁵⁰ 19. §-a rendelkezett, melyet az 1863. június 30-i vasúti üzletszabályzat a felelősségi részében lényegesen módosított, és az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása alatt módosításokkal, de mindvégig hatályban maradt.⁵¹ Az osztrák vasúti üzletszabályzat 19. §-a rendelkezett a vasúti vállalatok kártérítési felelősségéről, amely szerint „a vasúti vállalatok felelősek a maguk vagy hivatalnokaik és szolgálók vétkessége által személyeken és tárgyakon ejtett károsításokért: 1. az átvállalt kötelezettség és az ezen felelősség iránt fennálló különös törvényes határozatok értelmében, 2. ezek hiányában a polgári törvénykönyv rendelkezései szerint.”⁵² Az 1863. évi üzletszabályzat a felelősséget a dologi károkra korlátozta, és kimondta, hogy a vasút tárgyi alapon felel minden kárért kivéve, ha bebizonyítja,

⁴⁶ 1848. évi XXX. törvénycikk.

⁴⁷ Ld. ehhez Szladits Károly: Vétőképeség I–III. rész. *Jogtudományi Közöny*, 1907/1. 5., 7.

⁴⁸ Homoky-Nagy Mária: Az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a kiegyezés. *Jogtörténeti Szemle*, 2007/3. 17.

⁴⁹ Erről rendelkezik a magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai is országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről szóló 1867. évi XVI. törvénycikk VIII. cikke.

⁵⁰ Verordnung vom 16. November 1851, Nr. 1. RGB. 1852.

⁵¹ Röhl Freiherr von: *Enzyklopädie des Eisenbahnwesens*. 4. Band. Berlin–Wien, 1913. 45.

⁵² A vasúti üzletszabályzat 20. §-a pedig felelőssé tette a vasútüzemeltető társaságokat mindazon létesítmények megépítéséért, karbantartásáért, amelyek az illetékes politikai hatóság tudomása szerint a vasút létesítése és üzemeltetése miatt szükségessé vált ösvényeken, hidakon, átereszekben, átjárókon, bekerítéseken.

hogy azt elháríthatatlan külső esemény (*vis major, höhere Gewalt*), a tárgy természeti minősége okozta.⁵³

Az alkotmányos rend helyreállításával problémaként jelentkezett hazánkban az önálló szabályok meghozatalának megkésettisége. Az üzletszabályzatok ugyanis változatlanul hatályban maradtak, viszont mivel Ausztriában hatályba lépett a személyi károk vonatkozásában is külön törvényként az osztrák vasúti törvény 1869-ben, az 1851-es üzletszabályzatból a személyek károsítására vonatkozó intézkedéseket hatályon kívül helyezték az osztrák részekben, a magyar területeken viszont ezt a már hiányos régi üzletszabályzatot és a dologi károk vonatkozásában az 1863-as üzletszabályt léptették hatályba, önálló háttérszabály nélkül. A gyakorlatban tehát a vasutak gyors fejlődése mellett a vasúti kártérítési jog igen ingoványos, a jogbiztonságot nélkülöző állapotba került, mivel az osztrák vasúti törvényt nem rendelték alkalmazni Magyarországra, hanem helyette egy már birodalmi szinten meghaladott üzletszabályzat rendelkezéseit kellett alkalmazni,⁵⁴ kiegészítve az ABGB hallgatólágos alkalmazásával, amely viszont alapvetően nem támogatta az objektív felelősség kiszélesítését. Ezen alapokon elindulva indult meg a magyar bírói gyakorlat, a jogtudomány és a gyakorlati élet okozta kihívások eredményeként az önálló magyar vasúttörvény kidolgozása.

3. Az 1874. évi vasúttörvény, mint a hazai veszélyes üzemi felelősség doktrínális alapja

3.1. A törvény elfogadásának útján

A vasút volt az első, általánossá váló veszélyes üzem, amely minden előnye ellenére is látványosan sok kár okozására volt képes, mégis a vasutat már a korabeli jogirodalomban is tömegessége, gyorsasága és olcsósága miatt nélkülözhetetlen szállítási eszköznek tekintették, amely közérdeket elégít ki,⁵⁵ viszont kezdetben a vasút lényegileg korlátozott kárfelelősséggel tartozott, mivel a veszélyek legnagyobb részét áthárította az utazókra és fuvarát adókra.⁵⁶ E rendkívüli elterjedtség és a lakossággal történő mindennapi érintkezése indokolta a jogalkotó kiemelt figyelmét, nem pedig csupán a technikai veszélyesség elvont jellege.⁵⁷ A veszélyes üzemek tételes jogban megjelenő szigorúbb tárgyi felelőssége ezért a vasút vonatkozásában jelentkezett először és a vasút körében előforduló tényállások tették lehetővé, hogy a bírói gyakorlat kiterjessze a veszélyes üzemi felelősséget az üzemek egyre szélesebb körére.

⁵³ Stiller Mór: *A vasutak kártérítési felelőssége. Beszéd melyet, mint indítványozó Dr. Stiller Mór ügyvéd az első magyar jogászgűlésen Pesten 1870. sept. 27-én tartott.* Pest, Rudnyánszky A., 1871. 16.

⁵⁴ Ld. ehhez részletesen az újabb vasúti üzletszabályzat körében írt történeti leírást. Vörös Zoltán: *Az új vasúti üzletszabályzat (V.Ü.SZ.). Vasúti és Közlekedési Közlöny*, 1909/135. 860.

⁵⁵ Visegrády József: *A közlekedésügy, mint közfeladat és a vasút-autó kérdés.* Budapest, Szerző saját kiadása, 1936. 14.

⁵⁶ Stiller i. m. 4.

⁵⁷ Fazekas Oszkár: *A vaspályaüzem fogalma. Jogtudományi Közlöny*, 1903/35. 293.

A vasúttörvény elfogadását megelőző időszakban, különösen a kiegyezést követően a magyar vasútpolitikát⁵⁸ a vasúti infrastruktúra kiépítése és az állami szerepvállalás erősödése jellemezte.⁵⁹ Az 1867–1873 közötti vasútépítési láz során felszínre kerültek ugyanis a magánvasutak működésével kapcsolatos problémák – visszaélések, magas fuvardíjak és az állami hitelek ellenőrzésének hiányosságai –, amelyek az államosítás irányába terelték a közlekedéspolitikát. Ennek jegyében 1868. július 1-jén megalapították a Magyar Királyi Államvasutakat (MÁV),⁶⁰ és megkezdődött az 1848-as Széchenyi-féle vasúthálózat eszméjének megvalósítása, melyet aztán vasminiszterünk tökéletesített állami vasútfejlesztési politikájában.⁶¹

Emellett a kiegyezést követően vált egyértelművé, hogy a vasutak magánjogi felelősségét szigorítani kell, és ezt hazai törvény megalkotása keretében szükséges rendezni. A vasúttörvény megalkotását több tényező indokolta. Egyrészt az osztrák jogszabályok hiányosságai, másrészt a magyar polgári törvénykönyv hiánya sürgette a szabályozás szükségességét. Emellett jelentős szerepet játszott a hazai joggyakorlat szereplőinek kifejezett igénye is: például Stiller Mór már az első jogászyűlésen javaslatot tett a vasúti felelősség szigorítására, és konkrét törvénytövege-tervezetet nyújtott be, amely a vasúti károkozás kérdését az európai bírói gyakorlatban és jogi gondolkodásban elterjedt elvek mentén, önálló jogszabályban kívánta rendezni.⁶² „Minden elméleti, társadalompolitikai megfontolás nélkül, gyakorlati motívumok sarkallására”⁶³ született meg a vasúttörvény – fogalmazott Beck Salamon, utalva arra, hogy végső soron a veszélyes üzemi felelősség szabályozásának elsődleges indoka a gyakori vasúti szerencsétlenségek és az ezek nyomán kielégítetlenül maradt kártérítési igények sürgető rendezése volt. A MÁV saját iratai és a törvényjavaslatot taglaló képviselőházi naplók közelebbi vizsgálata valóban Beck állítását támasztják alá, amely alapján kijelenthető, hogy a törvényjavaslat benyújtását egy súlyos tömegbaleset közvetlenül ösztönözte. A vasúti felelősségi törvényjavaslat benyújtását közvetlenül egy súlyos, 1873. május 19-én bekövetkezett vasúti tömegszerencsétlenség ösztönözte, amely jól példázza, hogy a törvényalkotást elsősorban gyakorlati kényszerek mozdították előre. A baleset a városligeti elágazásnál történt, amikor a Kőbánya felé tartó szerelvény egy téves forgalmi intézkedés következtében felszedett vágányra futott, kisiklott, és az első négy kocsí felgyűrődött – a tragédia következtében 30 ember és 20 állat vesztette életét.⁶⁴ Hasonló volumenű balesetek ebben az időszakban a vasút korai fejlettsége (fávázás kocsik, köz-

⁵⁸ Az Andrássy kormány a vasutak és csatornák építése végett létesítendő kölcsönről szóló 1867. évi XIII. törvényekben kapta meg a szükséges felhatalmazást.

⁵⁹ Horváth Ferenc: *Hazai és külföldi vasúti balesetek (1846–1975)*. Budapest, Közlekedési Dokumentációs Rt., 1995. 12.

⁶⁰ Miklós i. m. 164.

⁶¹ Zsigmond Gábor: Magánérdek és közérdek. Közlekedésfejlesztés a dualizmus idején. *Rubicon*, 2022/3–4. 84.

⁶² Stiller i. m. 6.

⁶³ Beck Salamon: A vétlen felelősségi gondolat újabb gyakorlatunkban. *Polgári Jog*, 1938/9. 482.

⁶⁴ A jogeset rekonstruálása Bárdos Imre által összeállított, kiadatlan gyűjteménye és az Országgyűlési Napló vonatkozó része alapján történt. *Képviselőházi Napló, az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai*. VI. kötet. Buda, Magyar Királyi Államnyomda, 1872/74. 357–358.; to-

lekedési szabályok kezdetlegessége), a profitmaximalizálás és a kártelepítés hiányossága okán gyakorta előfordultak, de ez a konkrét baleset okozta közfelháborodás és társadalmi nyomás volt szükséges ahhoz, hogy Pauler Tivadar igazságügyi miniszter ígéretet tegyen a törvény mielőbbi megalkotására. A törvényjavaslat tervezetét végül 1874. február 14-én nyújtotta be az országgyűlésnek.

A törvényjavaslat részletes parlamenti vitáján (a porosz vasúttörvényhez hasonlóan) éles vita alakult ki az arisztokrácia és a polgári erők között a törvény tartalmát és a rendelkezések szigorítását-enyhítését illetően. A rendelkezések szigorítása mellett olyan érvek szerepeltek, hogy arra amiatt van szükség, mivel a törvényben meghatározott felelősség könnyen kijátszható például kényszerbiztosítás révén, ezért nem elegendő pusztán a kármegosztásra koncentrálni. Ehelyett a balesetek megelőzésére, valamint az emberi élet és a személyi biztonság fokozott védelmére kellene helyezni a hangsúlyt.⁶⁵ A legélesebb vita a kimentési okok terjedelme körül alakult ki, különösen annak kapcsán, hogy a javaslatba visszakerüljön-e az a rendelkezés, miszerint harmadik személy elháríthatatlan magatartása is alapot adhat a vasúti felelősség alóli mentesülésre.⁶⁶ Ennek a jelentősége az volt, hogy a törvény kimentési rendszerét illetően az osztrák vagy a német vasúttörvény mintáját kövessék-e. Az elfogadott és 1874. július 7. napján szentesített törvény véleményem szerint túlnyomóan a német mintát követi, de nem kizárólag. Egyrészt a törvény függetleníti magát az 1871-es *Reichshaftpflichtsgesetz* által nem megfelelően szabályozott rendelkezésektől (lásd a felelősségkorlátozási szabályokat), mivel annak csak az 1. §-át vette át a felelősség vonatkozásában és csak vasutakra vonatkoztatva, de az iparra, azaz gyárakra, bányákra vonatkozó 2. §-át már nem, mivel ez a rendelkezés indokolatlanul megszorító volt, mert az alkalmazott vétkességéhez kötötte a vállalat felelősségét.⁶⁷ Másrészt viszont a kimentési részében az osztrák vasúttörvénnyel szinte teljesen megegyező rendelkezéseket fogadott el három kimentési ok meghatározásával.⁶⁸

vábbá *Képviselőházi Napló*, 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. X. kötet (1874. május 5., 233. országos ülés). Buda, Magyar Királyi Államnyomda, 1872/74. 151.

⁶⁵ Csemeghy Károly viszont védelmébe vette a javaslatot mivel álláspontja szerint az képes preventív irányban hatni feltéve, hogy a kártérítés alóli menekvést a törvénykezés nem teszi lehetővé, mert maga a javaslat igen szigorú a kimentés lehetőségeit illetően. *Képviselőházi Napló XII. kötet*. 1872/74. 151–154.

⁶⁶ Az ellenoldal viszont Ivánka Imre személyében éppen arra mutatott rá, hogy a földesurak „betyár módon” gyakorta megrongálják a sorompókat, a vadásztársaságok elzavarják a sorompóórt, szándékosan rongálják meg a síneket, azaz előszeretettel tetszelegnek a harmadik személy károkozó személyében, amelyért a kárt objektív alapon megtéríteni méltánytalan lenne a vasúttársaságok számára. *Képviselőházi Napló XII. kötet*. 1872/74. 155.

⁶⁷ Marton (1942) i. m. 847.

⁶⁸ Szladits (1907) i. m. 52.

3.2. A veszélyes üzemi felelősség szabályozásának hazai alapköve – az 1874. évi vasúttörvény

3.2.1. A vasúttörvény célja, szerkezete és jelentősége

A vaspályák által okozott halál vagy testi sértés miatti felelősségről szóló 1874. évi XVIII. törvénycikk áttörést jelentett a magyar kártérítési jogi gondolkodásban annak objektív irányba történő elmozdításában.⁶⁹ A törvény 12 paragrafusával⁷⁰ alapvetően határozta meg a veszélyes üzemi felelősség fejlődését és a bíróságok jogfejlesztő, analógián alapuló gyakorlatát az elkövetkező mintegy 80 évben. A törvény kimondta, hogy ha:

1. § „vaspálya üzeménél valaki életét veszti, vagy testi sértést szenved, az ezáltal okozott károkért az illető vaspálya-vállalat felelős, kivéve, ha a vállalat bebizonyítja, hogy a halált vagy a testi sértést elháríthatlan esemény (*vis major*), vagy egy harmadik személynek elháríthatlan cselekménye, melyet a vaspályatársulat megakadályozni képes nem volt, vagy a megholtnak, illetőleg a sérültnek saját hibája okozta.”⁷¹

A törvény felelősségi szabályai két fő területre tagolhatók: egyrészt a kártérítésre kötelezett felelősségi körének meghatározására, másrészt a kártérítés megállapításának módjára és mértékére, különös tekintettel a bizonyítási teher megfordítására. Emellett a vasúttörvény olyan egyéb jogágak intézményeinek alapjait is meghonosította, mint például az anyagi jogerő alól kivételt jelentő utóper⁷² gyökereit, de rendelkezett a károsultak kollektív igényérvényesítési lehetőségéről is, például egy vasúti tömegbaleset esetére vagy tűzkárigények érvényesítésekor. Ez utóbbi rendelkezést Zlinszky Imre bírálta, és annak elhagyását javasolta a törvényből. Véleménye szerint ugyanis az objektív felelősség körében – különösen egy baleset esetén – rendkívül sokféle igény merülhet fel, így ez a szabály nemhogy nem segíti a jogalkalmazást, hanem inkább a gyakorlati nehézségek és értelmezési problémák forrásává válik.⁷³ A törvény kizárólag

⁶⁹ Zlinszky Imre: A vaspályák felelőssége és kártérítési kötelezettsége. *Jogtudományi Közlöny*, 1874/17. 129.

⁷⁰ A kihirdetésnél 13. §, mivel a hatálybaléptető és végrehajtó szakaszok eredetileg külön szakaszok voltak. *Képviselőházi Napló*. 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai XII. kötet, 588. *Iromány kihirdetése*, Buda, Magyar Királyi Államnyomda, 1872/74. 57.

⁷¹ A vaspályák által okozott halál vagy testi sértés iránti felelősségről szóló 1874. évi XVIII. törvénycikk 1. §.

⁷² Zaiczek Károly: A határozatok joghatásai. XXVI. fejezet. In: Varga István (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja III/III*. Budapest, HVG-ORAC, 2018.

⁷³ Zlinszky I. (1874) i. m. 129–130.

a vaspálya⁷⁴ bármely üzemében⁷⁵ bekövetkező magánjogi igényekre vonatkozott, az esetleges büntető igények párhuzamos érvényesíthetőségének lehetőségét fenntartva.⁷⁶

A felelősség hatálya kizárólag személyi károkra terjedt ki, a dologi károkra az osztrák vasúti üzleti szabályzat továbbra is megfelelően irányadó maradt. Ennek különös jelentősége volt, mivel a korábbi, fuvarozásról szóló 1840. évi XX. törvény a vasúti szállítás viszonyaira nem volt megfelelően alkalmazható, így a dologi károk jogi rendezésére nem nyújtott megfelelő megoldást.⁷⁷ A törvény szövegezése szándékosan nem terjedt ki a dologkárokra, nem pedig azért, mert szabályozatlanul kívánta hagyni a dologkárok megtérítését a veszélyes üzemek körében. Erre kifejezetten utal is a törvény 11. §-a, amely szerint „jelen törvény 1. §-ban nem érintett károk megtérítésére nézve továbbra is fennálló törvények, szabályok és gyakorlat követendő,” valamint a törvény részletes indokolása is ezt támasztja alá, „a jelen javaslatban szabályozott kártalanítási esetek nagy fontossága és messzire ható hordereje megkívánják, hogy a bírói figyelem ez alkalommal mellékkérdések által a dolog lényegétől el ne avottassék [el ne vonassék].”⁷⁸ Azaz a törvény megalkotásakor nem kívánt a dologkárokról rendelkezni, és kiterjeszteni rá a veszélyes üzemi felelősséget. Egyszerűen a szigorúbb felelősséget elsőként a személy életét és testi épségét veszélyeztető károk körében kívánták szabályozni, ezzel is nyomatékosítva a kérdés kiemelt jelentőségét,⁷⁹ és megoldást kívántak nyújtani a fennálló szabályok bizonyítási szabályainak nehézségeire, valamint arra, hogy a bíróságok kezében egy megfelelően alkalmazható jogszabály legyen.

A jogalkotók a vasútüzemi felelősség alkalmazását nem kívánták korlátlanul kiterjeszteni, ezért annak megállapítását bizonyos feltételek teljesüléséhez kötötték, szigorúságát pedig a mentesülési lehetőségek tudatosan szűkre szabott körével kívánták érvényesíteni. A szabályozás legnagyobb dogmatikai nehézségét az jelentette, hogy meghúzzák a szigorú, objektív felelősség észszerű határait, vagyis meghatározzák annak tartalmi és logikai végpontját a vasút működőképességének sérelme nélkül.⁸⁰

⁷⁴ Dobai Viktor: A vaspályák kártérítési kötelezettsége személyi balesetek miatt. (1874: XVIII. tc.). 2. rész. *A Jog*, 1886/25. 200.

⁷⁵ Amely üzem körét kezdetben a legtagabban kezdte el értelmezni a bírói gyakorlat, így a magánvasutak vonalai, ideiglenes vaspálya vonalak és a bányavasutak is a vasútüzem és a vasúttörvény hatálya alá tartoztak. Ld. bővebben: Dobai Viktor: A vaspályák kártérítési kötelezettsége személyi balesetek miatt. (1874: XVIII. tc.). 3. rész. *A Jog*, 1886/28. 225. és 4. rész *A Jog*, 1886/30. 240.

⁷⁶ Részletes Indokolás 1. §. 4. § és 6. §-hoz, Melléklet az 588. sz. irományhoz; *Képviselőházi Napló XII. kötet*. 1872/74. 59–61.

⁷⁷ Zlinszky I. (1874) i. m. 129.

⁷⁸ Részletes indokolás, Melléklet az 588. sz. irományhoz; *Képviselőházi Napló XII. kötet*. 1872/74. 62.

⁷⁹ A törvény Indokolása kifejezetten tartalmaz ennek alátámasztására utalást: „Itt a kárpótlási igények megállapításánál tekintetbe veendő jogi mozzanatok oly sajátságosak és gyakran oly nehezen felismerhetők, hogy általános lett azon meggyőződés, miszerint ezen sajátságos viszonyokra külön törvény hozatala szükséges.” Indokok a vaspályák által okozott halál vagy testi sértés iránti felelősségről és kártérítési kötelezettségről, Általános Indokolás, Melléklet az 588. sz. irományhoz. *Képviselőházi Napló XII. kötet*. 1872/74. 57.

⁸⁰ Kőhidi Ákos: Az elháríthatatlanság fogalmának relativizálódása a magyar polgári jogban. In: Kőhidi Ákos – Keserő Barna Arnold (szerk.): *Tanulmányok a 65 éves Lenkovics Barnabás tiszteletére*. Győr, Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., 2015. 226.

3.2.2. A kimentési okok rendszere és értelmezési kérdései

A mentesülési okok tekintetében a törvény az osztrák vasúttörvény mintájára három kimentési okot határozott meg azzal, hogy a vasút mindenkor szavatol üzeme és be rendezései legtökéletesebb működéséért.⁸¹ Az üzemi körön kívülség kifejezés a törvényben még nem kapott helyet az elháríthatatlanság meghatározásánál, ugyanakkor elméleti, fogalmi szinten már jelen volt.⁸² Az elháríthatatlanság az első nevesített fordulatban egyértelműen a vis majorra vonatkozott,⁸³ a vita inkább annak mentén alakult ki, hogy hol húzzák meg határát a jogelméletben és a joggyakorlatban. Fogalmát a törvény indokolása úgy határozta meg, hogy „magában foglalja mindazon események fogalmát, melyek sem nem előreláthatók s ennek folytán ki nem kerülhetők, sem nem emberi erő és más óvatosság által meg nem akadályozhatók.”⁸⁴

Az erőhatalom első megjelenését a *receptum*⁸⁵ felelősség területén már a római jogban is megtaláljuk. A római jog szerint a *vis major* olyan erőt, eseményt jelentett, „amelynek az emberi gyengeség nem tud ellenállni,”⁸⁶ ennek ellenére nem alakult ki a *vis major*nak egy egységes fogalma, a terminológiai és tartalmi eltérések ellenére közös halmazként tekinthetjük ezen fogalmak alapján, hogy a vis major egy senki által el nem hárítható esemény.⁸⁷ A modern jogtudományban az objektív felelősség kapcsán Joseph Unger⁸⁸ és Adolf Exner voltak azok, akik a legrészletesebben foglalkoztak a *vis major* kérdéskörével. A hazai jogelméletben nem volt egységes álláspont, hogy a külső és belső okok is az elháríthatatlanság körébe vonhatók-e, de a vita ellenére közös volt bennük, hogy az előbbi jogtudósok valamelyikének elméletéből kiindulva határozták meg, hogy az elháríthatatlan esemény alatt a *vis major*t értik, „kívülről jövő *casus*, melyet emberi erővel elhárítani nem lehet” ahogy Dezső⁸⁹ Unger tanításainak szó szerinti átvételével⁹⁰ a *vis major*t tekintette. Dezső szerint tehát kizárólag a vasút üzemén kívül álló, elháríthatatlan ok lehetett *vis major*, belülről jövő baleset nem tartozhatott ebbe a körbe, még ha véletlenül is járt el az elkövető és a baleset előre nem látható volt, akkor is felel érte, ha az az üzem körén belül történt, például ide tartozónak tekintette

⁸¹ Dezső Gyula: *Az objectiv kártérítés tana*. Budapest, Grill, 1917. 138.

⁸² Helle Károly: *Az erőhatalom (vis major) fogalma a római és a mai jogban*. Kecskemét, Fekete Mihály Bizománya, 1896. 143.

⁸³ Helle i. m. 54.

⁸⁴ *Képviselőházi Napló XII. kötet*. 1872/74. 58.

⁸⁵ Ld. ehhez a hajófuvarozók, fogadósok, bérállító-tulajdonosok felelősségét a befogadott dolgokért. Digesta 4.9.

⁸⁶ „Humana infirmitas resistere non potest”. Joseph Unger: *Handeln auf eigene Gefahr; ein Beitrag zur Lehre vom Schadenersatz*. Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1893. 93.

⁸⁷ Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 466–467.

⁸⁸ Unger a veszélyes üzemi felelősséget magyarázó elméletek közül a veszélyességi elv (saját veszélyre történő cselekvés elve, *Handeln auf eigene Gefahr*) fő képviselői közé tartozott.

⁸⁹ Dezső i. m. 140.

⁹⁰ Unger i. m. 93–94. 23. lj.

a mozdonyvezető hirtelen megőrülését vagy szívszélhűdését, tengelytörést, kapcsolószétválást, munkavállaló magatartását.

Szladits szerint *vis maior*nak minősül minden olyan esemény, amely objektíve elháríthatatlan, azaz amelynek bekövetkezése sem emberi előrelátással, sem megfelelő óvintézkedésekkel nem volt megakadályozható. E fogalomkörbe tartozhat például a mozdonyvezető hirtelen elmezavara, vagy az olyan külső behatás, mint amikor egy közúton közlekedő gépjármű áttöri a vasúti sorompót. Az ilyen rendkívüli, az üzemi kockázat körén kívül eső események a vasúttársaság mentesülésének alapjául szolgálhattak.⁹¹ Marton ehhez hasonlóan a technikai fejlődés többletveszélyét is értékelve⁹² úgy fogalmazta meg, hogy a *vis major* vonatkozásában teljesen mindegy, hogy az esemény külső vagy belső okból származik, de abszolút elháríthatatlannak (megelőzhetetlennek, előre nem láthatónak) kell lennie és pedig ennek a feltételnek mindenkire nézve kell fennállnia.⁹³ Marton tehát az abszolút, Exner-féle fogalmat használta, amelyet a porosz vasúttörvény is átvett Exnertől („*unabwendbarer äußerer Zufall*”)⁹⁴ és a magyar vasúttörvény is ehhez a megfogalmazáshoz állt legközelebb. Összegezve az előbb kifejtetteket, megállapítható, hogy annak a kérdésnek az eldöntése, hogy mi minősül elháríthatatlannak, végső soron már ekkor is a jogelmélet mentén bírói kompetencia kérdéskörébe tartozott, mivel „ezen esetben a törvénynek csak azon hivatása lehet, hogy a helyes irányt kijelölje és a többi a bíró józan belátására bizza, mert a *casuistica* e téren végtelen és a legtűzetesebb elősorolás által sem meríthető ki.”⁹⁵

A vasúttörvény nem tekintette abszolút elháríthatatlannak, *vis major* körébe tartozó oknak a harmadik személy elháríthatatlan cselekményét és a károsulti önhibát sem, ez a két ok további, külön mentesülési lehetőséget jelentett a veszélyes üzemek számára. Annak ellenére, hogy az osztrák polgári törvénykönyv mintájára, a konzervatív erők kifejezett kérelmére⁹⁶ visszakért a törvénybe a harmadik személy elháríthatatlan magatartása, mint mentesülési ok, ennek önálló szerepét több hazai jogtudós is megkérdőjelezte. Dezső és Szladits szerint például ez az esetkör már eleve a *vis major* körébe tartozott,⁹⁷ Eörsi óvatosságra int e kivétel alkalmazásával kapcsolatban,⁹⁸ hiszen álláspontja szerint a harmadik személy magatartása – még ha elháríthatatlan is – sok esetben megelőzhető lett volna, mivel az „felügyelet és ellenőrzés intenzív fokozásával minden

⁹¹ Szladits Károly: *A magyar magánjog vázlata*. II. kötet. Budapest, Grill, 1935. 298.; vö. ezzel Török álláspontját, aki szerint „a bekövetkezett baleset a veszélyes üzem elővigyázatossági intézkedések körébe” be nem vonható körülményre vezethető vissza. Török Emil: *A vasutak kártérítési felelőssége személyi baleseteknél*. Írta és a Budapesti Ügyvédi Körben 1898. január 20-án felolvasta. Márkus Samu Könyvnyomdája, 1898. 6.

⁹² Köhidi i. m. 227.

⁹³ Marton (1993) i. m. 198.

⁹⁴ Adolf Exner: *Der Begriff der Höheren Gewalt (vis major) im römischen und heutigen Verkehrsrecht*. Wien, Höldner, 1883. 80.

⁹⁵ *Képviselőházi Napló XII. kötet*. 1872/74. 58.

⁹⁶ *Képviselőházi napló X. kötet*. 155.; *Képviselőházi Napló*. 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. A *Képviselőház irományai XIII. kötet*. 1872/74/697. 26.

⁹⁷ Szladits (1935) i. m. 298.

⁹⁸ Eörsi Gyula: *Kártérítés jogellenes magatartásért*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvek, 1958. 110.

esetben elkerülhető.”⁹⁹ A törvény indokolása világossá teszi, hogy a vasúttársaság jogi személyként működhet, általában részvénytársaságként, s mint ilyen köteles saját cselekedeteiként vállalni alkalmazottai magatartásáért a felelősséget: „önálló cselekvésre nem képes társaság végrehajtó közegei cselekményeit sajátjának elismerni köteles.”¹⁰⁰ Ezért a munkavállalók gondatlan kiválasztása vagy nem megfelelő felügyelete nem jelentheti a felelősség alóli mentesülés alapját. Ugyanígy, a karbantartási hiányosságokra való hivatkozás sem eredményezhetett kibúvót, mivel az üzemi szabályzatok világosan előírták a vasút e tárgykörbe tartozó kötelezettségeit. A törvény tehát átfogó módon rendezte a mentesülés lehetőségeit, és minden olyan rendellenességért, amely a vasúti üzem működési körében merült fel, a vasúttársaságot tette felelőssé. Marton szerint viszont, kiindulva a *vis majornál* leírtakból, a mentesülési okokat a *vis major* és az üzemen kívülről jövő, üzem folytatójára nézve objektíve elháríthatatlan beavatkozásra szorította, amelybe tartozik a harmadik személy által okozott kár és a sértett hibája is. Ugyanakkor kritikai élel jegyezte meg, hogy a későbbi Magánjogi Törvényjavaslat tévesen szűkítette a mentesülési okok körét azáltal, hogy azokat kettőre redukálta, és ezzel együtt a harmadik személy elháríthatatlan magatartását is a *vis maior* kategóriájába vonta, „indokolatlanul szűkítve ezzel a mentesülés lehetőségét.”¹⁰¹

A törvény harmadik mentesülési okként a károsult saját hibáját, azaz az önhibát nevesítette, amelynek bizonyítási terjedelme kapcsán a jogelméletben jelentős viták bontakoztak ki. A károsult saját hibája, az önhiba alapján történő mentesülés sem újkeletű, hiszen a római jogban is ismert volt,¹⁰² sőt, egyesek szerint az egyik legrégibb és legerősebb mentesítő ok a kártérítési jog területén,¹⁰³ amely még a *casusnál* is feltétlenebb és benne a kártérítés „önálló igazsága, mint az okozatossági elvek kiágazása” jut érvényre¹⁰⁴ és a magyar kifejezés szemléletesen magyarázza a szót, hogy az önhibából vétkességet feltételez. Annak ellenére azonban, hogy az önhiba hagyományos jogelvi alapokon nyugszik, a kérdés, miszerint feltételezi-e a vétőképeséget, eltérő értelmezésekhez vezetett.¹⁰⁵ Dezső amellett érvelt, hogy az önhibát objektív értelemben kellett vizsgálni, vagyis nem a magatartás vétkessége vagy lelki vetületei voltak irányadók,

⁹⁹ Dezső i. m. 138. és 140. lj. 3.

¹⁰⁰ „A kárt a vállalat még ezen utóbbi esetben is köteles megtéríteni, és nem mentheti magát hivatalnoka vétkességével, mivel érte, mint megbízottjáért, felelős.” Indokok. In: *Képviselőházi Napló XII. kötet.* 1872/74. 58–59.

¹⁰¹ Marton (1993) i. m. 197.

¹⁰² Digesta 9.2. De damno.

¹⁰³ Istvánffy László: A részben önokozta kár a tárgyi felelősség körében. *Magyar Jogi Szemle*, 1936/1. 31–32.

¹⁰⁴ Az önhibát Grosschmid kisodró causának, még helyesebben más kárveszélyviselési körbe besodró tényezőnek is nevezi. Grosschmid Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből, I. kötet.* Budapest, Athenaeum, 1898. 740–744.

¹⁰⁵ Szladits részletesen foglalkozott a kérdéssel, meghatározva a vétőképeség tartalmi fogalmát is, amelynél az életkor és az ehhez igazodó szellemi fejlettség volt szükséges a magatartás jogellenességének felismeréséhez: „jogellenes viselkedésért, vagyis valamely jogi parancs vagy tilalom megszegéséért ésszerűen csak az vonható felelősségre, aki a parancsot vagy tilalmat megérteni és megfogadni képes, vagyis, akiben megvan a normális lelki motiváció képessége.” Szladits Károly: *Vétőképeség I. rész. Jogtudományi Közöny, 1907/1. 2.*

hanem pusztán a károkozó cselekmény ténye. Eszerint az önhiba fennállása nem zárható ki még cselekvőképtelen személy esetén sem, mivel az objektív közrehatás ön-magában is megalapozhatta a mentesülést, függetlenül a károkozó személy szubjektív felelősségre vonhatóságától.¹⁰⁶

Ezzel ellentétes álláspontot képviselt Szladits, aki kategorikusan elutasította Dezső és általa Unger érvelését, mivel „a »hiba«, »vétkesség« kitételek [...] az önokozta kár esetében is a vétőképeséget tételezik fel s nincs arra támpont, hogy a törvény azt ezen a helyen más értelemben használta volna.”¹⁰⁷ Eszerint az értelmezés szerint az önhiba feltételezi a vétőképeséget, amely azonban cselekvőképtelen személyek esetén nem áll fenn, mivel az önhiba a károsult szubjektív tényezőiből vezethető le, ezért annak vizsgálata a vétkesség kategóriáján belül értelmezendő.¹⁰⁸ Ezzel szemben Zsögöd azon az állásponton volt, hogy az önhiba nem azonosítható a vétkességgel: szerinte az önhiba a károsult saját magának okozott kárát jelenti, amely nem jogellenes, de egyben megszünteti a másik fél kártérítési kötelezettségét. Ez a hatás „magát a felelősségi alapot fojtja el”, és így „joggátló mozzanatként” értékelendő.¹⁰⁹ Marton ehhez képest egy harmadik álláspontot képviselt, miszerint logikailag tarthatatlan különbséget tenni a harmadik személy és a sértett által okozott károk között oly módon, hogy míg a harmadik személy esetében az elháríthatatlan magatartás bizonyítása szükséges, a sértett önhibájánál viszont a vétkesség igazolása válik követelménnyé. Véleménye szerint a vasút felelőssége szempontjából közömbös, hogy az elháríthatatlan esemény harmadik személytől vagy magától a károsulttól ered, mivel a mentesülés alapja mindkét esetben az üzemi körön kívüliség kell, hogy legyen.¹¹⁰

A külföldi jog hiányosságaiból okulva a vasúttörvény gátat szabott a felelőség vasút általi kijátszásának annyiban, hogy az előzetes felelősségkorlátozás vagy felelősségkizárás semmisségét mondta ki, tehát nem lehetett lemondani az utast vagy a munkavállalót előzetesen a kártalanítási igényekről.¹¹¹ A törvény részletesen rendelkezett a megtérítendő igényekről,¹¹² a járadék megfizetéséről, valamint a járadékfizetés biztosítására a bíró által meghatározható biztosítékadási kötelezettségről.¹¹³ Az igények elévülésére a törvény 9. §-a a porosz vasúttörvény egyéves határidejét nem találta elegendőnek, ezért azt relatíve hosszú, hároméves elévülési időben határozta meg.

¹⁰⁶ Dezső i. m. 139.

¹⁰⁷ Szladits Károly: Vétőképeség III. rész. *Jogtudományi Közlöny*, 1907/7. 57.

¹⁰⁸ Szladits (1935) i. m. 297.

¹⁰⁹ Grosschmid (1898) i. m. 740.

¹¹⁰ Marton (1993) i. m. 401. 443. lj.

¹¹¹ Részletes Indokolás, Melléklet az 588. sz. irományhoz. *Képviselőházi Napló XII. kötet*. 1872/74. 60.

¹¹² Ld. bővebben: Dobai Viktor: A vaspályák kártérítési kötelezettsége személyi balesetek miatt. (1874: XVIII. tc.). 5. rész. *A Jog*, 1886/32. 255–257.

¹¹³ Ld. ehhez részletes indokolás a törvény 2. §, 4. § és 5. §-hoz. Melléklet az 588. sz. irományhoz. *Képviselőházi Napló XII. kötet*. 1872/74. 60–61.

3.2.3. A vasúttörvény hatása és értelmezése az elméletben és a gyakorlatban

A vasúttörvény megszületése egyöntetűen kedvező fogadtatásra talált az objektív felelősség hazai jogba való bevezetése és bizonyítási teher megfordítása miatt, amely alapján „a társaság tartozik a bírót meggyőzni arról, ha szabadulni akar.”¹¹⁴ A bíróságok részére nagy teret engedett a törvény a teljes kártényállás megítélése folyamán, a bizonyítástól kezdve a mentesülési okok fennálltán keresztül a kár összegének meghatározásáig, sokszor a törvény tárgyának kiterjesztése körében is. Ennek ellenére a törvény gyakorlati érvényesülése a bevezetést követően kezdetben meglehetősen visszafogott maradt.¹¹⁵ Megállapítható, hogy a törvény a vasút felelősségét objektív alapon, kizárólag a káresemény bekövetkezésének ténye alapján állapította meg. A jogalkalmazás azonban a gyakorlatban nem minden esetben követte ezt a szabályozási logikát: a bíróságok több esetben eltérően értelmezték a törvény általános rendelkezéseit a konkrét ügyek tényállásához igazodva. Ennek egyik oka, hogy a törvényi keretek a bíróságok számára helyenként túl tág mozgásteret engedtek, amely jogértelmezési bizonytalanságokat eredményezett.

A kimentési okok körülötti tartalmi vitákat a vonatkozó résznél ismertettük, nem lehet azonban eltekinteni attól, hogy a jogelmélet és a joggyakorlat még a törvénynek a veszélyes üzemi felelősséget érintő objektív felelősségi rendelkezését is eltérően, sokszor vélelmezett vétkességként értelmezte.¹¹⁶ Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a vélelmezett vétkesség az ABGB miatt egészen a századfordulóig háttérszabályként lebegett a veszélyes üzemi felelősség mellett, így álláspontunk szerint a magyar bíróságoknak a vétkességi elv fenntartására vonatkozó gyakori *contra legem* gyakorlatára az ABGB bevett és begyepesedett szabályai miatt került sor. A törvény indokolása az 1. §-hoz akként fogalmazott, hogy minden vasútüzemen belül okozott kárért „[...] mindig azon vélelem áll, hogy a kárt a vállalat hibája okozta.”¹¹⁷ A törvényt általánosságban a vétkelen felelősség hazai alapkövének tartotta a jogelmélet is, de az indokolás ezen szerencsétlenül fogalmazott félmondata miatt általánosságban éles kritikát fogalmazott meg a „magyar Jhering,”¹¹⁸ azaz Schwarz Gusztáv majdnem két évtizeddel a törvény hatálybalépését követően. Schwarz álláspontja szerint a jogelmélet és a jogtudomány emiatt a fél mondat miatt továbbra is „*fictiókkal* takargatja” az objektív felelősséget, csakhogy a maga alapelve, a „*poena sine fraude (dolo, culpa) esse non potest*

¹¹⁴ Általános indokolás. Melléklet az 588. sz. irományhoz. *Képviselőházi Napló XII. kötet.* 1872/74. 58.

¹¹⁵ Dobai Viktor: A vaspályák kártérítési kötelezettsége személyi balesetek miatt. (1874: XVIII. tc.). 6. rész. *A Jog*, 1886/38. 304.

¹¹⁶ Róth Pál például még 1898-ban még mindig akként hivatkozik a szavatossági kötelezettségek törvényi szabályozása kapcsán a vasúttörvényről, hogy „a vasúti üzem hibája praesumáltatik és ezen presumcióval szemben a vasútnak kell a felsőbb erőhatalmat vagy a károsult vigyázatlanságát bizonyítani,” azaz teljesen természetesnek veszi, hogy a törvény vélelmezett vétkességet szabályoz és nem tárgyi felelősséget. Róth Pál: A szavatossági kötelezettség törvényi szabályozása. *Jogtudományi Közlöny*, 1898/5. 35.

¹¹⁷ Általános indokolás. Melléklet az 588. sz. irományhoz. *Képviselőházi Napló XII. kötet.* 1872/74. 59.

¹¹⁸ Pólay Elemér: A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae-Acta Juridica et Politica*, Szeged, 1976. 138.

[...] vétkességet költ olyan esetekben is, melyeket elfogulatlan ítélet csakis a vétlen felelősség rovata alá sorozhat.”¹¹⁹

Schwarz továbbá bírálja Zlinszky tankönyvének rendszertani elhelyezését is, rámutatva arra az ellentmondásra, hogy noha Zlinszky a vasúttörvény objektív alapokon nyugvó felelősségi rendszerét az elsők között üdvözölte, mégis tankönyvében a vaspályaüzemek által okozott károkért való felelősséget a „tiltott cselekményekből származó kötelmek” címszó alatt tárgyalja.¹²⁰ Ezzel ellentétes álláspontot képviselt a MÁV jogi osztályának vezetője,¹²¹ Reinitz József ügyvéd, aki több írásában is foglalkozott a törvényi fordulat értelmezésével. Reinitz a vasúttörvény védelmére kelt, hangsúlyozva, hogy a minisztérium kizárólag a bizonyítás nehézségei miatt említette meg a vélelem kitéltét a törvény indokolásában. Álláspontja szerint azonban a jogszabály nem állított fel a vasút vétkességére vonatkozó vélelmet, ami logikai ellentmondás lett volna, hiszen a vasútüzem felelőssége objektív alapú, azaz a baleset bekövetkezéséhez – mint eredményhez – kötött. A vasúti üzembentartónak nem a vétlenségét kell igazolnia a mentesüléshez, hanem azt, hogy a káresemény és az üzem működése között nem áll fenn okozati összefüggés, vagyis hogy valamely törvényben nevesített mentesülési ok fennáll.¹²² Reinitznek sok dologban helyes meglátása volt, mint véleményem szerint a törvény értelmezését illetően is, azonban a gyakorlat és a tények mégsem igazolták az általa elmondottakat, mert a veszélyes üzemi felelősség a vélelmeiktől a vasúttörvény elfogadását követően csak nagyon lassan, egyrészt a bíróságoknak a század utolsó évtizedeiben az ABGB alól történő emancipálásával, másrészt a vasúttörvény alapján meginduló veszélyes üzemi felelősség szokásjogi fejlődésével szabadult meg sikerrel.¹²³

4. Konklúzió

A modern veszélyes üzemi felelősség megalapozása Magyarországon szorosan összefügg a vasút, mint veszélyes üzem megjelenésével, amely új társadalmi-gazdasági kihívásként rendszerszintű szabályozást tett szükségessé a tételes jogon belül. A reformkor felszámolta a feudális jogrendet, azonban az előírányzott polgári magánjogi kodifikáció elmaradt, így a felelősségi jog fejlődése az osztrák ABGB-re támaszkodott, amely – bár idegen jogként került bevezetésre – lényegében betöltötte azt a kodifikációs űrt, amely a magánjogban a feudális és a polgári korszak határán keletkezett.

A veszélyes üzemi felelősség hazai szabályozása nehézkesen indult, mivel a jogfejlődést kezdetben elősegítette, majd akadályozta, hogy bár az ABGB-t hivatalosan

¹¹⁹ Schwarz Gusztáv: *Újabb magánjogi fejtegetések*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia kiadása, 1901. 219–220.

¹²⁰ VII. fejezet. A tiltott cselekvényekből származó magánjogi kötelmek, 10. pont. A vaspályák által okozott halál vagy testi sértés folytán származó felelősség. Zlinszky Imre: *A magyar magánjog mai érvényében*. 7. kiadás, Budapest, Franklin, 1894. 577.

¹²¹ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. 11. kötet. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1906. 718.

¹²² Reinitz József: A vaspálya által okozott halál vagy testi sértés iránti felelősség (1874. évi XVIII. t.c.z.) alapoka. *Ügyvédek Lapja*, 1887/50. 4–5.; Reinitz József: A vaspálya felelőssége. (Válasz dr. Róth Pál jogászegyleti előadására) *Jogtudományi Közöny*, 1898/7. 52–53.

¹²³ Marton (1993) i. m. 94.

hatályon kívül helyezték, továbbra is háttérjogként alkalmazták; s ahogyan az is, hogy az elavult osztrák vasúti üzletszabályzatot rendelték alkalmazni. Csak a kiegyezés után nyílt lehetőség az önálló vasút- és iparfejlesztésre a veszélyes üzemi felelősség párhuzamos szabályozása mellett. Azt, hogy ebben a folyamatban milyen alapvető jelentősége volt a társadalmi nyomásnak, mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a törvény közvetlen elfogadásának oka egy vasúti baleset miatt történt. Az 1874. évi vasúttörvény – porosz és osztrák minta alapján – objektív alapú felelősséget vezetett be, három tételes kimentési okkal (*vis maior*, harmadik személy elháríthatatlan magatartása, károsult önhibája).

A törvény rövid, célratörő rendelkezéseit eredetileg kivételes, zárt szabályrendszernek szánták, mégis közel 80 éven át irányadóként szolgáltak a bíróságok számára a veszélyes üzemi felelősség különböző formáinak értelmezésében. Bár szűkszavúsága a gyakorlatban gyakran nem nyújtott elegendő eligazítást, éppen ez biztosított a bíróságoknak olyan mozgásteret, amely elősegítette a felelősségi szabályok részletes kidolgozását – különösen a dologi károk esetén, amelyeket a törvény eredetileg nem vont szigorúbb felelősségi körbe, tekintettel a vasúti üzletszabályzatokban biztosított megtérítésre, valamint a vagyonbiztonság helyett a személyi sérülések megelőzésére helyezett hangsúlyra – egészen addig, amíg ezt a szemléletet a bírói gyakorlat felül nem írta.

A törvény rövid, általános szabályai kezdetben nehézséget okoztak a gyakorlatban, de éppen ez biztosított a bíróságoknak nagyfokú mozgásteret a részletszabályok kialakításában. Habár a törvényt számos értelmezési vita övezte, például a vélelmezett vétkesség körében vagy a kimentési okok tartalmát illetően, amellyel kapcsolatos elmentéses álláspontokat igyekeztünk kidomborítani, mindezek ellenére is egységes volt a vasúttörvény megalkotását követően a szemlélet abban, hogy egy olyan időszakban, amikor még a vétkességi elv volt a kizárólagos felelősségi elv, a vasúti felelősségről szóló külön törvény a joggyakorlattal karöltve tette le máig fennálló alapjait hazánkban, határozta meg alapjaiban a veszélyes üzemi felelősség fejlődését és a törvény a dualizmus korának gazdasági fejlődésével párhuzamosan utat nyitott a veszélyes üzemi felelősséget szabályozó külön törvényeknek.¹²⁴

¹²⁴ Ilyen külön törvényként születtek meg az ipartörvények (1872. évi VIII. tc. az ipartörvényről, az 1884. évi XVII. tc. az ipartörvényről, kiegészülve az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset elleni védelméről szóló 1893. évi XXVIII. tc.-kel együttesen) és velük egyidőben a vadászatról szóló 1883. évi XX. törvénycikk 7. §-ban a birtokos vagy haszonbérló objektív felelőssége a fővadak által okozott minden kárért.

A NŐK JOGAI ÉS A VÍZHEZ VALÓ JOG METSZÉSPONTJAI A GLOBÁLIS VÍZVÁLSÁGBAN

Oláh Enikő Emese*

1. Bevezető gondolatok

Ezen a bolygón egyetlen életforma sem maradhat fenn víz nélkül. A földi élet attól függ, hogy gondosan kezeljük-e ezt a közös jót. Az őslakos közösségek régóta szent erőforrásként kezelik a vizet, amely minden életformához szoros kötelékkel kapcsolódik. Ebben a kontextusban a víz nem egyszerűen birtokolható árucikk, hanem élő entitás, amelynek megőrzése és védelme alapvető erkölcsi és jogi kötelezettség. Nem pusztítható, nem használható fel kizárólag pénzügyi vagy kereskedelmi célokra és nem tekinthető eldobható erőforrásnak sem.¹ A globális vízválság súlyosbodásával elengedhetetlen egy új, integrált szemlélet kialakítása, amely egyszerre érvényesíti az ökológiai, társadalmi és női jogi szempontokat. A vízhez való hozzáférés nem csupán gazdasági kérdés, hanem emberi jogi és környezeti probléma is. A víz, mint kitermelhető erőforrás és a víz, mint szent, közös jó közötti különbségtétel erkölcsi és jogi következményekkel jár: az árucikkek nem rendelkeznek önálló létezési joggal, míg a természet és a víz jogainak elismerése biztosítja a fenntarthatóságot. A nemzetközi jog fejlődése ezt egyre inkább felismeri, például az ENSZ 76/300-as határozata és a 15. számú Általános Kommentárja hangsúlyozza az államok kötelezettségét a vízhez való hozzáférés biztosításában, különösen a hátrányos helyzetű csoportok, köztük a nők számára.² A környezeti igazságosság élvonalában tevékenykedő helyi és őslakos női aktivisták régóta hirdetik a víz és a természet eredendő jogainak elismerését. E paradigma a kölcsönösséget és a természettel való harmonikus együttélést helyezi

* PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3159-0897>

¹ Robin Wall Kimmerer: *Braiding Sweetgrass: Indigenous wisdom, scientific knowledge, and the teaching of plants*. Minneapolis, Milkweed Editions, 2006. 163–166. <https://tinyurl.com/4w2m4mpj>

² General Comment No. 15: The Right to Water (Arts. 11 and 12 of the Covenant), E/C.12/2002/11, 2003.01.20., 1–18. <https://www.refworld.org/legal/general/cescr/2003/en/39347>

középpontba.³ Az Afrikai Emberi Jogok és Népek Bizottsága iránymutatásai, valamint a CEDAW 37. számú ajánlása kiemelik a nők kulcsszerepét a természeti erőforrások fenntartható kezelésében és a kockázatok csökkentésében, különösen a klímaváltozás és a környezeti katasztrófák kontextusában.⁴

A Földön az édesvízkészletek megújuló források, de nem végtelenek: a kimerülés veszélye folyamatosan fennáll, miközben a vízigény az ipari, mezőgazdasági és háztartási felhasználás miatt folyamatosan nő. A mezőgazdaság – különösen az öntözéses gazdálkodás – a legnagyobb vízfogyasztó (72%), míg az ipar 12%-kal, a települések és háztartások 16%-kal részesednek a vízhasználatból. A legszegényebb háztartások különösen kiszolgáltatottak, mivel korlátozott hozzáféréssel rendelkeznek a biztonságos vízhez és a higiéniai feltételekhez, így a nemek közötti egyenlőtlenségek a vízhez való hozzáférésben tovább fokozódnak.⁵ Mivel a vízhiány nem csökken, hanem fokozódik, a hozzáférés terén tapasztalható egyenlőtlenségek tovább fognak nőni. A vízhiányos közösségekben élő nők és lányok, akik gyakran a társadalom periferiáján helyezkednek el, kiemelt figyelmet érdemelnek a vízhez való jog érvényesítése során.⁶ A 76/300. ENSZ határozat kiemeli az államok kötelezettségét a nők vízhez való hozzáféréseinek biztosításában, valamint hangsúlyozza a nők részvételét a vízgazdálkodás döntéshozatalában.⁷

A földhöz és erőforrásaihoz erősen kötődő nők már régóta szorgalmazzák a víz és a fejlődés gyökeresen új szemléletét, amely elismeri, tiszteletben tartja és megvédi a víz és a tőle függő élőlények jogait. Ezeket a szempontokat sokáig figyelmen kívül hagyták. A 6.5. SDG célkitűzésnek (integrált vízgazdálkodás) legutóbbi értékelése szerint az egymással versengő vízigények és a környezeti fenntarthatóság közötti egyensúly megteremtésére irányuló nemzeti erőfeszítések továbbra is nagyrészt elégtelenek. Annak ellenére, hogy az államok elvben magas szintű elkötelezettséget vállalnak a nemek közötti esélyegyenlőség általános érvényesítésére, a gyakorlatban a nemek közötti esélyegyenlőségi szempontok nagyrészt hiányoznak a tervezésből, az irányításból és a döntéshozatalból egyaránt.⁸

A vízhez való jog feminista megközelítése felismeri, hogy a nők a közösségek elsődleges vízgyűjtői, védelmezői és kezelői. Ez a megközelítés a társadalmi igazságosság, a *természet jogai* és a nők jogai közötti szoros összefüggésre hívja fel a figyelmet,

³ Vandana Shiva: *Water Wars: Privatization, pollution, and profit*. Berkeley, North Atlantic Books, 2016. 93–97. <https://tinyurl.com/yxmyrfin>

⁴ African Commission on Human and Peoples' Rights: Guidelines on the Right to Water in Africa, 2019. <https://achpr.au.int/en/node/904> United Nations Human Rights: General recommendation No.37 (2018) on gender-related dimensions of disaster risk reduction in a changing climate, 2018. <https://tinyurl.com/5db9xzf4>

⁵ The Sustainable Development Goals Report. United Nations, 2022.

⁶ The United Nations World Water Development Report 2019: leaving no one behind. United Nations, 2019. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367306>

⁷ United Nations General Assembly: Resolution adopted by the General Assembly on 28 July 2022. A/RES/76/300.

⁸ Mary Kate Dennis – Finn McLafferty: Indigenous Women, Water Protectors, and Reciprocal Responsibilities. *Social Work*, Vol. 65., No. 4. (2020) 378–386. <https://doi.org/10.1093/sw/swaa033>

miközben elősegíti a nemek közötti egyenlőség érvényesítését a döntéshozatalban. A fenntartható fejlődés 5. és 6. céljának integrált megvalósítása nélkülözhetetlen a nemek közötti egyenlőség előmozdításához és a vízhez való igazságos hozzáférés biztosításához. Jelen tanulmány a vízhez való jog és a női jogok metszéspontját vizsgálja, különös figyelemmel a múltbeli, jelenlegi és jövőbeli hatásokra. Hipotézisem szerint a nők jogainak fejlődése és érvényesülése jelentős mértékben befolyásolta a vízhez való jog kialakulását, ugyanakkor e jog gyakorlati érvényesítése is hozzájárult a női jogok fejlődéséhez.

2. A vízhez való jog és az élethez való jog – a nők jogainak összefüggésében

Az ENSZ Közgyűlése 2010-ben alapvető emberi jogként ismerte el a vízhez való jogot, amely nélkül *sem az élethez való jog, sem más emberi jogok* teljes körű biztosítása nem valósítható meg.⁹ A vízhez és a vízszolgáltatásokhoz való hozzáférés a nők és a lányok számára különösen meghatározó, mivel a háztartásokban legtöbbször ők a víz elsődleges felhasználói és szolgáltatói. A tiszta víz hiánya, valamint a nem megfelelő higiéniai körülmények nemcsak egészségüket veszélyeztetik, hanem kiszolgáltatottabbá teszik őket az erőszak különféle formáival szemben. Ezért a higiéniahoz való jog a vízhez való jog szerves részeként, de önálló emberi jogként is értelmezhető, amely a nők méltóságának és biztonságának alapfeltétele.¹⁰ Mind a tiszta vízhez, mind a higiéniahoz való jogot alapvető fontosságúnak ismerik el a nők jogainak és méltóságának előmozdítása szempontjából. Az ENSZ Közgyűlés 2015-ös határozata kifejezetten felhívta a figyelmet arra, hogy a tagállamok biztosítsák a nők vezető szerepét és egyenlő részvételét a víz- és higiéniai irányítással kapcsolatos döntéshozatalban.¹¹ Ugyanebben az évben fogadták el a 2030-ig szóló *Fenntartható Fejlődési Menetrendet*, amely a 6. fenntartható fejlődési cél (SDG 6) keretében vállalta a víz és a szennyvízelvezetés mindenki számára történő fenntartható biztosítását. A dokumentum hangsúlyozza az ivóvíz, a higiénia, az egészség, az oktatás és a szegénységesökkentés közötti szoros kapcsolatot, de a célkitűzések közül egyedül a vízhez és higiéniahoz való hozzáférés emeli ki kifejezetten a nők és lányok, valamint a kiszolgáltatott csoportok szükségleteit.¹²

A biztonságos ivóvízhez való jog értelmezésében mérföldkönek számít az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának 15. számú Általános Kommen-

⁹ Summary Progress Update 2021: SDG 6 — water and sanitation for all. United Nation, 2021. <https://tinyurl.com/3xevhtb5>

¹⁰ United Nations Human Rights: OHCHR and the rights to water and sanitation. <https://www.ohchr.org/en/water-and-sanitation>

¹¹ Human rights defenders in the context of the Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms, A/RES/70/161, 2015.12.17., 1–7. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/442/15/pdf/n1544215.pdf>

¹² General Comment No. 15 i. m. Sustainable Development Goals: Goal 6: Ensure access to water and sanitation for all. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/water-and-sanitation/> Turning promises into action: Gender equality in the 2030 Agenda for Sustainable Development. *UN Women*, 2018. <https://tinyurl.com/3vennz3w>

tárja (2002), amely kimondta, hogy a jog csak akkor valósul meg, ha a víz elegendő mennyiségben, biztonságos, megfizethető, elfogadható és fizikailag hozzáférhető módon áll rendelkezésre.¹³ A valóságban azonban a nők és lányok – különösen a szegény és marginalizált közösségekhez tartozók – számára ezen feltételek teljesülése a legkevésbé biztosított. A környezeti dimenziót erősítette a már korábban említett ENSZ Közgyűlési határozat, amely globális szinten ismerte el a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogot. A határozat külön hangsúlyozza a nők sebezhetőségét a környezeti kihívásokkal – így a vízhiánnyal – szemben, mivel a klímaváltozás és a környezeti válságok hatásai aránytalanul érintik őket.¹⁴ Nemzetközi és regionális dokumentumok tovább erősítik ezt a jogvédelmi keretet. A CEDAW Bizottság 37. számú Általános Ajánlása (2018), amely korábban szintén említésre került, a nemi dimenziókat vizsgálja az éghajlatváltozás és a katasztrófakockázat csökkentése kapcsán. Az Afrikai Emberi és Népek Jogainak Bizottsága 2015-ben külön határozatot fogadott el a vízhez való jogról, majd 2019-ben részletes iránymutatást dolgozott ki annak érvényesítésére. Emellett az Afrikai Nők Jegyzőkönyvének 18. cikke kimondja a nők jogát az egészséges és fenntartható környezethez, amely szoros kapcsolatban áll a vízhez való hozzáférés biztosításával.¹⁵

2.1. A globális vízválság gyökerei

A víz a fenntartható fejlődés alapja, szoros összefüggésben áll az egészségügyi, oktatási és gazdasági dimenziókkal. A rossz vízgazdálkodás, a szennyezés, a túlhasználat és a klímaváltozás azonban világszerte kimerítette a készleteket és globális vízválsághoz vezetett. Ma több mint 2 milliárd ember – a világ népességének egynegyede – él vízhiányos országokban, ahol a kereslet meghaladja a rendelkezésre álló kínálatot. Az éghajlatváltozás okozta ökológiai károk tovább rontják ezt a helyzetet, veszélyeztetve az emberek, az ökoszisztémák és a társadalmak közötti törékeny egyensúlyt. A nők, különösen a szegénységben élő és marginalizált csoportokhoz tartozó nők – köztük menekült, öslakos és fogyatékossgal élő nők – viselik a vízválság legnagyobb terhet. Mindennapi vízhez jutásuk, megélhetésük és testi épségük közvetlenül függ a vízkészletek állapotától, miközben gyakran ki vannak zárva a döntéshozatali folyamatokból.¹⁶ Ez a helyzet szorosan kapcsolódik az ENSZ Közgyűlésének 76/300. számú határozatához (2022), amely a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jogot ismeri el,

¹³ General Comment No. 15 i. m.

¹⁴ Taking stock of progress towards gender equality in the water domain: where do we stand 25 years after the Beijing Declaration? *UNESCO*, 2021. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377601>

¹⁵ Sustainable development: Harmony with Nature, A/RES/75/220, 2020.12.30. 1–6. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n20/379/55/pdf/n2037955.pdf?OpenElement>; Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa, 2003. <https://www.peaceau.org/uploads/maputo-protocol-english.pdf>

¹⁶ Gonzalo Lizarralde: *Unnatural Disasters: Why Most Responses to Risk and Climate Change Fail but Some Succeed*. New York, Columbia University Press, 2021. 88–122. <https://doi.org/10.7312/liza19810>

és kiemeli a nők sebezhetőségét a környezeti kihívásokkal szemben.¹⁷ Az ENSZ adatai szerint 2023-ban mintegy 380 millió nő és lány élt súlyosan vízhiányos térségben 26 országban; 2030-ra ez a szám várhatóan 471 millióra emelkedik 29 országban.¹⁸ A vízhiány következményei közé tartozik a fokozódó élelmezési bizonytalanság, a szegénység mélyülése és a nők elleni erőszak erősödése.

A klímaváltozás hatására a szélsőséges időjárási események – ciklonok, árvizek, hurrikánok, valamint tartós aszályok – gyakoribbá és súlyosabbá válnak, fokozva a vízbiztonsági kockázatokat. Az IPCC 2023-as jelentése szerint minden tizedfoknyi globális felmelegedés tovább növeli e kockázatokat, különösen a legkiszolgáltatottabb közösségekben.¹⁹ Az éghajlatváltozás és az erőszakos konfliktusok miatt milliók kényszerülnek lakóhelyük elhagyására. Az otthonaikból elűzött nők számára ez nemcsak vagyonuk és megélhetésük elvesztését jelenti, hanem az egészségügyi ellátáshoz való korlátozott hozzáférést és a szexuális erőszak, emberkereskedelem, valamint a kizsákmányolás fokozott kockázatát is. A társadalmi nemi egyenlőtlenségek és az interszekcionális hátrányok – például a szegénység, a faji vagy etnikai hovatartozás és a fogyatékoság – tovább súlyosbítják a helyzetet. A nyomornegyedekben és bizonytalan lakhatási körülmények között élő nők és lányok különösen ki vannak téve az árvizeknek, földcsuszamlásoknak és tüzeseteknek. E közösségekben a nők gyakran válnak környezeti aktivizmus élharcosaivá, azonban erőfeszítéseik ritkán kapnak elismerést és támogatást.²⁰ A veszteségek és károk kezeléséhez szükség van a nemek közötti egyenlőséget szem előtt tartó éghajlatváltozási stratégiákra. Bár egyre több országban jelennek meg a nők a nemzeti szinten meghatározott hozzájárulásokban, a konkrét intézkedések száma továbbra is alacsony. A nemzeti szinten meghatározott hozzájárulások (az MDGs-ek) első, 2015-ös generációjában mindössze 50 esetben említették a nőket vagy a nemek közötti egyenlőséget. A 2023-as felülvizsgálat szerint mindössze 55 olyan alkalmazkodási intézkedést rögzítettek, amely kifejezetten a nemek közötti egyenlőségre utal, és csak 23 esetben ismerték el a nőket a változás aktív szereplőiként.²¹ Így a nemek közötti egyenlőséget figyelembe vevő éghajlat-változási alkalmazkodási és enyhítési tervek még mindig messze vannak a normáktól. Jelen-tős további erőfeszítésekre van szükség, mivel az éghajlatváltozás következtében a katasztrófák gyakoribbá és súlyosabbá válnak. Ezzel összhangban a *de lege ferenda* javaslatok szempontjából elengedhetetlen, hogy a nők és lányok részvételét kötelezően beépítsék a vízgazdálkodási, éghajlatváltozási és katasztrófavédelmi döntéshozatalba. Ez nem csupán az egyenlőség érvényesítése miatt szükséges, hanem azért is, mert a

¹⁷ UN. General Assembly: The human right to a clean, healthy and sustainable environment : resolution / adopted by the General Assembly, 2022. <https://digitallibrary.un.org/record/3983329/?ln=es&v=pdf>

¹⁸ Water Scarcity. United Nations. <https://www.unwater.org/water-facts/water-scarcity>

¹⁹ Intergovernmental Panel on Climate Change: AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023. <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-cycle/>

²⁰ Progress on the Sustainable Development Goals: the Gender Snapshot 2022. UN Women, 2022. <https://tinyurl.com/3jzyr9cy>

²¹ A nemek közötti egyenlőség előmozdítása az NDC-kben: haladás és magasabb ambíciók. *Data Futures Exchange*, 2022. május 27. <https://data.undp.org/insights/gender-and-ndc>

nők tudása és tapasztalata nélkül a vízválságra adott válaszok hiányosak és kevésbé hatékonyak maradnak.²²

2.2. A vízigény mértéktelen növekedése egyes régiókban

A globális vízhasználat az elmúlt évtizedekben meredeken emelkedett, és a növekedés üteme várhatóan a jövőben is fennmarad. 2020-ban a rendelkezésre álló megújuló édesvízkészletek közel 18%-át használták fel, de ez az átlag jelentős regionális különbségeket takar. Egyes térségekben a vízfelhasználás már most kritikus szintet ért el, miközben a népesség és a gazdasági igények folyamatosan növekednek.²³ Az ENSZ-jelentések szerint a világ népességének jelentős része él olyan körülmények között, ahol a vízhiány tartós problémát jelent. A nők és lányok számára ez különösen súlyos következményekkel jár, hiszen a háztartások elsődleges vízgyűjtőiként és gondozóiként közvetlenül érzékelik a növekvő hiányt. A vízhiány miatt rájuk háruló többletterhem nemcsak időt és energiát vesz el az oktatástól és a munkavállalástól, hanem egészségüket és biztonságukat is veszélyezteti.²⁴ A leginkább érintett régiók közé tartozik Észak-Afrika, Nyugat-Ázsia, valamint Közép- és Dél-Ázsia, ahol az országok többsége súlyos vízhiánnyal küzd. Más régiókban, például Latin-Amerika egyes részein a bőségesebb vízkészletek ellenére is fokozódik a hiány a nem hatékony gazdálkodás és az egyre növekvő felhasználás miatt.²⁵ A vízigény és a kínálat közötti egyensúlyhiány tehát nemcsak a készletek csökkenéséből, hanem a mértéktelen és gyakran pazarló vízhasználatból is fakad. A nők, különösen a világ alacsony jövedelmű régióiban élők, ahol a földhöz és a vízkészletekhez való hozzáférés terén a nemek közötti egyenlőtlenségek kiélezettek, látják a legnagyobb kárát a vízkinálat és a vízkereslet közötti egyre növekvő szakadéknak. Az olyan régiókban, mint például Közép-Amerika, a jobb vízellátottság ellenére a nagyobb mennyiségű felhasznált víz ugyanebben az időszakban fokozta a vízhiányt.²⁶ Egyes fejlett országok – például Japán, az Egyesült Államok és Európa több állama – technológiai innovációkkal és hatékonyabb vízgazdálkodással mérsékelni tudták a vízhiányt. Más térségekben azonban, különösen a Közel-Keleten,

²² Sendai Framework Monitor (SFM) Sex, Age and Disability Disaggregated Data (SADDD). UN Office for Disaster Risk Reduction, 2021. <https://www.undrr.org/media/76930/download?startDownload=20250129>

²³ Kim Robin van Daalen – Sarah Savic Kallesoe – Fiona Davey – Sara Dada – Laura Jung – Lucy Singh: Extreme events and gender-based violence: a mixed-methods systematic review. *The Lancet Planetary Health*, Vol. 6., No. 6. (2022) 504–523. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(22\)00088-2](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(22)00088-2)

²⁴ Ensuring Safe Water and Sanitation for All: A Solution through Science, Technology and Innovation. United Nations, 2023. https://unctad.org/system/files/official-document/dtltikd2022d1_en.pdf

²⁵ Horn of Africa Drought Regional Humanitarian Overview & Call to Action. *OCHA*, 2022. <https://tinyurl.com/58s8vka8>; Lizzy Davies: Ethiopian drought leading to ‘dramatic’ increase in child marriage, UNICEF warns. *The Guardian*, 2022. április 30. <https://tinyurl.com/4w3j4p9m>

²⁶ Zhongwei Huang – Xing Yuan – Xingcai Liu: The key drivers for the changes in global water scarcity: Water withdrawal versus water availability. *Journal of Hydrology*, Vol. 601., 2021. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2021.126658>

a szennyvíz újrahasznosítása és a fenntartható vízfelhasználási gyakorlatok még nem érték el a szükséges szintet.²⁷

A féktelen vízhasználat következtében számos ország vízbiztonsága kritikus állapotba került. Például Bahreinben, Kuvaitban, Ománban, Katarban, Szaúd-Arábiában és az Egyesült Arab Emírségekben a szennyvíz 84 százalékát biztonságosan kezelik, de ennek csupán 44 százalékát hasznosítják újra. A legnagyobb kihívás a határokon átnyúló vízgyűjtőkben mutatkozik meg, ahol több százmillió ember megélhetése függ a közösen használt vízkészletektől.²⁸ A vízkészletek kimerülésének ez a forгатatókönyve olyan országokban játszódik le, amelyek összességében legalább közepes szintű vízhiánnyal küzdenek, valamint két vagy több ország által közösen használt vízgyűjtőkben. Világviszonylatban a 20 legnagyobb vízhiányos vízgyűjtőből 10 Kínában és Indiában található, köztük a Belső-Tarim és a Sabarmati, ahol évente a rendelkezésre álló édesvízkészletek 242, illetve 317 százalékát vonják ki.²⁹ A vízhiány által leginkább sújtott térségekben a nők és lányok a legnagyobb vesztesei a mértéktelen vízhasználatnak és a fenntarthatatlan gazdálkodásnak. Az erőforrásokhoz való egyenlőtlen hozzáférés, a társadalmi nemi szerepek és a politikai döntéshozatalból való kirekesztettség következtében ők viselik a vízválság mindennapi terheit, miközben hangjuk ritkán hallatszik a vízgazdálkodási politikák alakításában.

3. A női szerveződések lehetséges hatásai

A növekvő vízigény, amelyet a népesség gyors ütemű gyarapodása, a gazdasági fejlődés és a fogyasztási szokások átalakulása együttesen idéz elő, várhatóan leginkább az alacsony és közepes jövedelmű országokat fogja érinteni. E térségekben a vízhiány egyre súlyosbodik, ami a hozzáférés folyamatos nehezülését, valamint a felhasználók közötti konfliktusok és egyenlőtlenségek kiéleződését eredményezi. A nők – különösen a szegénységben élő és marginalizált közösségekből származó nők – a környezeti kockázatokkal kapcsolatos fokozott érintettségük miatt a vízválság legnagyobb vesztesivé válhatnak. Mindazonáltal empirikus tapasztalatok azt mutatják, hogy a nők nem pusztán passzív elszenvedői e folyamatoknak, hanem aktív szereplői is lehetnek a megoldáskeresésnek. Számos esetben ők alkotják az alulról szerveződő környezetvédelmi és vízgazdálkodási kezdeményezések tagságának többségét, mozgósítva közösségeiket a fenntarthatóbb vízhasználat és az igazságosabb erőforrás-elosztás érdekében. Ez a fajta helyi szintű szerveződés bizonyítja, hogy a nők tudása, tapasztalata és együttműködési képessége alapvető jelentőségű a válságkezelésben. A vízgazdálkodási folyamatokban ezért elengedhetetlen a nők és a közösségek bevonása. Ők állnak a vízválság epicentrumában, és mindennapi tapasztalataik révén értékes szempontokat hoznak a

²⁷ Department of Economic and Social Affairs Population Division: World Population Prospects. United Nations, 2024. <https://population.un.org/wpp/>

²⁸ Samantha Kuzma – Liz Saccoccia – Marlena Chertock: 25 Countries, Housing One-Quarter of the Population, Face Extremely High Water Stress. World Resources Institute, 2023. augusztus 16. https://www.wri.org/insights/highest-water-stressed-countries?trk=public_post_comment-text

²⁹ AQUASTAT – FAO's Global Information System on Water and Agriculture. Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://www.fao.org/aquastat/en/databases/maindatabase>

döntéshozatalba. Azonban ehhez fokozott erőfeszítésekre van szükség, hogy a kormányzatok és a nemzetközi szervezetek felismerjék, illetve kezeljék azokat az egyedi kihívásokat, amelyekkel a nők és a lányok szembesülnek a vízhiány mindennapjaiban. A megfelelő jogszabályok, politikák és programok kialakítása és végrehajtása elengedhetetlen ahhoz, hogy a vízhez való jog gyakorlati megvalósulása biztosított legyen.³⁰ A női szerveződések erejét számos pozitív példa igazolja: az éghajlatváltozás elleni küzdelemben, a helyi vízkészletek védelmében és a fenntartható gazdálkodási formák elterjesztésében világszerte meghatározó szerepet játszottak. E mozgalmak nem csupán a közösségi túlélést és alkalmazkodást segítik elő, hanem hozzájárulnak a nemek közötti egyenlőség és a fenntartható fejlődési célok (SDG-k) megvalósításához is.

A női szerveződések tehát olyan stratégiai erőforrást jelentenek, amelynek támogatása nélkülözhetetlen a vízválság hosszú távú kezelésében. Erősítésük és bevonásuk nemcsak a vízgazdálkodás hatékonyságát növeli, hanem hozzájárul egy igazságosabb és fenntarthatóbb társadalmi berendezkedés kialakításához.

4. Környezetszennyezés és rossz gazdálkodás

Megfelelő, hatékony, fenntartható és méltányos víz-, szennyvíz- és hulladékgazdálkodás nélkül a vízkészletek folyamatosan szűkülnek és szennyeződnek, ami egyenlőtlen és hosszú távon fenntarthatatlan erőforrás-elosztást eredményez. A legfrissebb rendelkezésre álló adatok szerint a világ szennyvizének – beleértve a kezeletlen szennyvizet, a mezőgazdasági szennyvízelvezetést és az ipari hulladékot – körülbelül 80 százaléka kezelés nélkül kerül vissza a környezetbe. Ez nemcsak ökológiai kockázatot hordoz, hanem közvetlen emberi jogi kérdés is, hiszen a vízhez való jog gyakorlati érvényesülését veszélyezteti. A vízhez való hozzáférés és a vízhasználat szabályozása nem semleges folyamat: a döntéseket nem normák, hatalmi viszonyok és társadalmi struktúrák alakítják.³¹ A vízgazdálkodásban a nők alulreprezentáltsága továbbra is súlyos probléma: 2020-ban a vizsgált 170 országból mindössze 26%-ban volt magas szintű a nemek közötti egyenlőség biztosítása a vízkészlet-gazdálkodásban. A vízszolgáltató cégek vezetésében világszerte a nők aránya alig haladja meg a 23%-ot, amely arány a technikai munkakörökben még alacsonyabb. Az előítéletek, valamint a nemi szempontokat figyelembe vevő politikák hiánya rendszerszintű akadályt jelent.³²

A nők kizárása a döntéshozatalból hosszú távon mélyreható következményekkel jár: a közösségi prioritások háttérbe szorulnak, és a vízgazdálkodás kevésbé lesz igazságos és hatékony. Ezzel szemben, ahol a nők egyenlő arányban vesznek részt a folyamatokban, ott az eredmények átalakító erejük. Ennek jó példája a bolíviai *Cochabamba*

³⁰ Promoting Women's Participation in Water Resource Management in Central Asia. World Bank Group, 2021. január 20. <https://tinyurl.com/nkt9v3d>; Susan Buckingham – Rakibe Kulcur: Gendered Geographies of Environmental Injustice. *Antipode*, Vol. 41., No. 4. (2009) 659–683. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2009.00693.x>

³¹ The United Nations World Water Development Report, 2017: Wastewater: the untapped resource. UNESCO, 2017. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf00000247153>

³² Women in Water Utilities: Breaking Barriers. World Bank Group, 2019. <https://tinyurl.com/4mvfsduh>

2000-es vízkonfliktusa,³³ ahol a nők központi szerepet vállaltak a víz privatizációja elleni tiltakozásokban. A nemi alapú diszkrimináció és a nők képviseletének hiánya a vízgazdálkodásban nemcsak a vízhez való jog érvényesülését korlátozza, hanem további hátrányokat eredményez a nők számára: a fizetetlen gondozási munka aránytalan terheit, az élelmezési bizonytalanságot, egészségügyi kockázatokat és az oktatási, munkaerőpiaci lehetőségek beszűkülését. Az ENSZ Közgyűlésének 76/300. számú határozata (2022) világosan kimondja, hogy a tiszta, egészséges és fenntartható környezethez való jog az emberi jogi keret része, külön hangsúlyozza a nők kiszolgáltatott helyzetét. Ehhez kapcsolódóan a CEDAW Bizottság 37. számú ajánlása (2018) kiemeli a nemekhez kötődő dimenziókat a klímaváltozás és a katasztrófakockázat kezelésében, ami a vízváltásra is közvetlenül alkalmazható. Ahol a nőknek egyenlő hangjuk és hatalmuk van, ott az eredmények átalakító erejűek lehetnek. Hasonlóan jelentős Jesy Barralaga tevékenysége az El Salvador és Honduras határvidékén húzódó Goascorán-medencében. Az aktivista fellépése alapvető változásokat indított el a térség vízhasználati konfliktusaiban, hatékonyan ötvözve a fenntartható vízgazdálkodási megoldásokat a helyi közösségek szociális és ökológiai érdekeinek védelmével.³⁴

A szemlélet, miszerint a természet és erőforrásai pusztán az ember tulajdonát képezik, vezetett a jelenlegi globális válsághoz. A vízkészletek nem végtelenek; ha nem helyezzük előtérbe a vízkészletek egészségét és megfiatalítását, a világ kifogyhat az ivóvízből, veszélyeztetve az emberi, növényi és állati életet egyaránt. A Föld-közpon-tú, ökológiai természetjogi megközelítés szerint minden életformának és magának a Földnek ugyanolyan joga van a létezéshez és gyarapodáshoz, amely kulcsfontosságú a fenntartható életmód előmozdításához.

5. Vízügyi igazságszolgáltatás a nők és lányok számára

Bár az elmúlt években történt előrelépés, még mindig túl sok nő és lány nem jut biztonságos vízhez és megfelelő higiénés körülményekhez. A helyzet különösen súlyos a szubszaharai Afrikában, ahol a nők jelentős része továbbra is nem biztonságos forrásokból kénytelen vizet fogyasztani, míg más régiókban, például Latin-Amerikában és Ázsiában az ellátottság magasabb, de a vidéki és szegényebb közösségekben élő nők számára továbbra is komoly akadályt jelent a hozzáférés.³⁵ A biztonságos vízellátás hiánya közvetlenül összefügg a társadalmi egyenlőtlenségekkel: rontja a nők egészségét, csökkenti oktatási lehetőségeiket, és gátolja a munkaerőpiaci részvételüket. A

³³ Willem Assies: David versus Goliath in Cochabamba: Water Rights, Neoliberalism, and the Revival of Social Protest in Bolivia. *Latin American Perspectives – Popular Participation against Neoliberalism*, Vol. 30, No. 3. (May, 2003) 14–36. <https://doi.org/10.1177/0094582X03030003003>

³⁴ Isabelle Fauconnier – Nazareth Porras – Raphael Glémet – Emilio Cobo – Mark Smith – Alejandro Iza: Champions of Water Governancel. International Union for conservation of Nature, 2018. <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2018-012.pdf> ; Holly Sarkissian: Untapped potential: women leadership is key to effective water diplomacy in the Middle East. *Climate Diplomacy*, 2021. július 20. <https://tinyurl.com/yxufy3zh>

³⁵ Isha Ray: Reducing sexual violence through safe sanitation? *Journal of Water, Sanitation and Hygiene for Development*, Vol. 12., No. 11. (2022) 1–5. <https://doi.org/10.2166/washdev.2022.023>

marginalizált csoportokhoz tartozó nők – például őslakos közösségek tagjai – különösen sérülékenyek, hiszen gyakran a legkisebb eséllyel férnek hozzá fejlesztett vízforrásokhoz.³⁶

Ugyanakkor ezek a nők gyakran a legaktívabb szereplői a helyi vízvédelmi kezdeményezéseknek. Számos közösségben a nők vezetésével szerveződnek alapvető vízkészletek megőrzésére és védelmére irányuló csoportok, amelyek képesek változást elérni helyi szinten. Ezek a sikeres alulról jövő kezdeményezések rávilágítanak arra, hogy a női közösségformáló erő képes alapjaiban megváltoztatni a vízgazdálkodás prioritásait, különösen a források feletti ellenőrzés visszaszerzéséért folytatott küzdelemben. Az ilyen tapasztalatok egyértelműen igazolják, hogy a vízügyi igazgatszolgáltatás messze túlmutat a pusztán technikai vagy infrastrukturális kereteken. Valójában egy olyan komplex társadalmi kérdésről van szó, amely elválaszthatatlan az alapvető emberi jogok érvényesítésétől és a nemek közötti rendszerszintű egyenlőség megteremtésétől.³⁷

A kormányok is kulcsszerepet játszanak a megfelelő vízellátási infrastruktúra kiépítésében, a meglévő rendszerek korszerűsítésében, valamint a hátrányos helyzetű csoportok elérésében. Ehhez elengedhetetlen a nemek és társadalmi-gazdasági jellemzők szerint bontott adatok folyamatos gyűjtése és elemzése, hogy a vízhez való jog mindenki számára érvényesüljön, különösen a marginalizált közösségekben élő nők számára. A nők helyi mozgalmi pedig fontos példát jelentenek arra, hogyan lehet a társadalmi igazságosság és a fenntartható vízgazdálkodás szempontjait összehangolni a gyakorlatban.³⁸

6. A vízhiány és a jólét összefüggése

A biztonságos vízhez való hozzáférés hiánya nem csupán alapvető életfeltétel kérdése, hanem közvetlenül meghatározza a társadalmi és gazdasági jólét szintjét is. A probléma különösen súlyosan érinti a vidéki és alacsony jövedelmű közösségekben élő nőket és lányokat, akik naponta hosszú órákat töltenek vízgyűjtéssel és vízkezeléssel. Ez a teher gyakran egyoldalúan az ő vállukra hárul, miközben a férfiak és fiúk szerepe a folyamatokban lényegesen kisebb. A fizikai és érzelmi megterhelés, amely a munkával jár, korlátozza a nők és lányok mindennapi életét, egészségét, társadalmi szerepvállalását és gazdasági aktivitását.³⁹ A vízellátás hiányosságai több szinten is jelentkeznek. A nehéz vízesedények cipelése fokozza a mozgásszervi problémák, például hát- és nyak-sérülések kockázatát. Emellett a hosszú és ismétlődő vízgyűjtési feladatok gyakran okoznak stresszt, szorongást és kimerültséget, amelyek közvetlenül rontják az élet-

³⁶ Biljana Macura – Ella Foggitt – Carla Liera – Adriana Soto – Arianna Orlando – Laura Del Duca – Naomi Carrard – Karin Hannes – Marni Sommer – Sarah Dickin: Systematic mapping of gender equality and social inclusion in WASH interventions: knowledge clusters and gaps. *BMJ Global Health*, Vol. 8., No. 1. (2023) 1–10. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2022-010850>

³⁷ Joint Monitoring Programme for Water Supply, Sanitation and Hygiene. WHO–UNICEF. <https://washdata.org/>

³⁸ Sarah Dickin – Martina Angela Caretta: Examining water and gender narratives and realities. *Wiley Interdisciplinary Reviews*, Vol. 9., No. 5. (2022) 1–10. <https://doi.org/10.1002/wat2.1602>

³⁹ Progress on the Sustainable Development Goals (2022) i. m. <https://tinyurl.com/3jzyr9cy>

minőséget és a napi teljesítőképességet. A háztartási és gondozási feladatokkal együtt mindez azt eredményezi, hogy a nők és lányok jelentős része „láthatatlan” munkát végez, amely a közösség fennmaradását biztosítja, ugyanakkor nem kap társadalmi vagy gazdasági elismerést.⁴⁰

Gazdasági szempontból a vízhez való korlátozott hozzáférés hosszú távú hátrányokat okoz. Mivel a nők és lányok felelősek a háztartás vízellátásáért, gyakran le kell mondanuk az oktatásban való részvételről vagy a fizetett munkáról. Ez csökkenti jövedelemszerzési lehetőségeiket és előmeneteli esélyeiket, ami a szegénységi csapda újratermelődéséhez vezet. Különösen a vidéki területeken figyelhető meg, hogy a lányok iskolai részvétele és végzettsége közvetlen összefüggésben áll a vízhez való hozzáféréssel: minden plusz óra, amelyet vízgyűjtésre kell fordítaniuk, jelentősen csökkenti az iskolai előrehaladás lehetőségét⁴¹

Erre szemléletes példa a közép-amerikai „Dry Corridor” térsége (El Salvador, Guatemala), ahol a nőket napi szinten terheli a vízgyűjtés és a mezőgazdasági feladatok összeegyeztetése. Számos helyen női szerveződések indítottak esővízgyűjtő rendszereket és kisléptékű gazdasági kezdeményezéseket, amelyek enyhítik a vízhiány okozta terheket, miközben erősítik a nők közösségi szerepvállalását és érdekérvényesítését.⁴² Afrikában, például Kenya *Machakos* megyéjében (Kibauni körzet), kutatások kimutatták, hogy a vízhiány jelentősen csökkenti a nők gazdasági termelékenységét. A vízárt megített hosszú utak elvonják az időt a jövedelemtermelő tevékenységektől és a gyermekneveléstől, így közvetlenül befolyásolják a háztartások gazdasági stabilitását.⁴³

A vízhiány tehát nem csupán fizikai probléma, hanem összetett társadalmi-gazdasági kérdés, amely közvetlenül befolyásolja a jólétet, a háztartások működését, az oktatási és munkaerőpiaci részvételt, valamint a nemek közötti egyenlőséget. A nők és lányok által vízgyűjtésre fordított idő valójában pótlólagos munka, amely a hiányzó infrastruktúrát helyettesíti, ám ennek ára magas – fizikai, gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt. A biztonságos vízhez való korlátozott hozzáférés tehát nemcsak egyéni vagy háztartási problémát jelent, hanem hozzájárul a strukturális társadalmi egyenlőtlenségek fenntartásához és mélyítéséhez, különösen a marginalizált közösségekben.⁴⁴

⁴⁰ Jay P. Graham – Mitsuki Hirai – Seung-Sup Kim: An Analysis of Water Collection Labor among Women and Children in 24 Sub-Saharan African Countries. *PLOS ONE*, 2016. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0155981>

⁴¹ Vica Marie Jelena Tomberge – Janine Stefanie Bischof – Regula Meierhofer – Akina Shrestha – Jennifer Inauen: The Physical Burden of Water Carrying and Women’s Psychosocial Well-Being: Evidence from Rural Nepal. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, Vol. 18., No. 15. (2021) <https://doi.org/10.3390/ijerph18157908>

⁴² Edgardo Ayala: Rural Women’s Constant Struggle for Water in Central America. *Inter Press Service*, 2023. <https://tinyurl.com/y76e62vn>

⁴³ Jackline Mumbua Mwinzi: *Water Scarcity and Economic Productivity of Women: A case study of Kibauni Division, Machakos County*. (Szakdolgozat.) University of Nairobi, 2014. <https://tinyurl.com/mshsca5d>

⁴⁴ Cassandra L. Workman – Heather Ureksoy: Water insecurity in a syndemic context: Understanding the psycho-emotional stress of water insecurity in Lesotho, Africa. *Social Science & Medicine*, Vol. 179. (2017) 52–60. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2017.02.026>

7. Alternatív megoldások – a technológián túl

A vízügyi ágazatban széles körben elterjedt az a nézet, hogy a vízellátási, higiéniai és szennyvízkezelési technológiák innovációi képesek jelentősen csökkenteni a nők időszegénységét. Kínában például egy projekt keretében beton víztartályokat építettek az esővíz tárolására, amely a szárazság idején is biztosította a vízfelhasználást. Ez az intézkedés 3,3 millió ember számára javította a vízhez való hozzáférést és a nők számára több időt és energiát biztosított a jövedelemszerzésre.⁴⁵ Ugyanakkor a technológiai megoldásokra való kizárólagos támaszkodás túlzottan leegyszerűsíti a nemek közötti egyenlőtlenségek kezelését. Beninben a fűrt kutak növelték a háztartások vízhez való hozzáférését és csökkentették a nők vízgyűjtési munkaterheit, ám az időbeli szegénység nem mérséklődött és a beavatkozás nem járult hozzá a nők szerepvállalásának vagy autonómiájának erősítéséhez. Gyakran előfordult, hogy a nők a felszabadult időt nem pihenésre vagy saját tevékenységükre fordították, hanem a férjük földjein dolgoztak, a férj döntése szerint.⁴⁶ Az időtakarékos technológiák beszerzése, karbantartása és üzemeltetése rendszerint költséges, ami a szegény és marginalizált nők számára gyakran megfizethetetlen. Ezen túlmenően a nők kevésbé férnek hozzá az új technológiákról szóló információkhoz, részben az egyenlőtlen mobilitás és a házon kívül töltött idő miatt. Még ha ismerik is a technológiát, gyakran kevesebb erőforrás áll rendelkezésükre annak használatához, még akkor is, ha ez potenciálisan időmegtakarítást jelentene.⁴⁷ Kenyában és Tanzániában végzett empirikus vizsgálatok rámutattak arra, hogy a motoros vízszivattyúk vásárlóinak mindössze 18 százaléka, illetve 6 százaléka volt nő, annak ellenére, hogy a szivattyúk jelentős időmegtakarítást kínálnak. A női vásárlók többsége a férjük nevében vásárolta a berendezést, saját használatra nem. Ez azt jelzi, hogy a technológiai előnyök gyakran nem érvényesülnek a nők javára, és a döntéshozatali jogkör hiánya továbbra is akadályozza a nők víz- és időszegénységének csökkentését.⁴⁸ Ezért a vízügyi ágazatban a technológiai innovációk mellett elengedhetetlen a nők érdemi részvétele a döntéshozatalban, a társadalmi és jogi korlátok felszámolása, valamint a helyi közösségek bevonása a vízgazdálkodási folyamatokba. Csak a technológiai és társadalmi szempontokat integráló megközelítés képes biztosítani, hogy a fejlesztések valóban fenntartható és mérhető előnyöket hozzanak a nők számára.

8. Az élelmiszerbiztonság és a vidéki megélhetési források veszélyben vannak

Akár önellátó, akár piaci élelmiszertermeléssel foglalkoznak a nők, a vízválság közvetlenül veszélyezteti megélhetésüket és élelmezésbiztonságukat, különösen a mező-

⁴⁵ Dickin–Caretta i. m. 1–10.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Sophie Theis – Nocile Lefore – Ruth Meinzen-Dick – Elizabeth Bryan: What happens after technology adoption? Gendered aspects of small-scale irrigation technologies in Ethiopia, Ghana, and Tanzania. *Agriculture and Human Values*, Vol. 35. 671–684. (2018) <https://doi.org/10.1007/s10460-018-9862-8>

⁴⁸ Jemimah Njuki – Elizabeth Waithanji – Beatrice Sakwa – Juliet Kariuki – Elizabeth Mukewa – John Ngege: A Qualitative Assessment of Gender and Irrigation Technology in Kenya and Tanzania. *Gender, Technology and Development*, Vol. 18., No. 3. (2014) 303–340. <https://doi.org/10.1177/0971852414544010>

gazdaságtól függő országokban. Nigériában például, ahol a mezőgazdaság 2021-ben a GDP több mint egyharmadát adta és ahol a nők közel 69%-a ebben az ágazatban dolgozik, az időjárási sokkhatások jelentősen csökkentették a női gazdálkodók jövedelmét és élelmezésbiztonságát.⁴⁹ A nők földhöz való egyenlőtlen jogai tovább mélyítik a sebezhetőséget: 2011 és 2019 között Nigériában a nők mezőgazdasági földterületekhez való jogai 29,1 százalékról 14,7 százalékra estek vissza.⁵⁰ Világszerte a mezőgazdaságban, erdőgazdálkodásban és halászatban dolgozó nők a foglalkoztatottak közel 40 százalékát tették ki, miközben a mezőgazdasági földterületeknek csak 14 százalékát birtokolják. Mivel a vidéki vízjogok és az öntözési támogatások gyakran földtulajdonhoz kötődnek, a nők alacsony részvétellel jelennek meg az öntözési bizottságokban, így Latin-Amerikában és a Karib-térségben is. Peruban például a vízfelhasználói szövetségek tagságának kevesebb mint 10%-a nő, ami korlátozza befolyásukat a vízelosztás felett.⁵¹

A nők hozzáférése a mezőgazdasági technológiákhoz, biológiai innovációkhoz, inputanyagokhoz, gépesítéshez, valamint a szállítási, tárolási és piaci infrastruktúrához gyakran korlátozott, és a rendelkezésre álló erőforrások nem mindig felelnek meg sajátos igényeiknek. A FAO becslése szerint, ha a női gazdálkodók ugyanannyi erőforráshoz jutnának, mint a férfiak, a hozamok 20-30%-kal, a teljes mezőgazdasági termelés 2,5-4%-kal növekedhetne, és 100-150 millió embert emelhetnének ki az éhezésből. A világ élelmiszerigényének 2050-ig történő 50%-os növekedése miatt kulcsfontosságú a nők földhöz, hitelhez és inputanyagokhoz való hozzáféréseinek erősítése. A fenntartható mezőgazdaság és az ökoszisztémák védelme elengedhetetlen annak érdekében, hogy a föld, a talaj és a víz integrált rendszerei ne haladják meg a töréspontjukat.⁵² A víz és más nyersanyagok mennyisége és megbízhatósága központi szerepet játszik az élelmiszertermelésben és a jólétben. Az éghajlatváltozás hatásai, beleértve az árvizeket, aszályokat és a tengerek savasodását, fokozzák a bizonytalanságot, ami a nők és lányok élelmezési sebezhetőségét növeli, különösen a válságokkal leginkább sújtott országokban.⁵³

Az alapvető élelmiszerek szűkössége növeli a termelésre, feldolgozásra és előkészítésre fordított időt, amelyet a nők jelenleg a teljes munkaidejük 60-70%-ában végeznek. A nemek közötti különbség a földtermelékenységben az azonos méretű női és férfi gazdaságok között 24%. Ennek megszüntetése a mezőgazdasági termelékenységben és az agrár-élelmiszeripari bérekben körülbelül 2%-kal csökkentené a globális élelmezési

⁴⁹ Silvia Saravia Matus: *Brechas, desafíos y oportunidades en materia de agua y género en América Latina y el Caribe*. Vitacura, CEPAL, 2022. 12–18.

⁵⁰ World Employment and Social Outlook. International Labour Organization, 2023. <https://tinyurl.com/bdz4pfm6>

⁵¹ Indicators and data tools. International Labour Organization. <https://ilostat.ilo.org/data/> ; Gender equality: Women's rights in review 25 years after Beijing. UN Women, 2020. <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/03/womens-rights-in-review>

⁵² Empowering women and girls is crucial to ensure sustainable food security in the aftermath of COVID-19, say UN food agency heads on International Women's Day. *World Food Programme*, 2021. március 8. <https://tinyurl.com/2tpc8w5e>

⁵³ Water, Food and Energy. United Nations: UN Water. <https://www.unwater.org/water-facts/water-food-and-energy>

bizonytalanságot, és 45 millió ember élelmezésbiztonságát javítaná.⁵⁴ Az éghajlatváltozás hatásait a COVID-19 járvány és a 2022-es ukrajnai háború is súlyosbította. Bár a nők és lányok állítják elő a világ háztartásainak legtöbb ételét, nagyobb valószínűséggel tapasztalnak közepes vagy súlyos élelmezési bizonytalanságot, és a nemek közötti különbségek növekednek. 2019 és 2021 között a 15 éves és idősebb nők közepesen vagy súlyosan bizonytalan élelmiszerellátása 27,5%-ról 31,9%-ra emelkedett, míg a férfiaké 25,7%-ról 27,6%-ra nőtt.⁵⁵

Az őslakos, vidéki és part menti nők kulcsszerepet játszanak a vízválság és az élelmezési bizonytalanság kezelésében. Indiai példaként a Manipurban élő Tangkhul közösség női tagjai hagyományos tudásukat használják az időjárás és terméshozam előrejelzésére, és vezetik a döntéseket a terményválasztásban és termesztési módszerekben. A kenyai Narok régióban az őslakos nők helyi fajokra vonatkozó tudásukat alkalmazzák fenntartható jövedelem biztosítására és közösségi helyreállítási kezdeményezések támogatására. Mikronéziában, Yap szigetén, a nők pálmákat ültetnek elárasztott tarfőldre, faiskolákat hoznak létre élelmiszer- és gyógyászati célokra, és segítik az árvíz sújtotta területek újraterelítését. E példák is igazolják, hogy a nők hagyományos tudásuk felhasználásával képesek fenntartható élelmezési és vízgazdálkodási megoldásokat létrehozni, amelyek mérséklik a válságok hatását és erősítik az élelmezésbiztonságot.⁵⁶

9. Az egészség és a biztonságos vízhez való hozzáférés kapcsolata

A biztonságos víz hiánya világszerte aránytalanul nagy egészségügyi terhet ró a nőkre és lányokra. Évente körülbelül 660 000 nő veszti életét idő előtt nem biztonságos vízforrások miatt, szemben a 570 000 férfival. A regionális adatok szerint a halálozási teher jelentős részben a nőkre hárul: Közép- és Dél-Ázsiában a vízhez való hozzáférés hiánya miatt elhunyt nők aránya 57,6%, a Szaharától délre fekvő Afrikában pedig 34,3%. Indiában például a nők személyes és mezőgazdasági célú vízgyűjtésben betöltött szerepe miatt nagyobb a fertőzések kockázata, mivel gyakran érintkeznek nem megfelelő minőségű vízzel.⁵⁷ A szennyezett víz számos megelőzhető betegséghez vezet, ilyenek például: a kolera, hasmenés, vérhas, hepatitis A, tífusz és gyermekbénulás. Emellett a vízben jelenlévő toxinok – például nehézfémek vagy egyes vegyi anyagok – is kockázatot jelentenek. Beninben a fűt kútból származó vizet fogyasztó, félig vidéki

⁵⁴ The Status of Women in Agrifood Systems. Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2023. <https://tinyurl.com/4jb86pp8>

⁵⁵ Progress on the Sustainable Development Goals: The gender snapshot 2024. UN Women: For All Women and Girls, 2024. <https://tinyurl.com/y2f36p3y> ; Global SDG Indicators Data Platform. United Nations: Department of Economic and Social Affairs, 2023. <https://unstats.un.org/sdgs/dataportal>

⁵⁶ GBD Results. Institute for Health Metrics and Evaluation, 2025. <https://vizhub.healthdata.org/gbd-results/>

⁵⁷ Alexandra Barton: Water in Crisis – Women in India. thewaterproject.org <https://thewaterproject.org/water-crisis/water-in-crisis-india-women> Gayathri D. Naik: With no tap at home, Indian women are wasting their lives transporting water. *QUARTZ*, 2018. október 22. <https://qz.com/india/1431496/india-women-bear-the-burden-of-water-scarcity>

tóparti falvakban élő terhes nők első trimeszterben mért ólomszintje magasabb volt, mint azoké, akik folyóvízhez fértek hozzá.⁵⁸ A megfelelő ivó-, főző- és mosakodóvíz hiánya növeli a háztartások ápolási terheit, amelyek főként a nőkre hárulnak.⁵⁹

A szűkös vízkészletekért folytatott verseny és a hozzá kapcsolódó konfliktusok fokozzák a nők otthonon belüli és kívüli erőszaknak való kitettségét. Kelet-Afrikából származó esettanulmányok szerint, ha a nők nem tudnak vizet biztosítani, vagy a vízkeresés miatt nem tudnak házimunkát végezni, nagyobb a párkapcsolati erőszak kockázata.⁶⁰ A szubzaharai Afrika nyolc országában a vízzel kapcsolatos belső konfliktusokkal küzdő háztartásokban az emberek átlagosan 66 percet gyalogoltak a vízért, míg a konfliktus nélküli háztartásokban 30 percet.⁶¹ A vízhiány súlyosbítja az államon belüli konfliktusokat is. Az elmúlt 60 évben a földért és más természeti erőforrásokért folytatott verseny az államon belüli konfliktusok mintegy 40 százalékának elsődleges oka volt.⁶² A konfliktusok közvetlenül csökkenthetik a vízkészleteket: Jemenben 2022 januárjában egy csapás elpusztított egy víztározót, amely több mint 130 000 embert látott el. Ott a nők és lányok felelősek a vízgyűjtésért, a vidéki területeken egyesek napi 2-4 órát töltenek a víz megszerzésével.⁶³ A vízellátás megszakadása megnöveli az utazási időt, ami a nők nemi alapú erőszaknak való kitettségét növeli, és kevesebb időt hagy az oktatásra, munkára és szabadidőre. Az aszályok és egyéb időjárási szélsőségek is fokozzák a vízkészletekért folytatott versenyt, ami növeli az erőszak kockázatát a közösségekben. Kelet-Afrikában a pásztorok kénytelenek szarvasmarháikat más csoportok által hagyományosan használt területekre vinni, egyesek pedig szarvasmarhabláláshoz folyamodnak.⁶⁴ Még a csapadékos évszakokban is fennáll az erőszak veszélye a megnövekedett mezőgazdasági vízigény miatt.⁶⁵ E példák világosan mutatják az

⁵⁸ Drinking-water. World Health Organization, 2023. szeptember 13. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/drinking-water>

⁵⁹ Kanwal Rehman – Fiza Fatima – Iqra Waheed – Muhammad Sajid Hamid Akash: Prevalence of exposure of heavy metals and their impact on health consequences. *Journal of Cellular Biochemistry*, Vol. 119., No. 1. (2017) 157–184. <https://doi.org/10.1002/jcb.26234>

⁶⁰ Morgan Pommells – Corinne Schuster-Wallace – Susan Watt – Zachariah Mulawa: Gender Violence as a Water, Sanitation, and Hygiene Risk: Uncovering Violence Against Women and Girls as It Pertains to Poor Wash Access. *Violence Against Women*, Vol. 24., No. 15. (2018) 1851–1857. <https://doi.org/10.1177/1077801218754410>

⁶¹ Amber L. Pearson – Elizabeth A. Mack – Amanda Ross – Richard Marcantonio – Andrew Zimmer – Erin L. Bunting – Audrey C. Smith – Joshua D. Miller – Tom Evans: Interpersonal Conflict over Water Is Associated with Household Demographics, Domains of Water Insecurity, and Regional Conflict: Evidence from Nine Sites across Eight Sub-Saharan African Countries. *Water*, Vol. 13., No. 9. (2021) 1–7. <https://doi.org/10.3390/w13091150>

⁶² From Conflict to Peacebuilding: The Role of Natural Resources and the Environment. United Nations Environment Programme, 2009. <https://tinyurl.com/yc32hswe>

⁶³ Yemen: Women at the Center of Water, Agriculture, and Family income. World Bank Group, 2022. május 10. <https://tinyurl.com/3eux56vu>

⁶⁴ Tobias Ide – Marisa O. Ensor – Virginie Le Masson – Susanne Kozak: Gender in the Climate-Conflict Nexus: “Forgotten” Variables, Alternative Securities, and Hidden Power Dimensions. *Politics and Governance*, Vol. 9., No. 4. (2021) 43–52. <https://doi.org/10.17645/pag.v9i4.4275>

⁶⁵ Pearson et al. (2021) i. m. 8–17.

összefüggést a vízhez való hozzáférés hiánya, a közösségek közötti erőforrás-verseny és a nők elleni erőszak között. A vízhiány nemcsak a fizikai túlélést veszélyezteti, hanem a nők jólétét, biztonságát és gazdasági szerepvállalását is korlátozza. A nemi alapú különbségek minden társadalomban jelen vannak, ezért a vízhiány okozta nehézségek kezelésében a szakpolitikák kialakításánál elengedhetetlen a nemi szempontok figyelembevétele.⁶⁶

10. Következtetések

A víz, megfelelő és fenntartható használat mellett, a legmegújulóbb erőforrás, és bolygónk életének alapja. A túlzott kiaknázás, a szennyezés és az ember által okozott éghajlatváltozás azonban a globális vízválságot súlyosbítja. 2050-re várhatóan 674 millió nő és lány él majd kritikus vízhiányos területeken, és közel 1 milliárd nő nem fér hozzá biztonságos ivóvízhez. A társadalom legszegényebb és legkiszolgáltatottabb tagjai, különösen a nők és lányok, a legnagyobb veszélynek vannak kitéve, mivel nem kapnak egyenlő hangot a vízgazdálkodásban.⁶⁷ A vízválság kezelése új, feminista megközelítést igényel, amely a társadalmi igazságosságot összekapcsolja az ökológiai és női jogokkal. A fenntartható fejlődés 2030-as menetrendje biztosítja a keretet a fenntartható és inkluzív gazdasági növekedés, a társadalmi befogadás és a környezetvédelem integrált megvalósításához. A természeti erőforrásokat nem szabad kizárólag árucikként kezelni; a vízi ökoszisztémáknak joguk van a védelemre, és ezt a jogot nem lehet gazdasági érdekek oltárán feláldozni.⁶⁸

Egyre több országban elfogadják az ökológiai jogokat, amelyek elismerik a természet védelméhez való jogát. Az őslakos nők gyakran vezető szerepet vállalnak ezekben a kezdeményezésekben. A fenntarthatatlan termelési és fogyasztási minták azonban továbbra is fennállnak, és a nők részvétele a döntéshozatalban továbbra is korlátozott.⁶⁹ A nők fokozott sebezhetősége ugyanakkor ösztönzi őket a cselekvésre: a vízhiány, a szennyezett víz és az élelmiszerbiztonság problémáinak kezelése során a nők kulcsszerepet játszanak közösségeikben. Az adatok azt mutatják, hogy a vízhiány növeli a nemi alapú erőszak és a rabszolgaság kockázatát, valamint az élelmiszerbizonytalanságot, különösen a háztartásokban dolgozó nők esetében.⁷⁰

Az elmúlt években globális és regionális kezdeményezések – például az *ENSZ Vízzel a Fenntartható Fejlődésért Nemzetközi Cselekvési Évtizede 2018–2028*, az *UNESCO Vízügyi Világértékelési Programja*, a *Világbank Equal Aqua platformja* és a *Nők a Vízügyi Diplomáciai Együttműködési Hálózat* – elősegítették a nők szerepvállalását a vízügyben. Ezek az erőfeszítések azonban nem helyettesítik a kormányok és más

⁶⁶ Pommells–Schuster-Wallace–Watt–Mulawa (2018) i. m. 1858–1862.

⁶⁷ Turning promises into an action (2018) i. m. <https://tinyurl.com/3vennz3w>

⁶⁸ Kimmerer (2013) i. m. 168.

⁶⁹ Guillaume Chapron – Yaffa Epstein – José Vicente López-Bao: A rights revolution for nature: Introduction of legal rights for nature could protect natural systems from destruction. *Science*, Vol. 363., No. 6434. (2019) 1392–1393. <https://doi.org/10.1126/science.aav5601>

⁷⁰ From Conflict to Peacebuilding (2009) i. m. <https://tinyurl.com/yc32hswe>

érelkelt felek felelősségét: biztosítaniuk kell, hogy nemre tekintet nélkül mindenki élvezhesse a biztonságos ivóvízhez és higiéniahoz való jogot, miközben védik a vízi ökoszisztémákat. A nők vízhez való jogának biztosítása és a nemek közötti egyenlőség előmozdítása érdekében elengedhetetlen a nemek közötti egyenlőtlenségek felszámolása a vízgazdálkodás döntéshozatali folyamataiban, biztosítva, hogy a nők hangja egyenrangúan érvényesüljön a helyi, nemzeti és nemzetközi szintű döntésekben. Egyidejűleg kiemelt figyelmet kell fordítani a női szervezetek és aktivisták támogatására, lehetővé téve számukra, hogy hatékonyan érvényesítsék érdekeiket, és mozgósítsák közösségeiket a fenntartható vízgazdálkodás előmozdítása érdekében. A törvények, szakpolitikák és programok tervezésébe és végrehajtásába a nők egyenrangú bevonása kulcsfontosságú, hogy tapasztalataik és szempontjaik minden döntési szinten érvényesüljenek. Ezzel párhuzamosan cselekvésorientált nemzeti és helyi intézkedések kidolgozása szükséges, amelyek figyelembe veszik a nemek közötti különbségeket és a nők sebezhetőségét a vízhiány és az éghajlatváltozás következményei kapcsán. Csak egy integrált, nemekre érzékeny és ökológiailag felelős megközelítés biztosíthatja a nők és lányok számára a biztonságos vízhez való hozzáférést, segítheti elő a fenntartható vízgazdálkodást, valamint garantálhatja a nemek közötti egyenlőséget és a nők jogainak védelmét a globális vízválság közepette.

JOGUNK VAN NEM TUDNI?

*A betegjogok egy sajátos oldala: a nem-tudáshoz való jog, kiemelt
figyelemmel a genetikai adatok területére*

Papp Csenge*

1. Bevezetés

A genetikai adatok megismerhetősége a mindennapok részévé vált, a technológia fejlődésének következtében az ismereteink napról napra bővülnek, újraértékelődnek. Ez számos új, jogi vonzatú kérdést is hozott magával, az egyik a nem-tudáshoz való jog a genetikai adatok tükrében, ami jelen dolgozatom témája. Először az autonómia és a nem-tudáshoz való jog kapcsolatát vázolom fel, utána a genetikai adatok, genetikai információ fogalma, sajátosságai vezetnek el az ehhez a joghoz kapcsolódóan speciálisan felmerülő kérdésekhez. Az alanyi kör kapcsán felmerülő kérdésekhez egy német eset és az abból levonható tanulságok szolgálnak iránymutatásul. A dolgozat végül a nem-tudáshoz való jog konkrét jogszabályi megjelenéseivel foglalkozik nemzetközi, illetve nemzeti szinten Magyarországon, Németországban és Ausztriában, ezt követően a kapcsolódó kérdésköröket tekinti át.

2. A nem-tudáshoz való jogról

A WHO 1994-es nyilatkozata a betegjogok európai előmozdításáról már előírta, hogy „[a] betegeknek joguk van ahhoz, hogy kifejezett kérésükre ne kapjanak tájékoztatást.”¹ Már korábban, az 1980-as években a rutinszerű AIDS-vizsgálatok ellen is voltak tiltakozások arra hivatkozva, hogy az érintetteknek joguk van nem tudni a fertőzöttségükről.² Ennek háttérében többek közt a pozitív teszt eredménytől, a társadalmi

* Joghallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar.

¹ A Declaration on the Promotion of Patient's Rights in Europe, 2.5 pont.

² Zweifler auf der Zinne. *Der Spiegel*, 48/1993.

elszigetelődéstől és a munkahely elvesztésétől való félelem állt.³ A nem-tudáshoz való jog az egészségügyi információk meg nem ismeréséhez való jogot jelenti általánosabb értelemben.⁴

Amögött, hogy valaki nem szeretne tájékoztatást kapni az egészségügyi állapotával kapcsolatban, számos indok állhat. A korlátozott kezelési lehetőségű, súlyos betegségek diagnózisa esetében a páciensnél a tájékoztatás depressziót, szorongást, szélsőséges esetben akár az öngyilkosság gondolatát is előidézheti.⁵ A szakirodalom ezzel kapcsolatban megemlíti a *nocebo* hatást is, amely egy kvázi ellentétes placebo hatásként működik: a beteg negatív viszonyulása és a negatív információk magukkal vonhatnak káros szomatikus hatásokat is.⁶ R. Andorno Alzheimer-kórt és mellrákot valószínűsítő mutációval kapcsolatos eseteken keresztül mutatja be, hogy észszerű döntés lehet a tájékoztatás visszautasítása annak érdekében, hogy az ezt a döntést meghozók „békében folytassák az életüket”, azaz ne nehezedjen rájuk a megismerés súlya anélkül, hogy valós esély lenne a betegség kockázatának csökkentésére vagy a hatékony kezelésre.⁷ Ben Davies és Julián Savulescu elhatárolja a nem-tudáshoz való jogot (*right not to know*) a tudatlansághoz való jogtól (*right to ignorance*): meglátásuk szerint a különbséget az alapozza meg, hogy milyen relációról van szó.⁸ Ennek értelmében a nem-tudáshoz való jog meghatározó eleme, hogy egy adott intézményi viszonyban érvényesül, a páciensek és az egészségügyi szakemberek között, ebből következően pedig lehetséges motivációként merülhet fel az is, hogy valaki bizonyos információkat inkább a családjától szeretne hallani, mint egészségügyi szakembertől, vagy szeretne ráhatással lenni az időpontra, amikor nemkívánatos információkat kap.⁹ Davies azt a példát hozza illusztrációként, hogy nem fog a nem-tudáshoz való jog hatáskörébe tartozni, ha az apa tájékoztatja a gyermekét a saját genetikai információiról, így közvetve tájékoztatva a gyermeket a rá vonatkozó információkról is, mert köztük nem ez a speciális intézményi viszonyrendszer áll fent.¹⁰ Ez a feltétel, miszerint intézményi relációban értelmezhető csak a nem-tudáshoz való jog, leszűkíti az alkalmazási és a szabályozási körét is, illetve szükségessé teszi az ehhez a viszonyrendszerhez kapcsolódó további, releváns szabályozások, etikai elvek figyelembevételét, mint például az orvosi titoktartásra vagy a tájékozott beleegyezésre vonatkozó kérdésköröket.

³ Uo.

⁴ Annabel C. Joschko: *Das Recht auf Nichtwissen in der Gesundheitsversorgung – Zum Spannungsfeld von Patientenautonomie und ärztlichem Berufsethos*. Berlin, Duncker & Humblot 2022. 56–57. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-58409-3>

⁵ Uo. 17–18.

⁶ Uo. 18.

⁷ R. Andorno: The right not to know: an autonomy based approach. *Journal of Medical Ethics*, vol. 30., no 5. (2004) 435. <https://doi.org/10.1136/jme.2002.001578>

⁸ Ben Davies – Julián Savulescu: The Right Not to Know: some Steps towards a Compromise. *Ethical Theory and Moral Practice*, vol. 24., no 1. (2021) 138. <https://doi.org/10.1007/s10677-020-10133-9>

⁹ Uo.

¹⁰ Ben Davies: The right not to know and the obligation to know. *Journal of Medical Ethics*, vol. 46., no 5. (2020) 302. <https://doi.org/10.1136/medethics-2019-106009>

A funkcióját tekintve a német jogban a nem-tudáshoz való jog az általános személyiségi jog részeként az információs önrendelkezési joghoz kapcsolódik,¹¹ és a lényege az, hogy védi az egyént attól, hogy akarata ellenére tudomást szerezzen a rá vonatkozó genetikai információkról, amelyek kihatással lehetnek a jövőjére.¹² Abban a tekintetben egységes az álláspont, hogy semmiképpen nem egy abszolút, korlátozhatatlan jogról van szó. Az Oviedói Egyezmény: Az emberi jogokról és a biomedicináról (a továbbiakban: az Oviedói Egyezmény) is tartalmazza, hogy kivételes esetben, az érintett érdekében törvény korlátozhatja.¹³ Az érintett, illetve mások jogainak védelme is megalapozhatja ennek a jognak a korlátozását.¹⁴ A nemzeti jog feladata szabályozni, ha az érintett nem-tudáshoz való joga és másnak a tájékoztatáshoz fűződő érdeke konfliktusba kerülnek egymással.¹⁵

2.1. Autonómia v. paternalizmus: az autonómia és a tájékoztatás szerepe

A nem-tudáshoz való jog eredetének megértéséhez érdemes legalább vázlatosan áttekinteni az autonómiával való viszonyát. Az autonómia és a nem-tudáshoz való jog kapcsolata önmagában is kutatások tárgya; bár a nem-tudáshoz kapcsolódó diskurzus több különböző fogalommal operál, a leggyakrabban felmerülők egyike az autonómia.¹⁶ Andorno az autonómia legitim kifejeződését látja ebben a jogban, meglátása szerint a nem-tudáshoz való jog közvetlen forrása az autonómia.¹⁷ A jogállamokban az 1947-es nürnbergi orvosper hozott szemléletváltást:¹⁸ az elrettentő tapasztalatokból leszűrve fokozatosan kialakult az orvos–beteg jogviszonyban a felek önálló, mellérendelt és szuverén szerepe.¹⁹ 1957-ben képezte először az USA bírói joggyakorlatában a marasztalás alapját a kockázatokról való tájékoztatás elmaradása, ez mérföldkő volt a betegjogok érvényesítése tekintetében.²⁰ Magyarországon ezzel szemben harminc-negyven év késéssel, a rendszerváltás után indult csak meg a fejlődés az orvosi jog területén, a szovjet típusú rendszer időszakában a paternalista szemléletmód volt a meghatározó.²¹

¹¹ Joschko i. m. 53.

¹² BGH, Urteil vom 20.05.2014 – VI ZR 381/13, 14. bek.

¹³ 2002. évi VI. törvény az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény, valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről, 10. cikk 3. pont.

¹⁴ Explanatory Report to the Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine 68. bek.

¹⁵ Uo. 70. bek.

¹⁶ Davies–Savulescu i. m. 138.

¹⁷ Andorno i. m. 436–437.

¹⁸ Jobbágyi Gábor: *Orvosi jog – Hippokratésztől a klónozásig*. Budapest, Szent István társulat, 2008. 23

¹⁹ Uo. 13.

²⁰ Uo. 52.

²¹ Uo. 13.

A paternalista felfogásban a páciens sokkal inkább tárgya, mintsem egyenjogú alanya a jogviszonynak.²² A kétezres évekre egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy az orvos–beteg kapcsolat a polgári joghoz tartozik, ahol mindkét fél mellérendelt és egyenjogú, illetve autonómiával rendelkezik.²³

Az autonómia mások, illetve más autonómiájának a védelmének érdekében korlátozható,²⁴ s az, hogy más az illető tettet észszerűtlennek tartja, nem elégséges indok az akadályozásra.²⁵ Ez a szemléletmód szakít a korábbi, paternalisztikus felfogással, a beteg is egyenrangú és mellérendelt fél, nem dolog,²⁶ hanem az autonóm személy, önérték és öncél.²⁷ A betegjogok mind az alapjogokhoz, mind a Ptk. bizonyos személyiségvédelmi területeihez kapcsolódnak, utóbbiból következik, hogy megsértésük esetén a Ptk.-ban meghatározott személyiségvédelmi eszközök is igénybe vehetők.²⁸

Az autonómia tiszteletben tartása az egyik legfontosabb erkölcsi elvvé lépett elő a bioetika területén.²⁹ A felmerülő erkölcsi dilemmák eldöntésekor figyelembeveendő négy alapelv közül is az egyik a „ne árts”, a jótekonyság és az igazságosság elve mellett.³⁰ Az autonómia elve szorosan kapcsolódik a jótekonyság elvéhez, mivel arra a kérdésre, hogy összességében mi a legjobb a betegnek, a beteg tud választ adni, és a válasz sokszor túl is mutat az orvosi kérdéseken.³¹

A tájékoztatás szerepe kiemelt az autonómia kapcsán. Jobbágyi Gábor a legfontosabb betegjognak tartja, amely a többi jog alapja, az önrendelkezés előfeltétele.³² A jótekonyság elvéhez is szorosan kapcsolódik a megfelelő tájékoztatás, hiszen a beteg a megfelelő tájékoztatás után tud a saját preferenciái szerint dönteni,³³ a tájékoztatáshoz való jog érvényesülése előfeltétele a páciens felelősségteljes és körültekintő döntéshozatalának.

3. A genetikai adat fogalma, a genetikai információ sajátosságai, a genetikai vizsgálat

A genetikai adatoknak vannak olyan sajátosságaik, amelyeket érdemes a nem-tudáshoz való jog kapcsán áttekinteni, mert speciális kérdéseket vetnek fel. A genetikai adat fogalmát az Infotv. és a GDPR is tartalmazza: egy természetes személy örökölt vagy

²² Uo. 52.

²³ Uo. 37.

²⁴ Kovács József: *A modern orvosi etika alapjai – Bevezetés a bioetikába*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt., 1999. 100–101.

²⁵ Uo. 101.

²⁶ Jobbágyi i. m. 57.

²⁷ Kovács i. m. 100.

²⁸ Jobbágyi i. m. 53.

²⁹ Kovács i. m. 100.

³⁰ Uo. 99.

³¹ Uo. 108.

³² Jobbágyi i. m. 55–56.

³³ Kovács i. m. 106.

szerzett genetikai jellemzőire vonatkozó minden olyan személyes adat, amely az adott személy fiziológiájára vagy egészségi állapotára vonatkozó egyedi információt hordoz, és amely elsősorban az adott természetes személyből vett biológiai minta elemzéséből ered.³⁴ A genetikai adat speciális a transzgenerációs hatása miatt, az érintetten kívül másra nézve is hordozhat információt, illetve hatással lehet több meghatározó területre az érintett életében.³⁵ A transzgenerációs hatás több módon is megnyilvánulhat: a szülő genetikai információjának ismerete kihathat a leszármazóinál is a párválasztás, gyermekvállalás kérdéseire, az életmódra,³⁶ illetve felfedhetik jövőbeli betegségek valószínűségét jelenleg tünetmentes vér szerinti rokonoknál.³⁷ Meg lehet különböztetni diagnosztikai és prediktív genetikai vizsgálatot a céljuk alapján: a diagnosztikai már fennálló tényezők, a prediktív ezzel szemben a jövőben potenciálisan fellépő betegségre, egészségügyi rendelkezésre vagy ezekre való hajlam azonosítására szolgál.³⁸

Ariana Schroeder a prediktív genetikai diagnosztikával kapcsolatban felhívja a figyelmet a kockázati, valószínűségi faktorra. A prediktív genetikai diagnosztika a megelőzésben jut kulcsfontosságú szerephez úgy, hogy a specifikus genetikai hajlamok azonosítása révén lehetővé teszi a korai terápia elkezdését akár már az első tünetek megjelenése előtt, információt nyújt meghatározott betegségek jövőbeli előfordulásának a valószínűségéről³⁹ – azonban a prediktív genetikai információk esetében sokszor bizonytalansági és nem-tudási komponensekkel átszőtt kockázati tudásról van szó.⁴⁰ Schroeder a genetikai kockázatot a szervezet saját, statisztikailag kideríthető veszélyeztetettségi potenciáljaként aposztrofálja, amikor az öröklött tényezők kedveznek bizonyos betegségek kialakulásának.⁴¹ A genetikai információknak a statisztikai epidemiológiai ismeretek tükrében történő értelmezésekor az egyént besorolják egy hasonló genetikai jellemzőkkel rendelkező populációs csoportba, így határozzák meg egy betegség megjelenésének a valószínűségét.⁴² Schroeder Nikolas Luhmann idézve felhívja a figyelmet a statisztika kollektív vonatkozására, ami azonban nem minden esetben fogja megállni a helyét az egyedi vonatkozásokban is.⁴³ Több kutatásból is

³⁴ GDPR rendelet 4. cikk 13. pont.

³⁵ Judit Sándor: Genetic Testing between Private and Public Interests: Some Legal and Ethical Reflections. *Frontiers in Public Health*, vol. 6. (2018) 4. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2018.00008>

³⁶ Sándor Judit: Megrengetik-e a genetika új felfedezései hagyományos emberi jogi szemléletünket? *Világosság*, 1999/2. 48.

³⁷ G. T. Laurie – S. H. E. Harmon – G. Porter: *Mason & McCall Smith's Law and Medical Ethics*. 10th ed. Oxford, Oxford University Press, 2016. 224. <https://doi.org/10.1093/he/9780198747512.001.0001>

³⁸ Gentechnikgesetz, 3. § 7. és 8. pont.

³⁹ Ariana Schroeder: *Das Recht auf Nichtwissen im Kontext prädiagnostischer Gendiagnostik – Eine Studie zum ethisch verantworteten Umgang mit dem Grenzen des Wissens*. Wiesbaden, Springer VS, 2015. 9., 42. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-07146-2>

⁴⁰ Uo. 5.

⁴¹ Uo. 40.

⁴² Uo. 41.

⁴³ Uo. 82.

kiderült, hogy az is problémát okozott a laikusoknak, hogy megkülönböztessék egymástól a rendellenességet, illetve a rendellenesség kockázatának fennállását.⁴⁴

4. „[...] ein Schicksal, das Eltern jederzeit widerfahren kann” – A német jogeset

A nem-tudáshoz való joghoz kapcsolódó esetjog nem gazdag – ennek hátterében több tényező is állhat, de ez nem jelenti azt, hogy a felmerülő kérdéseket figyelmen kívül lehetne vagy kellene hagyni, mert csak ritkán kerül bíróság elé. Egy német ügyben eljutott a bíróságig egy kapcsolódó eset, a bírának a nem-tudáshoz való jog funkciójának, kereteinek kapcsán kellett állást foglalnia.

4.1. Tényállás

A felperes és a férje, W. korábban elváltak, házasságuk alatt két közös gyermekük született.⁴⁵ W.-nél Huntington-kórt diagnosztizáltak, ami gyógyíthatatlan és halálos betegség. A per alperese W. orvosa volt. W. egy írásbeli nyilatkozatban felmentette az alperest a felperessel szemben fennálló orvosi titoktartási kötelezettsége alól, felhatalmazta arra, hogy a betegségről tájékoztatást adjon. Az alperes még ennek a felhatalmazásnak a napján találkozót beszélt meg a felperessel azért, hogy tájékoztassa W. betegségről, alperes azt állította, ez összhangban volt W. kívánságával. Alperes tájékoztatta is felperest W. betegségről, és arról, hogy az ekkor kamaszkorú gyermekeik 50%-os valószínűséggel örökölték azt. Felperes nem talált olyan intézményt, ami elvégezte volna a gyermekek genetikai vizsgálatát, majd tájékoztatták arról, hogy a német *Gendiagnostikgesetz* (a továbbiakban: GenDG) értelmében nem is lehetséges prediktív genetikai teszt elvégzése tünetmentes kiskorúak, illetve olyan személyek esetében, akik megfelelő humángenetikai tanácsadás és gondolkodási idő után maguk nem járultak hozzá a vizsgálathoz. Felperes reaktív depresszió miatt betegszabadságra ment, és munkaképtelenné vált. Keresetében 15 000 euró fájdalomdíj megfizetését és annak megállapítását kérte, hogy az alperes köteles megtéríteni az őt ért vagyoni és nem vagyoni kárt, és ezt a kérelmét arra alapozta, hogy alperes nem volt jogosult tájékoztatni őt W. betegségről, vagy legalább addig kellett volna várnia azzal, amíg kiderül, örökölték-e a gyermekeik. Álláspontja szerint azt is tisztázni kellett volna, hogy egyáltalán akart-e volna értesülni W. betegségről. A *Landgericht* elutasította a keresetet, az *Oberlandesgericht* fellebbezésre részben pozitívan bírálta el.

⁴⁴ Christian Lenk: Normative Schlussfolgerungen aus ethischer Perspektiv. In: Gunnar Duttge – Christian Lenk (szerk.): *Das sogenannte Recht auf Nichtwissen*. Paderborn, mentis, 2019. 169. https://doi.org/10.30965/9783957437792_012; R. E. Lawrence – Ph. Friesen – G. Brucato – R. R. Girgis – L. Dixon: Concerns about Genetic Testing for Schizophrenia among Young Adults at Clinical High Risk for Psychosis. *AJOB Empirical Bioethics*, vol. 7., N. 3. (2016) 197. <https://doi.org/10.1080/23294515.2015.1084553>

⁴⁵ BGH, Urteil vom 20.05.2014 – VI ZR 381/13, a tényállást ld. 1–4. bek.

4.2. A *Berufungsgericht* döntése

A *Berufungsgericht* megítélése szerint az alperes felperesnek egészségkárosodást okozott a tájékoztatással, és ezért nem releváns, hogy az alperes megsértette-e a felperes általános személyiségi jogát is az információs önrendelkezési jog formájában.⁴⁶ Alperes nem bizonyította, hogy a tájékoztatásra W. utasította volna, az, hogy W. nyíltan foglalkozott a diagnózissal és tájékoztatni akarta az ismeretségi körét, nem minősül ilyen utasításnak. W. hozzájárulása a felperes tájékoztatásához sem igazolhatja a felperessel szemben elkövetett jogsértést és nem írhatta felül a felperes és az általa képviselt gyermekek védendő helyzetét. Az alperes eljárása jogszabályi alapon nem volt indokolt, illetve az alperes vétkesen járt el, mivel szakmai hozzáértése miatt fel kellett volna ismernie, hogy fennáll annak a veszélye, hogy a tájékoztatásával pszichés és fizikai kárt okoz a felperes egészségében. Annak is nyilvánvalónak kellett volna lennie számára, hogy nagymértékű szorongást fog okozni anélkül, hogy lehetőség lenne a félelmeknek az eloszlatására.

4.3. A *Bundesgericht* döntése

A *Bundesgericht* álláspontja szerint bár azt helyesen ismerte fel döntésében a *Berufungsgericht*, hogy a terhelő információk közlése által kiváltott, kóros jellegű mentális zavarok is minősülhetnek egészségkárosodásnak, itt megítélése szerint a felelősségi jog alapján alperes nem felel felperes egészségkárosodásáért, mert hiányzik a felelősséget megalapozó összefüggés a tájékoztatás és az egészségkárosodás között.⁴⁷ Arra jutott a bíróság, hogy a reaktív depressziót a felperesnél az okozta, hogy tudomást szerzett W. betegségéről és ebből következően arról, hogy a gyermekeik 50%-os eséllyel örökölhették azt – mivel azonban W. nyíltan akart foglalkozni a betegségével, ami már egyértelmű tüneteket is okozott, és tájékoztatni szeretne volna a gyermekeiket és az ismeretségi körét is, a felperes erről az információról bármikor máskor, más úton is értesülhetett volna. A bíróság szerint az a szituáció, hogy egy súlyos és esetleg a közös gyermekek egészségi állapotára is kiható betegséget diagnosztizálnak, és erről a másik szülő is tudomást szerez, olyan eshetőség, amivel szülőként számolni kell.⁴⁸ Ez az élet általános kockázatai közé sorolható, de nem tartozik azon veszélyek körébe, amik ellen a BGB kártérítési felelősségre vonatkozó rendelkezése védelmet nyújtana, annak nem célja, hogy megvédje a szülői felügyeletet gyakorló szülőt a másik szülő genetikai betegségének megismerésével járó pszichés stressztől és annak az ismeretétől, hogy a gyermekeik is hordozói lehetnek a betegségnek.

A bíróság döntésében arra a következtetésre jutott, hogy a felperes nem hivatkozhat általános személyiségi jogainak megsértésére a nem-tudáshoz való jog formájában, az nem alapoz meg kártérítési igényt alperessel szemben, mivel azt nem a saját genetikai adottságainak közlésére alapozta, hanem a sérelmezett tájékoztatás a volt férje

⁴⁶ A *Berufungsgericht* döntéséhez ld. uo. 5. bek.

⁴⁷ A *Bundesgericht* indokolásához ld. uo. 6–18. bek.

⁴⁸ Az eredeti szöveg a *Schicksal*, sors szót használja.

betegségére és arra az eshetőségre terjedt ki, hogy a gyermekeik örökölték azt. Nincsen olyan törvényi rendelkezés, ami tilalmazná az érintett írásbeli beleegyezése ellenére is a genetikai vizsgálat eredményének közlését az érintettel genetikailag rokoni kapcsolatban nem álló személlyel.

A bíróság döntésében kitért az általános személyiségi jog szubszidiárius szerepére, ami kiegészíti a konkrét szabadságjogokat és biztosítja az élet szűkebb szférájának védelmét, amit a hagyományos szabadsággaranciák nem tudnak teljes mértékben lefedni – ennek a kiegészítő szerepkörnek a szükségességét a modern fejlődéssel összefüggő, az emberi személyiség védelmét fenyegető új veszélyek is indokolják a bíróság megítélése szerint. A bíróság ítéletében azt is elismerte, hogy a genetikailag determinált betegségek ismerete kihatással lehet az egyén élettervezésére, életvitelére, ezért közvetlenül érinti az alaptörvényi szinten biztosított önrendelkezési jogot. Az általános személyiségi jog magában foglalja a saját genetikai hajlam meg nem ismeréséhez való jogot, amely védi az egyént attól, hogy akarata ellenére tudomást szerezzen a rá vonatkozó genetikai információkról, amik kihatással vannak a személyes jövőjére. A bíróság ítéletében kitért arra a kérdésre is, hogy ennek a jognak a megsértéséhez való jogot jelenti-e már az is, ha valakit csak annak a lehetőségéről tájékoztatnak, hogy örökletes betegség hordozója lehet, és kitér arra a helyzetre, hogy annak, hogy valaki lemondjon meghatározott információ tudomásulvételéről, előfeltétele, hogy tudjon ilyen információknak a létéről – de ezt a kérdést a konkrét esetben fennálló irrelevanciája miatt nyitva hagyta.

5. A nem-tudáshoz való jog, *Right Not to Know*, *Recht auf Nichtwissen* és konkrét jogszabályi megjelenésük

Több, közvetetten kapcsolódó szabályozás együttesen tölti ki a nem-tudáshoz való jogot érdemi tartalommal, ezért nem lehet például a tájékozott beleegyezés, a tájékoztatás mikéntje, az orvosi titoktartásra vonatkozó rendelkezések nélkül értelmezni. A téma adatvédelmi vonzata miatt a GDPR, az Infotv., illetve az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló 1997. évi XLVII. törvény rendelkezései is irányadóak, az Egészségügyi Tudományos Tanács Orvostikai Kódexe⁴⁹ mint szakmai-etikai szabályzat szintén releváns, illetve az Eütv.-nek is vannak további kapcsolódó rendelkezései,⁵⁰ ebben a dolgozatban azonban kifejezetten a jogszabályokban előforduló közvetlen megjelenéseire koncentráltam.

A nemzetközi szinten releváns rendelkezések közül az egyik az UNESCO 1997-es, *Az emberi génállomány és az emberi jogok című egyetemes* nyilatkozata, ami az érintett személyek jogain belül az 5. cikk c) bekezdésének keretében biztosítja az érintettek azon jogát, hogy eldönthessék, tájékozottságuk-e őket a genetikai vizsgálat eredményeiről és az azokból levonható következtetésekről.⁵¹ A másik az Európai Tanács által elfogadott, szintén 1997-es Oviedói Egyezmény, ami a Magánélet és a tájékoztatáshoz

⁴⁹ Orvostikai Kódex, 6.6 pont.

⁵⁰ Pl. a 5. § (3). bek. a) pont, 13–14. §.

⁵¹ Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, Article 5. c) bek.

való jog című fejezet első részeként, a 10. cikkének a 2. pontjában deklarálja, hogy „[m]inden személynek joga van ismerni az egészségével kapcsolatosan összegyűjtött minden adatot. Ugyanakkor tiszteletben kell tartani annak a személynek az akaratát is, aki a tájékoztatása mellőzését kívánja”.⁵² Az Oviedói Egyezmény egészségügyi célú genetikai vizsgálatokról szóló kiegészítő jegyzőkönyvének VII., A magánélet tiszteletben tartása és az információhoz való jog c. fejezete deklarálja a 16. cikk 3. pontjában, hogy „[a] személy azon kívánságát, hogy ne kapjon tájékoztatást (az egészségi állapotára vonatkozó, genetikai vizsgálatból származó információkról – szerk.), tiszteletben kell tartani.”⁵³ A kiegészítő jegyzőkönyv magyarító jelentése is külön kiemeli, hogy erről a jogról az érintettet tájékoztatni kell.⁵⁴

Hazai jogszabályként a humángenetikai adatok védelméről, a humángenetikai vizsgálatok és kutatások, valamint a biobankok működésének szabályairól szóló 2008. évi XXI. törvény 6. paragrafusának a 7. bekezdése szabályozza törvényi szinten, szintén a tájékoztatáshoz való jogok között, hogy „[a]z érintett genetikai adatai megismeréséről nyilatkozatában lemondhat. A nyilatkozat bármikor korlátozás nélkül visszavonható. Az érintettet erről a jogáról tájékoztatni kell”⁵⁵ – ez a jogszabályhely az UNESCO-egyezményhez hasonlóan, az Oviedói Egyezményhez képest a genetikai adatokra leszűkítve biztosítja ezt a jogot. Tágabb értelemben a tájékoztatásról való lemondás joga az 1997. évi CLIV. az egészségügyről szóló törvényben is megjelenik, azzal a korlátozással, hogy a rendelkezés nem ad lehetőséget a lemondásra a cselekvőképes betegnek akkor, ha „[...] betegsége természetét ismernie kell ahhoz, hogy mások egészségét ne veszélyeztesse.”⁵⁶

A német nemzeti szabályozás a magyarhoz hasonlóan szintén a genetikai szabályozás körében tárgyalja ezt a kérdést. A GenDG két helyen is kapcsolódik a nem-tudáshoz való joghoz: egyrészt a 8., beleegyezésről szóló paragrafusának az 1. bekezdése deklarálja, hogy a genetikai vizsgálatához vagy elemzéshez történő hozzájárulás „magában foglalja a genetikai vizsgálat terjedelmére vonatkozó döntést, illetve azt a döntést is, hogy a vizsgálat eredményét kell-e és mennyiben tudomásul venni vagy megsemmisíteni”.⁵⁷ A 9., a tájékoztatásról szóló paragrafus a 2. bekezdésének az 5. pontjában mondja ki, hogy az orvosi tájékoztatásnak a genetikai vizsgálat előtt ki kell terjednie

⁵² 2002. évi VI. törvény az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény, valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről, 10. cikk 2. pont

⁵³ Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes, Article 16., 3. pont.

⁵⁴ Explanatory Report to the Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Genetic Testing for Health Purposes, 72. bek.

⁵⁵ 2008. évi XXI. törvény a humángenetikai adatok védelméről, a humángenetikai vizsgálatok és kutatások, valamint a biobankok működésének szabályairól, 6. § (7) bek.

⁵⁶ 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről, 14. § (1) bek.

⁵⁷ Gesetz über genetische Untersuchungen bei Menschen, 8. § (1) bek.

arra is, hogy „az érintettnek joga van a nem-tudáshoz, beleértve azt is, hogy a vizsgálat eredményét vagy annak részeit ne vegye tudomásul, hanem semmisítsék meg”.⁵⁸

Az osztrák *Gentechnikgesetz* az előbb bemutatott szabályozási megoldásokhoz hasonlóan szintén a Beleegyezés és tanácsadás körében, a 69. paragrafus 5. bekezdésében írja elő, hogy „[a] tanácsadást kérő személyt már a tanácsadás kezdetén tájékoztatni kell arról, hogy – akár a genetikai elemzésbe való beleegyezést követően vagy a tanácsadás után – bármikor nyilatkozhat úgy, hogy nem szeretné megtudni az elemzés eredményét és az abból levonható konzekvenciákat”.⁵⁹

6. Felmerülő problémák

A felmerülő kérdések köre annyira tág és komplex, hogy ennek a dolgozatnak a keretei csak fókuszáltan egy-két területnek a megemlítésére elegendőek. Nem fér bele például az egészségügyi dolgozók vagy a biztosítók és az érintettek relációjában felmerülő problémák, a kiskorúak, cselekvőképtelenek helyzete. Talán mégis a tájékoztatás és a családtagok kapcsán felmerülő problémák hordozzák magukon a leginkább a genetikai adatok természetéből fakadó sajátosságokat, illetve ezek merülhetnek fel a leggyakrabban kérdésként a gyakorlatban is.

A tájékoztatás, a genetikai tanácsadás feltételei jogszabály által meghatározottak.⁶⁰ Mint az később bemutatásra kerül a tanulmányban, nagyon komplex, több körülmény által befolyásolt információkról van szó a genetika kapcsán, amik sokszor egy valószínűséget mutatnak meg, és minden esetben figyelembe kell venni az egyedi esetre jellemző releváns információkat. Ami már alapjaiban problémás lehet a tájékoztatással kapcsolatban, hogy a technológia fejlődésével párhuzamosan az ismeretek is gyorsan változnak, bővülnek, aminek az értelmezéséhez magas fokú biológiai tudás szükséges,⁶¹ ennek a kommunikációja nem egyszerű feladat. Nehézsége a tájékoztatásnak, hogy annak olyan formában kell megvalósulnia, hogy az érintett számára világos legyen, milyen következményekkel jár, ha a nem-tudáshoz való jogával él, azonban ez nem sértheti ezt a jogát⁶² – meg kell találni a kényes egyensúlyt a tájékoztatás és a nem-tudáshoz való jog védelme közt. El kell kerülni, hogy az „Akarja-e tudni, hogy veszélyeztetett-e?” kérdéssel nyilvánvalóvá legyen az információ lényegi tartalma.⁶³

A *Modern orvostudomány joga és etikája* c. jelentésben kiemelésre kerül, hogy a genetikai vizsgálatoknak sajátos jellemzője, hogy azok nem korlátozódnak a vizsgált személyre, hanem érintik a családtagokat is, olyan családtag genetikai információjára

⁵⁸ Uo. 9 § (2). bek. 5.

⁵⁹ Gentechnikgesetz, 69. § (5). bek.

⁶⁰ 2008. évi XXI. törvény a humángenetikai adatok védelméről, a humángenetikai vizsgálatok és kutatások, valamint a biobankok működésének szabályairól 6., 7. §, Gesetz über genetische Untersuchungen bei Menschen 9., 10., 11. §, Gentechnikgesetz 69. §.

⁶¹ Sándor (1999) i. m. 44.

⁶² Joschko i. m. 124.

⁶³ G. Laurie: Response to Andorno. *Journal of Medical Ethics*, vol. 30., no. 5. (2004) 439. <https://doi.org/10.1136/jme.2003.003673>

is lehet következtetni belőle, aki nem volt alanya a vizsgálatnak.⁶⁴ Például valaki, aki-
nek az apai nagyanyja Huntington-kórban szenvedett, elmegy genetikai vizsgálatra,
a pozitív eredményből lehet következtetni az apa érintettségére is, így előállhat az az
eset, hogy konkurál egymással egy személynek a tudáshoz és egy másinak a nem-
tudáshoz való joga.⁶⁵

7. Összefoglalás

A genetika fejlődése, a genetikai ismereteink bővülése egyúttal a megoldandó problémák új körét is tágította. A nem-tudáshoz való jog tágabb értelemben az egészségügyi információk meg nem ismeréséhez való jogot jelenti, leszűkítve a genetikai adatok területén speciális kérdéseket vet fel, amelyek a genetikai adatok, információk sajátosságaiból is fakadnak, ilyen például a családtagok érintettsége is. Több nyomós indoka lehet az érintett személyeknek, miért nem szeretnének tájékoztatást kapni az egészségügyi állapotukkal kapcsolatukban, főleg a korlátozott kezelési lehetőségű súlyos betegségek diagnózisával, kialakulásának lehetőségével kapcsolatban éleződik ez ki. A német jog az általános személyiségi jog részeként, az önrendelkezési joghoz kapcsolódóan fogja fel. A nem-tudáshoz való jog semmiképpen sem egy korlátozhatatlan jog, más súlyos hátrányának az elkerülése felülírhatja. Elválaszthatatlan az autonómia fogalmától szoros összefüggőségük miatt. A genetikai háttérű betegségeknek többféle típusa létezik, ezek többek közt az öröklődés, kifejeződés valószínűsége vagy a kezelés szempontjából meghatározó jelentőségűek. A genetikai vizsgálatokat a vizsgált jogszabályok jellemzően céljuk alapján csoportosítják. A prediktív genetikai vizsgálatok esetében sokszor kockázati ismeretekről beszélhetünk. A nemzeti szintű szabályozások jellemzően a tájékoztatás, beleegyezés körében rendelkeznek róla. Kiemelt problémakörök a téma kapcsán a tájékoztatás és a családi érintettség által felvetett kérdések. Egy német jogesetben a bíróság döntésében arra a következtetésre jutott, hogy nem alapoz meg kártérítési követelést, ha a felperes nem a saját genetikai adottságainak közlésére vonatkozó tájékoztatást sérelmez – ennek az ítéletnek vegyes fogadtatása volt a szakirodalomban.

⁶⁴ *Schlussbericht der Enquete-Kommission „Recht und Ethik der modernen Medizin*. Opladen, Deutscher Bundestag – Leske + Budrich, 2002. 133.

⁶⁵ Uo., idézi: D. Schäfer: Wann sind genetische Beratungen sinnvoll? Über Definition, Funktion und Bedeutung genetischer Beratung. In: M. Kettner (szerk.): *Beratung als Zwang. Schwangerschaftsabbruch, genetische Beratung und die Grenzen kommunikativer Vernunft*. Frankfurt am Main, Campus Verlag, 1998. 211.

AZ ÁRDRÁGÍTÓ VISSZAÉLÉSEK REKRIMINALIZÁCIÓJÁNAK KÉRDÉSE RETROSPEKTÍV TÖRTÉNETI ÉRTELMEZÉSBEN

Varga Benedek*

1. Bevezetés¹

„A hosszan tartó háború alapos nyomokat fog maga után hagyni, mint minden téren, úgy jogi életünkben is. Megkorrigálja immár a régi egyszerű jogi közmondást is: a szükség törvényt ront. Ma azt mondhatjuk, nemcsak ront, de törvényt hoz is a szükség.”² Finkey Ferenc: *Az árdragító visszaélésekről szóló 1916. évi IX. tc.* című tanulmányában e szavakkal vázolta fel, hogy az első világháború és az annak következtében kialakult gazdasági visszaesés egy kriminalizációs folyamat kezdetét jelentette Magyarországon. Az egyre fokozódó áruhiány és az azt kihasználó mesterséges árfelhajtások a büntetőjog-alkotást lépésre készítették, minek következtében megalkotásra került az árdragító visszaéléseket szabályozó 1916. évi IX. tc. (továbbiakban: 1916: IX. tc.), majd a háborút követően e deliktumot újraszabályozó 1920. évi XV. tc. (továbbiakban: 1920: XV. tc.). A jogalkotó mindkét esetben különleges jogrend idejére tervezett, azonban az árdragítás bűncselekménye majdnem egy teljes évszázadra a hazai büntetőjog részévé vált, egészen 2012-ig, amikor az a törvényhozó dekriminalizálta azt a 2012. évi CCXXIII. törvénnyel.³ Az árdragításnak jelenleg

* PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék. ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1008-7314>

¹ Jelen tanulmány az az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával a K 138618 kódszámú „A magánjog fejlődése a két világháború között” kutatócsoport keretei között valósult meg.

² Finkey Ferenc: Az árdragító visszaélésekről szóló 1916. évi IX. t. c. *Jogállam*, 1916/3–4. 153.

³ 2012. évi CCXXIII. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény hatálybalépéséhez kapcsolódó átmeneti rendelkezésekről és egyes törvények módosításáról 36. § (9). bek. Az Országgyűlésnek 2012-ben benyújtott Büntető Törvénykönyv-javaslat indokolásában dekriminalizációs indokként két tényezőt nevesítettek: egyfelől azt, hogy a hatóságok megfelelő jogi eszköztárral rendelkeznek ahhoz, hogy az árdragítást büntetőjogon kívüli területen is szankcionálják, másfelől pedig azt, hogy

csak szabálysértési alakzata van,⁴ amely az árdrágító visszaélések történeti alakzatai közül egyedül az ártúllépést szabályozza. A tényállás dekriminalizálása óta több mint 10 év telt el, s a COVID-19 világjárvány, a hazánkba begyűrűző gazdasági válság, valamint annak következményeként bevezetett hatósági árszabályozás olyan kihívások elé állította a büntetőjog-alkotást, amelyekkel a magyar jogalkotó már korábban is szembesült a 20. század gazdasági megrázkódtatásai során. A pandémiát követően így több büntetőjogász felvetette az árdrágító visszaélések rekriminalizálásának kérdését a megváltozott gazdasági környezetben.⁵ Gál István László részletesen foglalkozott az árdrágító visszaélések rekriminalizálásának témakörével, álláspontja szerint e magatartások büntetendővé nyilvánítása piacgazdasági körülmények között is indokolt lehet. Ez azzal indokolható, hogy piacgazdaságban is felmerülhetnek gazdasági válságok, amelyek során zavar keletkezik a piaci árképzésben, így az árdrágító magatartások társadalomra veszélyessége is felerősödhet.⁶

Az árak alakulását alapvetően a kereslet-kínálat egymáshoz való viszonya alakítja, az állami beavatkozás Angyal Pál álláspontja szerint csak akkor indokolt, ha a mesterséges árfelhajtások nem csak a fogyasztói érdekeket mint jogi tárgyakat sértik vagy veszélyeztetik, hanem „[...] az államgazdaság rendes menetét is megzavarják vagy erősen veszélyeztetik.”⁷ A kérdés innentől az, hogy a jelenlegi gazdasági viszonyok keretei között, figyelembe véve a büntetőjog *ultima ratio* jellegét, az árdrágító magatartások megvalósítanak-e olyan intenzitású jogtárgysértést, hogy indokolt legyen a rekriminalizáció? Tanulmányomban Karsai Krisztina által kidolgozott fokozatos jogtárgysértés doktrínáját veszem alapul a rekriminalizáció kérdésében való állásfoglaláshoz. Ehhez elsőként az árdrágító visszaélés jogi tárgyának behatóbb vizsgálatára van szükség, amihez 20. századi büntetőjogi irodalmat (például Angyal Pál, Finkey Ferenc, Túry Sándor Kornél munkái) és Nemzetgyűlési Naplókat, valamint Irományokat használtam a jogtárgy-harmonikus értelmezés érdekében. A jogi tárgy beazonosítását követően megvizsgálom, hogy a hatályos szabályozási környezetben hol helyezhető el az árdrágító visszaélés, van-e olyan Btk.-beli tényállás, amelynek keretében lehetőség nyílik az árdrágító magatartások szankcionálására. Kutatásom ezen szakaszában

a jogszabályi környezet lehetővé teszi azt, hogy a sérelmet szenvedett felet megfelelően kompenzálják. *T/6958. számú törvényjavaslat a Büntető Törvénykönyvről*. Magyarország Kormánya, 2012. április, 462. <https://www.parlament.hu/irom39/06958/06958.pdf>. Az indokolásban nevesített szankciókhoz lásd az árak megállapításáról szóló 1990. évi LXXXVII. tv. 16. §-át.

⁴ 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről 232. §: Aki áruért a hatósági árnál vagy a rá nézve egyébként kötelezően megállapított árnál magasabb árat kér, köt ki vagy fogad el, szabálysértést követ el. Bisztriczki László – Kántás Péter: *A szabálysértési törvény magyarázata. Kommentár gyakorlati példákkal*. Budapest, HVG-ORAC, 2019. 848–850.

⁵ Ambrus István: *A COVID-19 és büntetőjog. Az emberi egészség, a köznyugalom és más jogtárgyak védelme járvány idején*. Budapest, ELTE Eötvös, 2021. 26.; Ambrus István: *Digitalizáció és büntetőjog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2021. 255.; Gál István László: A spanyolnátha, a koronavírus és a büntetőjog. *Büntetőjogi Szemle*, 2020/1. 62–64.

⁶ Gál (2020) i. m. 63–64.

⁷ Angyal Pál: *A hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekmények. Árdrágító visszaélések. Fizetési eszközökkel elkövetett visszaélések*. Budapest, Széchenyi Irodalmi és Művészeti Rt, 1941. 61.

főként a 20. és 21. századi gazdasági büntetőjogi irodalmat használtam fel, valamint szükségesnek tartottam a releváns jogtörténeti munkák áttekintését is. Végül a történeti szakirodalomra és a Magyar Királyi Kúria döntvényeire támaszkodva a kriminalizáció lehetséges útvonalaival vázoltam fel az ár-túllépés és az áruuzsora tényállásain keresztül.⁸ A teleologikus interpretáció mellett egy ún. retrospektív történeti értelmezést alkalmazok, amelynek lényege, hogy az árdrágítás keletkezésének jogtörténeti gyökereihez visszanyúlva vizsgálom, hogy az aktuális jogi és gazdasági viszonyok között van-e helye az árdrágítás büntetendővé nyilvánításának.

2. Az *ultima ratio* elv és a rekriminalizáció összefüggései

2.1. Az *ultima ratio* elv és a kriminalizáció kapcsolata

A rekriminalizáció kérdésében való állásfoglaláshoz elengedhetetlen a szubszidiaritás és *ultima ratio* jelleg mélyebb vizsgálata. Nagy Ferenc a két fogalmat együtt tárgyalta, és álláspontja szerint a jelentése abban áll, hogy az állami beavatkozás eszközrendszerében a büntetőjog „[...] a legvégső esetben a legutolsó eszköz” lehet, alkalmazására tehát csak abban az esetben kerülhet sor, amennyiben a büntetőjogon kívüli jogi eszközök nem alkalmasak vagy nem vehetőek igénybe az adott jogsértéssel szemben.⁹ Nagy büntetőjogon belüli és kívüli viszonylatban értelmezte az elvet: előbbi esetben két büntetőjogon belüli eszköz összevetéséről van szó, utóbbi esetben pedig a büntetőjogi eszközt a büntetőjogon kívüli szabályozással kell összevetni és mindkét esetben az enyhébb eszközt kell alkalmazni, amennyiben az alkalmas.¹⁰ Mindemelett hangsúlyozza, hogy az arányosság elve értelmében egy magatartást akkor lehet kriminalizálni, amennyiben a büntetőjogi eszköz alkalmas, szükséges és proporcionális, az *ultima ratio* elv pedig „[...] ezen állami beavatkozás mértékét határozza meg”,¹¹ utalva ezzel e büntetőjogi princípium és a kriminalizáció kapcsolatára.

Hornýák Szabolcs álláspontja szerint az *ultima ratio* elv elősorban a jogalkotót köti büntetőjogi alapelv és azt juttatja kifejezésre, hogy egy cselekményt csak akkor kriminalizáljon a jogalkotó, amennyiben az feltétlenül szükséges.¹² Hasonló véleményt képvisel Belovics Ervin is, aki szerint e princípiumból adódó törvényhozói kötelezettség nem kizárólag azt jelenti, hogy a jogalkotó a büntetőjog eszköztárából csak legvégső

⁸ Az árdrágításnak több formája is kialakult a jogtörténeti fejlődés során, mint például az 1916: IX. tc. által szabályozott árufelhalmozás vagy árdrágító közvetítés, illetve az 1920: XV. tc. által bevezetett áru-elvonás, árdrágító üzérkedés, ártúllépés és áruuzsora. Azért esett a választásom az utóbbi kettő részletes elemzésére, mert – ellentétben a többi változattal – az ártúllépés és áruuzsora léte némi folytonosságot és állandóságot mutat a magyar büntetőjogban, e két változatot az 1920: XV. tc., az 1961. évi Btk. és az 1978. évi Btk. is szabályozta.

⁹ Nagy Ferenc: *Anyagi büntetőjog: Általános rész I.* Szeged, Iurisperitus, 2014. 88–89.

¹⁰ Uo.

¹¹ Nagy Ferenc: Az állami büntetőhatalom korlátozása ellen ható tendenciák a büntetőjogban. *Állam- és Jogtudomány*, 2018/1. 79.

¹² Hornýák Szabolcs: Bevezetés. A büntetőjog alapelvei. In: Balogh Ágnes – Tóth Mihály (szerk.): *Magyar büntetőjog: Általános rész.* Budapest, Osiris, 2015. 38.

esetben válogathat, de azt is, hogy a büntetőjogi eszköz igénybevételének feltétlenül szükségesnek kell lennie. Amennyiben a jogalkotó nem tesz eleget e két kritériumnak, nemcsak az alapevet sérti meg, de a csekély súlyú bűncselekmények kriminalizálásával devalválja a büntetőjogi szabályozást is.¹³ Mint azt Yoon nyomán Amberg Erzsébet megállapítja: az *ultima ratio* elv így a büntetőjog-alkotás kvantitatív korlátjaként jelenik meg, hiszen a bűncselekmények számát korlátozza.¹⁴

Az Alkotmánybíróság először a 30/1992. (V. 26.) határozatában foglalkozott a kriminalizáció és az *ultima ratio* kapcsolatával. A testület kimondta, hogy a jogalkotó nem járhat el önkényesen a magatartások büntetendővé nyilvánítása körében,

„[...] az emberi jogokat és szabadságokat szükségképpen korlátozó büntetőjogi eszközrendszer csak a feltétlenül szükséges esetben és arányos mértékben indokolt igénybe venni, akkor, ha az alkotmányos vagy az Alkotmányra visszavezethető állami, társadalmi, gazdasági célok, értékek megóvása más módon nem lehetséges.”¹⁵

Az Alkotmánybíróság így amellett foglalt állást, hogy a büntetőjogi beavatkozás akkor megengedett, ha más jogági szabályozás nem alkalmas a fenti érdekek, értékek védelemben részesítésére. A 14/2000. (V. 12.) határozatban ismét az Alkotmánybíróság napirendjére került a kérdés az önkényuralmi jelképek használatának büntetendőségével kapcsolatban, és a testület a következőképp foglalt állást:

„[...] a demokratikus társadalom védelmét jelenti az, s ezért nem alkotmányellenes, ha az állam a jelen történelmi helyzetben a demokráciával ellentétes, vagyis önkényuralmi hatalmi rendszerek adott jelképeivel kapcsolatos, egyes konkrét magatartásokat tilt meg: a terjesztést, a nagy nyilvánosság előtti használatot, közszemlére tételt. Jelen történelmi helyzetben a büntetőjogi eszközrendszeren és szankción kívül más jogi eszköz a hatékony védelemre nem bízott (ultima ratio).”¹⁶

Karsai álláspontja szerint e határozat a büntetőjog *ultima ratio* jellegét és szubszidiaritását tagadja, hiszen az Alkotmánybíróság abban az esetben is alkotmányosnak ismeri el a büntetőjogi beavatkozást, amennyiben nincs más jogági norma, amely védelemben részesítené az adott érdeket, értéket, így az érvelésből az rajzolódik ki, hogy maga a védendő érdek önmagában megalapozza a kriminalizációt.¹⁷

¹³ Belovics Ervin: *Büntetőjog I. Általános rész.* Budapest, HVG-ORAC, 2018. 77–78.

¹⁴ Amberg Erzsébet: A büntetőhatalom, mint végső eszköz egykor és most. *Acta Humana*, 2019/4. 11. <https://doi.org/10.32566/ah.2019.4.1>

¹⁵ 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

¹⁶ 14/2000 (V. 12.) AB határozat.

¹⁷ Karsai Krisztina: *Az ultima ratio elvről – másképpen.* In: Juhász Zsuzsanna – Nagy Ferenc – Fantoly Zsanett (szerk.): *Sapientia sat: Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára.* Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Szeged, 2012. 257.

A rémhírterjesztés büntetendővé nyilvánításával összefüggésben született meg az Alkotmánybíróság azon határozata, amelyben kifejtett elvi tételek leginkább relevánsak a vizsgált rekriminalizáció kapcsán. A 18/2000. (VI. 6.) határozatában kifejtette, hogy az *ultima ratio* elv értelmében a büntetőjogi beavatkozás akkor indokolt, ha más büntetőjogon kívüli normák nem elegendőek, viszont ennek vizsgálatánál nem kizárólag a jogrendszer fennálló állapotát kell figyelembe venni, hanem a fejlesztésének lehetőségét is. Így a „[...] a jogi eszköztár hiányossága önmagában nem érv valamely magatartás bűncselekménnyé nyilvánítása mellett, nem teszi sem szükségessé, sem arányossá az alkotmányos alapjog büntetőjogi korlátozását.”¹⁸ Álláspontom szerint így az alkotmánykonform, *ultima ratio* elvvel összhangban álló rekriminalizációhoz azt is szükséges megvizsgálni, hogy szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvényben (Továbbiakban: Szabs. tv.) szabályozott árdragítás tényállása módosítható vagy átalakítható-e olyan módon, hogy hatékonyabban érvényesüljön a jogtárgyvédelmi funkciója.

2.2. A fokozatos jogtárgysértés doktrínája

Mint a bevezetőben említettem a rekriminalizációt a fokozatos jogtárgysértés doktrínájának tükrében elemzem. Az *ultima ratio* elvnek két aspektusát lehet megkülönböztetni. Az első értelmezés szerint a legfontosabb jogtárgyak (például emberi élet, személyes szabadság) megsértése alapozza meg a büntetőjogi beavatkozást.¹⁹ A jogsértés súlyát értékelte a szubszidiaritás körében Földvári József is, hiszen érvrendszerében a büntetőjogi beavatkozás akkor legitim, ha az adott magatartás olyan mérvű sérelmet okoz a társadalomban, amely elengedhetetlenül szükségessé teszi a büntetőjogi felelősség érvényesítését.²⁰ Ennek az értelmezésnek az a hibája, hogy nem veszi figyelembe azt, hogy a büntetőjog által védett jogi tárgy tartalma időben nem állandó, az *ultima ratio* pedig mindig csak egy időben rögzített jogszabályi környezetben lehet vizsgálni, hiszen a jogi tárgyak folyamatos változásnak vannak kitéve.²¹

A másik értelmezés pedig a fokozatos jogtárgysértés intenzitása és a jogsértésekre adott jogi válaszokat illetően differenciál. Fontos, hogy az *ultima ratio* ezen aspektusa kizárólag egymással összemérhető jogtárgyak vagy jogtárgy-családok tekintetében értelmezhető.²² A jogsértés intenzitása szerinti differenciálásból adódik, hogy az egymással összemérhető jogi tárgyakat ért támadás során kirajzolódik egy fokozatos jogtárgysértési láncolat, ami igazolja a társadalomra kevésbé veszélyes jogsértések esetén a büntetőjogon kívüli beavatkozást,²³ a társadalomra fokozottan veszélyes cselekmények esetén pedig a kriminalizálást. Mi alapján differenciálunk az egyes jogsértések intenzitása között? Molnár Erzsébet szerint azt kell megvizsgálni, hogy a bün-

¹⁸ 18/2000. (VI. 6.) AB határozat.

¹⁹ Karsai (2012) i. m. 258.

²⁰ Földvári József: *A magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest, Osiris, 2006. 37.

²¹ Karsai (2012) i. m. 258.

²² Karsai Krisztina: *Fogyasztóvédelem és büntetőjog.* Budapest, HVG-ORAC, 2011. 47.

²³ Uo. 49.

tetőjogi norma tartalmaz-e olyan többletelemet, ami szükségessé teszi a büntetőjogi beavatkozást, hiszen ezáltal kimutathatóvá válik, hogy a büntetőjogi diszpozíció valóban nagyobb veszélyességi faktort rejt, mint a rokon büntetőjogon kívüli, például szabálysértési tényállás.²⁴ A kérdés innentől az, hogy (1) mi az árdragító visszaélések jogi tárgya, (2) a tényállás történeti alakzatait ismerve kimutatható-e olyan – a szabálysértési tényállásban nem szereplő – többlet elem, ami indokoltá teszi a rekriminalizációt?

3. Az árdragító visszaélések jogi tárgya

A jogi tárgy pontos meghatározása a kutatás szempontjából kettős jelentőséggel bír: a fokozatos jogtárgysértés doktrínája alkalmazásának szükségképpen feltétele az árdragító visszaélések jogi tárgyának beazonosítása, valamint egy jövőbeli kriminalizáció esetén elengedhetetlen az árdragítás rendszerbeli helyének meghatározása a jelenlegi szabályozási környezetben. A rendszerbeli hely beazonosítása pedig feltételezi azon jogtárgycsalád meghatározását, amelybe az árdragítás deliktuma besorolható.

3.1. A gazdasági bűncselekmények közös jogi tárgya

Az elemzés kiindulópontját a gazdasági bűncselekmény fogalmának és jogi tárgyának meghatározása jelenti. Az árdragítás e kategóriába való besorolhatóságát az 1940-es években született gazdasági büntetőjogi munkák egyértelműen alátámasztják. Angyal a társadalom gazdasági érdekeit sértő bűncselekményként hivatkozott a modern értelemben vett gazdasági bűncselekményekre, s ebbe a kategóriába sorolta be az árdragító visszaéléseket.²⁵ E csoportot az határolja el az egyén gazdasági érdekeit sértő (modern értelemben vett vagyon elleni bűncselekményektől), hogy a jogi tárgyuk „[...] bár közvetlenül magánegyenhez fűződik, de annyira belekapcsolódik a közösségbe, hogy mint társadalmi érdek kelt figyelmet.”²⁶ Ezt erősíti meg hazánk első gazdasági büntetőjogi monográfiáját jegyző Túry Sándor Kornél is,²⁷ aki már az 1940-es évek elején elkezdte használni a gazdasági büntetőjog és gazdasági bűncselekmény fogalmát. Wiener A. Imre már egyértelműen állást foglal abban a kérdésben, hogy az árdragító visszaélésekről szóló 1916: IX. tc. megalkotása a modern értelemben vett gazdasági bűncselekmények, azon belül is a termelés és a fogyasztás rendjét sértő bűncselekmények fejlődéstörténetének egyik első állomása volt.²⁸

Ahhoz, hogy kétséget kizáróan meghatározható legyen az árdragítás rendszerbeli helye, szükség van a gazdasági bűncselekmények közös jogi tárgyainak meghatározá-

²⁴ Molnár Erzsébet: A kartellmagatartások büntetőjogi szankcionálásának kriminálpolitikai vizsgálata. *Versenytikör*, 2019/1. 37.

²⁵ Angyal Pál: A gazdasági bűncselekmények az olasz és a magyar büntetőjogban. *Olasz Szemle*, 1942/1. 44.

²⁶ Uo.

²⁷ Túry Sándor Kornél: *Gazdasági szemlélet és büntetőjog*. Budapest, Attila-Nyomda, 1941. 45–46.

²⁸ Wiener A. Imre: Gazdasági büntetőjogunk történeti áttekintése. *Jogtudományi Közlöny*, 1982/10. 765., 767.

sára. Túry a gazdasági bűncselekmény fogalmát a tényállások által védett jogi tárgyakon keresztül határozta meg, olyan magatartást értve alatta, amely

„[...] a nemzeti gazdálkodást a maga egészében, illetőleg [...] annak valamely önálló ágát (ipar, kereskedelem, mezőgazdaság), avagy annak egyes oly alapintézményét (pl.: pénzforgalom) támadja meg, amelynek megzavarása a gazdasági élet nyugalmanak egészét veszélyezteti.”²⁹

Túry tehát a nemzetgazdaság és annak alapintézményei működését tekinti jogi tárgynak, így ha elfogadjuk ezt a meghatározást, akkor lényegében az állam elleni bűncselekmények kategóriáját specifikáljuk azon bűncselekményekre, amelyek az állam gazdasági, pénzügyi érdekeit sértik vagy veszélyeztetik, mint azt kortársa, Márffy Albin is megállapítja.³⁰ Klivényi Lajos elfogadta a Túry-féle definíciót, azonban azzal egészítette ki, hogy a gazdasági bűncselekmények a tisztességes gazdasági és kereskedelmi tevékenységet is védelemben részesítik a nemzetgazdaság megfelelő működése mellett.³¹ Véleményem szerint Klivényi definíciójából már kiolvasható, hogy a gazdasági bűncselekmények közös jogi tárgyai közé sorolható a fogyasztók érdekeinek védelme is. Wiener A. Imre Túryhoz hasonlóan az állam közhatalmi tevékenységének gazdasági aspektusát helyezte a fogalom középpontjába, amelynek két iránya van: egyfelől az állami közbevételek védelme, másrészt az állam gazdaságszervező funkciójának védelme.³² Gál István László a gazdasági büntetőjog definiálására tett kísérletet, azonban abból kiolvasható a szerző jogi tárgyról alkotott véleménye is, ugyanis szerinte e fogalom alatt a büntetőjog azon részterületét értjük, amely a gazdasági rendet fenyegető magatartásokat meghatározó büntetőjogi és büntetőjogon kívüli normákat tömöríti.³³ E nézet szerint tehát a gazdasági rend, mint kollektív jogi tárgy a gazdasági bűncselekmények közös jogi tárgya, melynek tartalma legalább hét védett értéket foglal magába: (1) hitelezők érdekeinek védelmét, (2) a fogyasztók és a versenytársak érdekeinek védelmét, (3) üzleti, pénzügyi és tőzsdei érdekek védelmét, (4) gazdasági társaságok integritását, törvényes működését és tagjaik érdekeit, (5) az államháztartási bevételekhez kapcsolódó társadalmi érdekeket, (6) a pénzforgalom biztonságát (7) és végül az Európai Unió pénzügyi érdekeinek védelmét.³⁴ A felsorolt kollektív jogi tárgyak mellett, azonban kivételes jelleggel individuális jogi tárgyak is megjelenhetnek mögöttes jogi tárgyként, például hitelezői érdekek.³⁵

²⁹ Túry 1941, 21.

³⁰ Márffy Albin: Elméleti kérdések a pénzügyi büntetőjogban. *Az adó*, 1943/8. 136.

³¹ Klivényi Lajos: A gazdasági büntetőjog kialakulása és a gazdasághoz való viszonya. *Gazdasági jog*, 1942/6. 349.

³² Wiener A. Imre: *Gazdasági bűncselekmények*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986. 87.

³³ Gál István László: *Gazdasági büntetőjog közgazdászoknak*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007. 18.

³⁴ Drinóczi Tímea – Gál István László: A gazdasági rend fogalmának meghatározási kísérletei. In: Gál István László – Tóth Mihály (szerk.): *Gazdasági büntetőjogi tanulmányok*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudomány Kar, 2005. 2.

³⁵ Kondorosi András: *A gazdasági büntetőjog aktuális problémái*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2018. 27–28. Az individuális-kollektív jogi tárgyak kettősége kapcsán Molnár Gábor képviseli azt a nézetet, hogy a

3.2. Az árdrágító visszaélések jogi tárgya

Az árdrágító visszaélések jogi tárgyát először a 20. és 21. századi szakirodalom alapján vizsgálom és amennyiben a szekunder forrásokon alapuló jogtárgyértelmezés azt mutatja, hogy egy heterogénebb, komplex jogi tárggyal állunk szemben, akkor a szubjektív teleologikus és az említett retrospektív történeti értelmezés alkalmazásával a Nemzetgyűlési Naplók és Irományok alapján is megvizsgálom a védett értékeket. A módszertan alapját így Szomora Zsolt azon tézise adja, miszerint, ha a jogi tárgy heterogén jellegű, akkor a fogalom absztrahálása helyett a jogi tárgy funkcióinak körülírására kell törekedni.³⁶ E funkció pedig véleményem szerint a jogszabály megalkotása mögött álló jogalkotói akarat szerint tárható fel legjobban.

Angyal szerint az árdrágító visszaélések jogi tárgya a tisztességes üzleti forgalom rendes menetéhez fűződő érdek, ami alatt azt a kollektív érdeket értette, hogy társadalom minden tagja megfelelő áron és mennyiségben tudjon közszükségleti cikkekhez hozzájutni.³⁷ Angyal tehát modern értelemben vett fogyasztók gazdasági érdekeit helyezte előtérbe a jogi tárgy meghatározásakor. Finkey azon az állásponton volt, hogy az árdrágító visszaélések a társadalom tagjainak megélhetését veszélyeztetik a mesterséges árfelhajtások révén, így e bűncselekmény a közegészséget is veszélyezteti.³⁸ Balás P. Elemér véleménye is harmonizált az előző két jogtudóséval, hiszen szerinte e bűncselekmény jogi tárgya a társadalom közszükségleti cikkekkel való ellátásához fűződő közérdekben ragadható meg.³⁹ Érdekes módon mindhárom jogtudós véleménye egyezik abban, hogy a deliktum által védett jogi tárgy a fogyasztók azon érdeke, hogy az alapvető közszükségleti cikkekhez hozzájussanak, viszont egyikük sem említi meg a nemzetgazdasághoz fűződő állami érdekeket. Egyedül Túry véleménye törli meg a sort, mivel ő két jogi tárgyat nevesít. Egyrészt kitarat emellett, hogy az árdrágítás veszélyezteti a közellátást, másrészt a bűncselekmény veszélyt jelent az árképződés rendes menetére, ezáltal a nemzetgazdaság egyik alapintézményét, az áralakulást támadja.⁴⁰ Wiener egy komplex jogi tárgyat vázolt fel, hiszen az árdrágító magatartások egyrészt sértik a fogyasztók érdekeit azáltal, hogy a fogyasztó a hatósági árnál vagy a piaci úton létrejött árnál magasabb áron tud csak hozzájutni az áruhoz, másrészt az állam gazdaságirányító tevékenysége is sérül a mesterséges áremelések által.⁴¹ Ezt erősíti meg

vagyon elleni deliktumok és egyes gazdasági bűncselekmények szoros átfedésben vannak egymással, hiszen mindkettő védelemben részesíti a tulajdonjogot és az abból fakadó részjogosítványokat. Amíg a vagyon elleni bűncselekmények a tulajdonjogot, mint statikus vagyonjogi állapotot részesítik védelemben, addig a gazdasági bűncselekmények körében a vagyon működtetése, kezelése, hasznosítása dinamikus folyamatként jelenik meg, mint jogi tárgy. Ld. Molnár Gábor: *Gazdasági bűncselekmények*. Budapest, HVG-ORAC, 2009. 17.

³⁶ Szomora Zsolt: A jogi tárgy funkció és jogtárgyharmonikus értelmezés. *Bűnügyi Szemle*, 2009/2. 11–12.

³⁷ Angyal (1941) i. m. 63.

³⁸ Finkey i. m. 155.

³⁹ Balás P. Elemér: *Az árdrágító visszaélésekről szóló törvény (1916.: IX. tc.) a gyakorlatban*. Budapest, Budapest, „Magyar Jogélet”, 1917. 67.

⁴⁰ Túry i. m. 45–46.

⁴¹ Wiener (1986) i. m. 220.

Földvári is, utalva rá, hogy az árviszonyok felborulása a kereslet arányainak eltorzítását és a lakosság életszínvonalának csökkenését eredményezi.⁴²

A 2000-es évek közepén született gazdasági büntetőjogi monográfiák szerzői, így Gál, Molnár és Tóth álláspontja egységes volt abban, hogy az árrendszert, az árképzés törvényes rendjét tekintették az árdrágítás jogi tárgyának,⁴³ a fogyasztói érdekekről nem tesznek említést. Karsai viszont visszatér az árdrágítás jogi tárgyának dichotóm megközelítéséhez, véleménye szerint az árrendszer védelme közvetve a fogyasztók gazdasági, azon belül is az árral kapcsolatos fogyasztói érdekeket is védelemben részesíti.⁴⁴

A 20. és 21. századi jogirodalom alapján egy komplex, heterogén jogi tárgy mutatható ki, így szükségnek tartom a jogtörténeti gyökerek elemzésén keresztül annak megvizsgálását, hogy milyen céllal alkotta meg az 1920. évi XV. törvényt a jogalkotó. A törvényhez fűzött általános indokolás tartalmaz egy máig ható elvi tételt, amit megítésem szerint egy esetleges rekriminalizáció során is szükséges figyelembe venni:

„A büntető rendelkezéseknek nem lehet hivatásuk, hogy a gazdasági élet bajait orvosolják; a büntető rendelkezések kizárólag azok ellen az erkölcsileg is elítélendő bűnös visszaélések ellen fordulnak, amelyek gazdasági életünk hiányait kihasználva az áremelkedést – a gazdaságilag igazolt okoktól teljesen függetlenül bűnösen fokozzák”⁴⁵

Az indokolás szövege rámutat arra, hogy az árdrágító visszaélések kriminalizálásának célja nem az alapul fekvő gazdasági problémák, például infláció megfékezése, hanem az azok nyomán kialakult, s a közellátást veszélyeztető visszaélések elleni fellépés. Az indokolás utal arra is, hogy az árviszonyokba való büntetőjogi beavatkozás minden esetben *ultima ratio*, csak abban az esetben indokolt, ha a gazdasági jellegű magánjogi és közigazgatási normák nem biztosítják megfelelően a közellátás védelmét.⁴⁶

A Nemzetgyűlés igazságügyi bizottságának jelentése is megerősíti a fentieket, kiemelve, hogy az árdrágító visszaélések büntetendővé nyilvánítása nem képes az objektív közgazdaságtani jelenségek gyökeres megváltoztatására, hiszen „[...] a fennforgó viszonyok, tárgyi okok magukban is eléggé hatnak az áremelkedésre s akadályozzák a nagyobb arányú áresést.”⁴⁷ Az árdrágítás kriminalizálása így azt célozza, hogy a „természetes áralakító befolyásán kívül kizárjanak minden olyan mesterséges befolyást, amely a közszükségleti cikkek áremelkedését meg nem okolható mértékig fokozza.”⁴⁸

⁴² Földvári József: *Büntetőjog. Különös rész.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1969. 276.

⁴³ Gál (2007) i. m. 118.; Molnár (2009) i. m. 270.; Tóth Mihály: *Gazdasági bűnözés és bűncselekmények.* Budapest, KJK-KERSZÖV, 2000. 297.

⁴⁴ Karsai (2012) i. m. 61.

⁴⁵ *Az 1920. évi február hó 16.-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. I. kötet.* 38. szám. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920. 251. (Továbbiakban: NI – I. k. 1920.)

⁴⁶ NI – I. k. 1920. 252.

⁴⁷ *Az 1920. évi február hó 16.-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. II. kötet.* 38. szám. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920. 148. (Továbbiakban: NI – II. k. 1920.)

⁴⁸ Uo.

Így levonható az a következtetés, hogy az árdrágító visszaélések az árak kereslet-kínálat viszonyán nyugvó kialakulását részesítik védelemben, hatósági ár esetében pedig az árképzés törvényes, jogszabályi rendjét.

Álláspontomat megerősíti Rupert Rezső bizottsági előadó felszólalása is, ugyanis a képviselő amellett szállt síkra, hogy az árak alakulását egyszerre befolyásolják objektív közgazdasági tényezők, mint az infláció vagy az áruhiány; és szubjektív tényezők, mint a mesterséges árfelhajtások. Így a kriminalizáció célja nem lehet más, mint, hogy „[...] az áralakulásból, az árhullámból minden olyan tényező és előidéző ok kiküszöböltessék, amely csakugyan nem szükséges, amely a legális kereskedelem vonalain már túlesik”.⁴⁹ A képviselő felszólalásában arra is kitért, hogy a kriminalizáció során külön hangsúlyt kell fektetni arra, hogy az árviszonyokba való büntetőjogi beavatkozás a rendes kereskedelmi folyamatokat ne akadályozza.⁵⁰ Végül Ferdinandy Gyula igazságügyi miniszter felszólalását emelném ki, amiben előadta, hogy az 1920. XV. tc. megalkotásánál az igazságügyi kormányzat a közellátás védelmét tartotta szem előtt,⁵¹ hiszen gazdaságilag vészterhes időkben elemi érdek fűződik ahhoz, hogy a lakosság megfelelő áron és mennyiségben jusson hozzá az alapvető élelmi, s egyéb közszükségleti cikkekhez.

A jogi tárgy elemzése alapján levonható az a következtetés, hogy az árdrágító visszaélés két érdeket is kollektív jogi tárgyként védelmez, s ez a két érdek egymást feltételezi. Egyrészt védelmezi az áralakulást, azonban nem csak annak jogszabályi rendjét. Amennyiben kizárólag a törvényes árképzést azonosítjuk jogi tárgyként, az szükségképpen feltételezi, hogy a jogalkotó csak a hatósági ár túllépését nyilvánítja jogsértésnek, hiszen nem hatósági áras termékek esetében nem beszélhetünk jogszabályi árképzésről, abban az esetben a kereslet-kínálat viszonyai alakítják az árakat. A másik jogi tárgy a két világháború közötti primer és szekunder forrásokban a közellátás zavartalanságához fűződő társadalmi érdekként jelenik meg, azonban a hatályos terminológiához igazodva célszerű inkább a fogyasztók árral kapcsolatos gazdasági érdekeként azonosítani. Ehhez hozzá kell tenni, hogy ártúllépés esetén a releváns háttérnorma az árak megállapításáról szóló 1990. évi LXXXVII. törvény (Továbbiakban: Ártörvény), amelynek preambuluma kimondja, hogy a hatósági árszabályozás akkor indokolt, ha a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvényben (Továbbiakban: Tpv.) foglalt rendelkezések nem elegendőek a káros versenykorlátozás és a gazdasági erőfölénnyel visszaélés megfékezésére.⁵² Ezzel kapcsolatban két megjegyzést szükséges tenni. Egyrészt e preambulum leszűkíti a jogalkotói célt a gazdasági versenyhez fűződő kollektív érdek védelmére. Másrészt viszont a kimutatott másik két jogi tárgy mellett felfogható egy másodlagos jogi tárgyként is gazdasági verseny védelme, ami alapul szolgálhat annak vizsgálatához, hogy az árdrágítás hogyan helyezhető el egy versenyjogi környezetben vagy a hatályos

⁴⁹ Az 1920. évi február hó 16.-ára összehívott Nemzetgyűlés Naplója. III. kötet. Budapest, Athenaeum, 1920. 356. (Továbbiakban: NN – 3. k. 1920.)

⁵⁰ NN – III. k. 1920. 357.

⁵¹ NN – III. k. 1920. 359.

⁵² 1990. évi LXXXVII. tv. preambuluma.

kartellbűncselekmény körében. E komplex jogi tárgy elleni támadás intenzitását kell értékelni a rekriminalizáció vonatkozásában, szem előtt tartva azt, hogy az árdrágító cselekmények büntetendővé nyilvánításától nem várható el az infláció megfékezése, a valuta stabilitásának rendezése, csupán az árrendszert befolyásolni kívánó visszaélésekkel szemben nyújthat védelmet.

4. Az árdrágító visszaélések helye a jelenlegi szabályozási környezetben

4.1. A kartellbűncselekmény körében való szabályozás kérdése

A jogtörténeti szakirodalom egységes abban, hogy a magyarországi kartellszabályozás bevezetésének egyik közvetlen előzménye volt az árdrágító visszaélések kriminalizálása,⁵³ így elsőként azt kívánom megvizsgálni, hogy a Btk. 420. § alatt szabályozott „versenyt korlátozó megállapodás közbeszerzési és koncessziós eljárásban” (Továbbiakban: kartellbűncselekmény) nevű tényállás alkalmas-e az árdrágító jellegű magatartások szabályozására.

4.1.1. Az árdrágító visszaélések és a kartellmagatartások kapcsolata a jogtörténeti fejlődésben

Hogyan kapcsolódott össze egymással a kartell és az árdrágító visszaélés? Már a Mandel Pál nevéhez kötődő 1904. évi kartelljogi törvénytervezetben megjelenik a két jogintézmény kapcsolata. A törvénytervezetben a versenyt korlátozó megállapodást érintő megtámadhatósági okként szerepelt az, ha a kartellszerződésben a versenytársak kirekesztésére alkalmas, a piaci ártól eltérő árakat alkalmaztak. Szintén megtámadhatósági okot képezett, ha a kartellszerződésben úgy szabályozták az eladási árakat, hogy a termelési költség és eladási ár közti különbözet meghaladta a szokásos hasznot.⁵⁴ Ez utóbbi rendelkezés hasonlóságot mutat a tizenhat évvel később megalkotott áruuzsora tényállásával,⁵⁵ amelynek szintén a méltánytalan haszon volt a központi fogalmi eleme, mint arra majd részletesen kitérek. Az árdrágítás és a kartell első törvényi szintű összekapcsolódása az 1916: IX. tc.-ben jelent meg, amely büntetni rendelte azt, aki olyan összebeszélésben vagy egyesülésben vett részt, melynek célja árufelhal-

⁵³ Páhi Barbara: A versenyt korlátozó megállapodás tilalmának jogtörténeti előzményei az 1931. évi XX. tc. tükrében. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica*, 2018/1. 21.; Stipta István: A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hazai előzményei. *Versenytükrök*, 2016/2. különszám. 56.; Varga Norbert: *A kartellfelügyelet bevezetése Magyarországon*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2020. 14–17.

⁵⁴ Mandel Pál: *Törvényjavaslat a kartellszerződésekről*. Budapest, Athenaeum, 1904. 5. Ld. még Stipta i. m. 56–57.

⁵⁵ 1920. évi XV. tc. 1. § 2. (bek.): Árdrágító visszaélés vétségét követi el, aki olyan közszükségleti cikkért, amelynek legmagasabb árát a hatóság meg nem szabta, oly árt vagy egyéb ellenszolgáltatást követel, köt ki vagy fogad el, amely – tekintettel az előállítási vagy termelési, illetőleg a beszerzési és egyéb költségekre, valamint az összes egyéb körülményekre, különösen a gazdasági élet viszonyaira is – a méltányos hasznot meghaladó nyereséget foglal magában.

mozás, áruvisszatartás, közszükségleti cikkek rendeltetésszerű felhasználása vagy árdragító közvetítés volt.⁵⁶ Finkey és Vámbéry Rusztem is megállapította, hogy az árdragítás ezen alakzatával a jogalkotó a kartellmagatartásokat kívánta szankcionálni,⁵⁷ de erre a törvény indokolása is egyértelműen rávilágít: „Amint tehát bűncselekménynek nyilvánítja a törvény az 1. és a 2. §-ban felsorolt cselekményeket, megvan a jogi alap arra, hogy az említett cselekményekre irányuló kartellszerű megállapodások is bűncselekményekké nyilváníttassanak.”⁵⁸

Az 1920: XV. tc. is fenntartotta az árdragításra irányuló összebeszélésben vagy egyesülésben részvétel büntetendőségét,⁵⁹ s ezen rendelkezés a gazdasági versenyt szabályozó megállapodások egyik fő előzményének tekinthető,⁶⁰ hiszen mindkét esetben árkérdésről van szó.⁶¹ A jogi tárgy ismeretében valóban azt mondhatjuk, hogy több hasonlóság, illetve különbség van az árkartell és az árdragító visszaélés között. A személyi kört tekintve az árdragítás tényállása a fogyasztókat védi, addig a kartellszabályozás biztosította védelem már az első kartelltörvény megalkotása során is három relációban érvényesült: (1) a kartellmegállapodásban résztvevő felek irányába (2) a kartellen kívüli versenytársakra (3) és fogyasztók irányába.⁶² A modern értelemben vett árkartell lényege, hogy a kartellmegállapodásban részes felek olyan kikötést alkalmaznak, amely az árversenyt torzítja, korlátozza vagy kizárja. Az árrögzítési formákat alapul véve ez megvalósulhat többek között a vételi és eladási árak meghatározásával, maximum-vagy minimumár meghatározásával vagy abban történő megállapodással, hogy a szerződő felek egyszerre hajtanak végre áremelést egy meghatározott időpontban,⁶³ így torzítva a versenyt és a piaci árakat. Azonban az árdragító magatartásokkal szemben az árkartellnek – mint azt már a kartelljogot elemző 20. századi közgazdaságtan is megerősíti – vannak természetes közgazdaságtani korlátai, hiszen az áremelés fokozásának egyfelől gátját képezi a versenytársak piacra lépésének nagyobb valószínűsége az áremelkedés okán, másrészt pedig a túlzott áremelés a fogyasztóképesség és fogyasztás visszaesését eredményezi.⁶⁴

⁵⁶ 1916: IX. tc. 3. §: Aki résztvesz oly összebeszélésben vagy egyesülésben, amelynek célja a jelen törvény 1. és 2. §-ában említett cselekmények valamelyike, az idézett §-okban foglalt megkülönböztetések szerint az ott meghatározott büntetéssel büntetendő.

⁵⁷ Finkey i. m. 160–161.; Vámbéry Rusztem: Törvényjavaslat az árdragító visszaélésekről. *Jogtudományi Közlöny*, 1915/49. 491–492.

⁵⁸ 1916: IX. tc. általános indokolása.

⁵⁹ 1920: XV. tc. 7. §.

⁶⁰ Tunyogi-Szücs Kálmán: A kartelljavaslat keletkezéséről és főbb elveiről. *Kereskedelmi Jog*, 1930/8–9. 175.; Tunyogi-Szücs Kálmán: A kartelek és a joggyakorlat. *Kereskedelmi Jog*, 1928/2. 25.; Páhi i. m. 21.; Varga (2020) i. m. 14–15.; Norbert Varga: The Antecedents of the Regulation of the Economic Competition Agreement in the First Part of the 20th Century in Hungary. *Krokowskie Studia A Z Historii Panstwa I Prawa*, 2021/14. 17–29. <https://doi.org/10.4467/20844131KS.21.002.13269>

⁶¹ Varga (2020) i. m. 15.

⁶² Stipta i. m. 62.

⁶³ Nagy Csongor István: *A kartelljog dogmatikai rendszere*. Budapest, HVG-ORAC, 2021. 124.; Tóth Tihamér: *Unió és magyar versenyjog*. Budapest, Wolters Kluwer, 2020. 223.

⁶⁴ Kovács György: A kartellkérdés és -szabályozás gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai háttere a két világháború közötti magyar közgondolkodásban. *Versenytükör*, 2016/2. különszám. 32., 37.

4.1.2. Az árdrágító visszaélés alkalmazhatóságának kérdése a kartelljog és a kartellbűncselekmény körében

A jogtárgyértelmezés alapján kimutatható, hogy az árdrágító visszaélés beilleszthető a gazdasági bűncselekmények kategóriájába. Habár az árdrágító visszaélés és a kartellbűncselekmények jogi tárgya bizonyos ponton különböző, mégis van egy közös nevező: az árképzés piaci rendje. Így az *ultima ratio* elvet szem előtt tartva először arra kell választ adni, hogy az árdrágítás elleni fellépés elintézhető-e büntetőjogon kívüli jogterület, jelesül a versenyjog kereti között. Az EUMSZ 102. cikk a) pontja rögzíti, hogy tilos a gazdasági erőfölénnyel visszaélés, így különösen tisztességtelen beszerzési és piaci árak közvetlen vagy közvetett kikötése, a Tpv. pedig kimondja, hogy tilos a tisztességtelen eladási vagy vételi árak kikötése, illetve az árut az ár emelkedésének előidézése céljából vagy indokolatlan előny szerzése céljából forgalomból kivonni, illetve onnan visszatartani.⁶⁵ A túlzó árazás elleni fellépés mind az uniós, mind a magyar versenyjogban csak gazdasági erőfölénnyel rendelkező vállalkozások tekintetében értelmezhető,⁶⁶ így szükség van elsőként az erőfölény fennállásának bizonyítására az érintett piacon. Álláspontom szerint az árdrágítók elleni védekezés azért nem építhető fel a versenyjogi szabályozás talaján, mert az árdrágítás nem olyan gazdasági bűncselekmény, melynek megvalósításához jelentős gazdasági erőforrásokra lenne szükség. A hatósági árak túllépése, méltányos hasznot meghaladó árazás alkalmazása, illetve az árakat fokozó visszatartás nem olyan cselekmények, melyekhez versenyjogi erőfölény szükséges.

A hatályos kartellbűncselekmény alkalmazhatósága több problémába ütközik. Az első a jogi tárgy körében jelentkezik. A deliktum két jogi tárgyat részesít védelemben: egyrészt a gazdasági verseny védelméhez fűződő társadalmi érdeket, másrészt az állami vagyon transzparens felhasználását,⁶⁷ pontosabban a közpénzek, költségvetési források tisztességes és átlátható felhasználásához fűződő kollektív érdeket.⁶⁸ Mivel a tényállás kizárólag koncessziós és közbeszerzési eljárásban alkalmazható,⁶⁹ az elsődle-

⁶⁵ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata: Harmadik rész: Az Unió belső politikái és tevékenységei. VII. Cím: A versenyre, az adózásra és a jogszabályok közelítésére vonatkozó közös szabályok. 1. fejezet: Versényszabályok. 1. szakasz: Vállalkozásokra vonatkozó szabályok. 102. cikk, HL C 202., 2016. 06. 07. 47–360.; 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról. 21. § a), e) pontjai.

⁶⁶ Dán Judit – Gombos Katalin – Kertészné Váradi Szilvia: *Az Európai Unió versenyjogának alapjai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2022. 70–82. <https://doi.org/10.55413/561.A2200303.EUO>; Valentiny Pál: A versényszabályozás a járvány alatt zavartalanul működik? In: Valentiny Pál – Antal-Pomázi Krisztina – Nagy Csongor István – Berezvai Zombor (szerk.): *Verseny és szabályozás 2021*. Budapest, KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2021. 116.

⁶⁷ Sulyok Márton Péter: A versenyt korlátozó megállapodások a magyar büntetőjogban, a Btk. 296/B § alapján. *De iurisprudentia et iure publico – Jog- és politikatudományi folyóirat*, 2012/4. 6.

⁶⁸ Molnár Gábor: XLII. fejezet – A fogyasztók érdekeit és a gazdasági verseny tisztaságát sértő bűncselekmények. In: Kónya István (szerk.): *Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára*. 3. kötet. Budapest, ORAC, 2022. 1905.

⁶⁹ Sinku Pál: A „kartellbűncselekmény”, avagy a versenyt korlátozó megállapodás közbeszerzési és koncessziós eljárásban. In: Hollán Miklós – Barabás A. Tünde (szerk.): *A negyedik magyar büntetőkódex*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Országos Kriminológiai Intézet. 2017. 263.

ges jogi tárgya nem a verseny, hanem a költségvetési források védelme, így a tényállás nem fogyasztók védelmét célozza közvetlenül, legfeljebb közvetett módon védelmezi a fogyasztók árakhoz kapcsolódó gazdasági érdekeit, ha preventív módon megakadályozza a versenykorlátozó hatás létrejöttét.⁷⁰

Az elkövetési magatartások között szerepel az árak rögzítésére irányuló megállapodás kötése,⁷¹ így az árkartell ellen biztosított a büntetőjogi fellépés, de az kizárólag a koncessziós és közbeszerzési eljárásra vonatkozik. A tényállás eredményt is tartalmaz, amely nem más, mint a verseny korlátozása.⁷² A fentiek alapján kijelenthető, hogy az árdragítás és a kartellbűncselekmény jogi tárgya eltér egymástól, ez utóbbi elsődleges jogi tárgya sokkal inkább a közvagyon védelme, ami le is képződik a tényállás tárgyi hatályában annak révén, hogy kizárólag koncessziós vagy közbeszerzési eljárás során fejthető ki az elkövetési magatartás. E tény már önmagában lehetetlenné teszi az árdragító visszaélések elleni eredményes büntetőjogi fellépést, hiszen azokat nem kizárólag ilyen eljárások, pályázatok során követhetik el. Továbbá az árdragító visszaélés tényállásba való integrálásának akadályát képezi az is, hogy a kartelldeliktum eredmény-bűncselekmény, az árdragító visszaélés történeti alakzatai pedig nem tartalmaznak eredményt.

4.2. Az uzsora körében való szabályozás kérdése

„De, t. Nemzetgyűlés, az uzsora nemcsak a kölcsön formájában nyilatkozik. Az uzsora éppen az adásvételnél is létrejöhet és létre is jön és különösen az a gazdasági anarchia, amelyet a háború magával hozott, eredményezte ennek az uzsorának túltengését.”⁷³ Giesswein Sándor képviselő így jellemezte az árdragító visszaélés és az uzsora egymáshoz való viszonyát képviselőházi felszólalása során 1920-ban. Felszólalásában kitért arra is, hogy az árdragítás tényállásának megalkotásával egy régóta fennálló mulasztást pótol a jogalkotó, amit a következő szavakkal jellemezett:

„Örvendetes jelenség az, hogy mi törvényhozásunk immár arra a meggyőződésre jutott, hogy az adásvételt az életszükségletek tekintetében szigorú állami ellenőrzés alá kell helyezni és hogy az e téren elkövetett minden uzsorát szigorúan meg kell büntetni, mert ez bűncselekmény nemcsak az egyessel szemben, hanem az egész társadalommal szemben is.”⁷⁴

A képviselő felszólalásából kiolvasható, hogy a jogalkotó mulasztása abban nyilvánult meg, hogy az uzsora-bűncselekmény fogalmát nem terjesztette ki az adásvétel for-

⁷⁰ Molnár (2019) i. m. 33.

⁷¹ Molnár (2022) i. m. 1909.

⁷² Karsai Krisztina: XLII. fejezet – A fogyasztók érdekeit és a gazdasági verseny tisztaságát sértő bűncselekmények. In: Karsai Krisztina (szerk.): *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvhöz*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 889.

⁷³ NN – III. k. 1920. 480.

⁷⁴ Uo.

májában megjelenő áruuzsorára. Ezt erősíti meg Vadász Béla is, aki szerint az uzsoráról és a káros hitelügyletekről szóló 1883. évi XXV. tc. rendelkezéseit a bírói gyakorlatban nem alkalmazták az áruuzsora ellen, habár a törvény grammatikai értelmezése alapján álláspontja szerint az lehetséges lett volna.⁷⁵ Hogyan kapcsolódik egymáshoz a hatályos Btk. 381. § alatt szabályozott uzsora-bűncselekmény és az árdrágító visszaélés 1920-ban bevezetett egyik alakzata, az ún. áruuzsora? Alkalmazható-e az uzsora-bűncselekmény jelenlegi formája az áruuzsorával szemben? Mindkét deliktumban közös, hogy a szolgáltatás-ellenszolgáltatás aránytalanága valamilyen formában objektív tényállási elemként jelenik meg. Az áruuzsora esetén a méltányos hasznot meghaladó nyereséget magában foglaló ár vagy egyéb ellenszolgáltatás kikötése, követelése vagy elfogadása képezte az elkövetési magatartást, addig a hatályos uzsora-bűncselekmény esetén a különösen aránytalan mértékű ellenszolgáltatást tartalmazó megállapodás kikötése. A különösen aránytalan mérték tartalmilag azonos a polgári jogi feltűnő értékaránytalan-ság fogalmával,⁷⁶ amelynél a PK. 267. alapján a szerződéskötés körülményeit, a forgalmi érték-viszonyokat, valamint az ügylet jellegéből adódó sajátosságokat kell figyelembe venni,⁷⁷ tehát az mindig egyéni elbírálás tárgya. A méltányos hasznot meghaladó ellenszolgáltatásnál szintén hasonló módon kellett állást foglalni, ugyanis az előállítási vagy termelési, illetőleg a beszerzési és egyéb költségekre, valamint az összes egyéb körülményekre, különösen a gazdasági élet viszonyaira is tekintettel kellett lenni az 1920: XV. tc. alapján,⁷⁸ így kijelenthető, hogy mindkét esetben a szolgáltatás-ellenszolgáltatás egymáshoz való viszonyának van relevanciája. Az uzsora-bűncselekmény alkalmazása mellett szól még a Kúria EBH. 2017. B. 3. sz. döntése, amelyben a bíróság kimondta, hogy a Btk. nem kizárólag az uzsora-kamat kikötését, azaz a hiteluzsorát rendelte büntetni, hanem az ún. reáluzsorát is.⁷⁹ A reáluzsora a nyújtott szolgáltatáshoz képest feltűnően aránytalan ellenszolgáltatásban jelentkezik, Grosschmid Béni szavaival élve:

⁷⁵ A törvény a következőképp határozta meg az uzsora vétségét: „A ki másnak szorultságát, könnyelműségét vagy tapasztalatlanságát felhasználva, olyan kikötések mellett hitelez vagy ad fizetési halasztást, melyek a neki vagy egy harmadiknak engedett tulságos mérvű vagyoni előnyök által az adósnak, vagy a kezesnek anyagi romlását előidézni vagy fokozni alkalmasok; vagy oly mérvűek, hogy az eset körülményeihez képest, a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás közt szembeötlő aránytalanság mutatkozik: az uzsora vétségét követi el és egy hónaptól hat hónapig terjedhető fogházzal, és száz forinttól kétezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.” Vadász megállapítása szerint a tényállás egyik elkövetési magatartásaként a hitelezést és nem a kölcsön nyújtását határozta meg a jogalkotó, így a tágabb értelemben vett hitelezési ügyletek is a deliktum alá szubszumálhatóak lettek volna. Vadász Béla: *Az árdrágító visszaélésekről szóló 1916. évi IX. tc.-ről*. Budapest, Politzer, Budapest, 1916. 6–8. Látszólag ezt erősítette meg a M. Kir. Kúria is a T. H. 65. 1897. sz. döntvényében, amikor kifejtette, hogy a törvény rendelkezési nem kizárólag a kölcsönre, hanem a tágabb értelemben vett hitelezési ügyletekre vonatkoznak. Ld. *Polgári jogi határozatok tára. A Kir. Kúria hivatalos kiadványa, 1. kötet*. Budapest, Magyar Királyi Igazságügyminiszter, 1918. 189–190.

⁷⁶ Akác Zsolt: XXVI. fejezet – A vagyoni elleni bűncselekmények. In: Kónya István (szerk.): *Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára*. 3. kötet. Budapest, ORAC, 2022. 1602.

⁷⁷ PK 267. szám. A feltűnően nagy értékkülönbség és az ellenszolgáltatás megállapításánál irányadó szempontok.

⁷⁸ 1920: XV. tc. 1. § (2). bek.

⁷⁹ EBH2017. B.3; Sinku Pál: XXXVI. fejezet- A vagyoni elleni bűncselekmények. In: Belovics Ervin (szerk.): *Büntetőjog II. Különös rész*. Budapest, HVG-ORAC, 2018. 755. Angyal Pál is ugyanezt a né-

„[...] a túlmagasság, a mely a kikötött viszonzatszolgáltatásban fenforog, a hitelnek megszabott és elfogadott áráképen jelentkeznek az adott tényállásban.”⁸⁰

Akad azonban egy kardinális fontosságú különbség a két bűncselekmény között, ami mind történeti, mind hatályos jogi síkon azonos. Az uzsora-bűncselekmény esetén az elkövető a passzív alany rászorult helyzetét használja ki a különösen aránytalan ellenszolgáltatás kikötésére, tehát a bűncselekmény elkövetési módja a passzív alany rászorult helyzetének kihasználása. Ez az elkövető oldaláról azt jelenti, hogy a rászorultság hiányában nem kötötte volna meg a feltűnően aránytalan ellenszolgáltatást magában foglaló ügyletet a passzív alany.⁸¹ Ez a kényszerhelyzet az áruuzsora és az uzsora-bűncselekmény elhatárolási alapja, a két tényállás közötti különbségre először Tarnai János, kúriai bíró mutatott rá 1916-ban. Tarnai álláspontja szerint míg az uzsora-bűncselekmény esetén az elkövető „[...] a hitelkérőnek már létező szorultságát használja fel az ellenszolgáltatás aránytalan nagyítására”,⁸² addig az árdragítás esetében nem beszélhetünk ilyen rászorultságról, mert azt az elkövető alakítja ki, azáltal, hogy „monopóliumot alkot magának, önérdékből erőszakosan belenyúl a gazdasági élet menetébe.”⁸³ Másként fogalmazva: az árdragító magatartás hozza létre azt a fogyasztó számára előnytelen gazdasági helyzetet, amiben az árakat az elkövetői önkény, és nem a kereslet-kínálat viszonya alakítja ki. Balás is hasonlóan foglalt állást, megerősíti, hogy az árdragításnál nem a fogyasztó kényszerhelyzetét értékeli a jogalkotó, hanem a kényszerhelyzet alapjául szolgáló gazdasági állapotot,⁸⁴ amit az elkövető kihasznál a mesterséges árfelhajtás érdekében.

Levonható tehát az a következtetés, hogy az uzsora-bűncselekmény kizárólag az áruuzsora 20. századi tényállásával mutat rokon vonásokat, de az előbb kifejtett különbségek okán nem alkalmas az árdragítás elleni büntetőjogi fellépés biztosítására, amit megerősít az is, hogy az uzsora-bűncselekmény a jogi tárgy tekintetében sem hasonul az árdragításhoz, e vagyon elleni deliktum elsődleges jogi tárgya a magán-személyek vagyonának és megélhetésének védelme, másodsorban pedig a polgári jogi kötelezettségek arányosságának teljesüléséhez fűződő érdek.⁸⁵

5. A rekriminalizáció lehetséges alternatívái retrospektív történeti értelmezésben

Az előző fejezet alapján megállapítást nyert, hogy az árdragító visszaélések hatályos szabályozási környezetbe való beépítése dogmatikailag nem lehetséges, vagy – mint azt a kartellbűncselekmény esetén láttuk – nem célravezető. E fejezet célja, hogy be-

zetét vallotta az uzsora-bűncselekményről. Ld. bővebben: Angyal Pál: *Uzsora és hitelsértés*. Budapest, Attila-Nyomda, 1942. 23.

⁸⁰ Grosschmid Béni: *Hitel -és reáluzsora*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedése, 1902. 32

⁸¹ Szomora Zsolt: XXXV. fejezet – A vagyon elleni bűncselekmények. In: Karsai Krisztina (szerk.): *Nagy-kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz*. Budapest, Wolters Kluwer, 2013. 803.

⁸² Tarnai János: A Budapesti Királyi Ítéltábla 1916. évi május hó 9-én hozott B. I. 2678/916. sz. alatti döntésének megbeszélése In: Degré Miklós (szerk.): *Büntető Jog Tára*, 1916/18. 305.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Balás i. m. 16.

⁸⁵ Szomora (2013) i. m. 803.

mutassam az árdrágító visszaélések azon jogtörténeti alakzatait, amelyek lehetséges alternatívái lehetnek egy esetleges rekriminalizációnak. Emellett reflektálok arra is, hogy az egyes tényállások milyen jogalkalmazási problémákhoz vezettek és milyen kihívásokat állítanak a 21. század jogalkalmazója elé.

5.1. Az ártúllépés

Az ártúllépés vétségét törvényi szinten először az árdrágító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. tc. vezette be a magyar büntetőjog rendszerébe, korábban rendeleti úton kihágásként szabályozták.⁸⁶ A bűncselekményt az valósította meg, aki a közszükségleti cikkért erre jogosult hatóság részéről megszabott vagy megengedett legmagasabb árnál magasabb árat követelt, kötött ki, vagy fogadott el.⁸⁷ Fontos, hogy az 1978. évi Btk. is ezt az alakzatát rendelte büntetni az árdrágításnak,⁸⁸ valamint a hatályos Szabs. törvényben is az ártúllépés van szankcionálva. Az 1920. évi szabályozás értelmében a bűncselekmény elkövetési tárgya a hatósági áras közszükségleti cikk volt,⁸⁹ egymással alternatív kapcsolatban álló elkövetési magatartásai pedig a hatósági árat meghaladó ár követelése, kikötése vagy elfogadása voltak.⁹⁰ A törvény e tényállás kapcsán egy büntethetőséget kizáró okot is szabályozott, amikor kivonta a tájékoztató ár fogalmát a hatósági ár alól, azaz a hatóság által – egyes termékekre megállapított – tájékoztató ár túllépése nem minősült bűncselekménynek.

5.1.1. Az ártúllépés kriminalizálásának közgazdasági árnyoldala

Az ártúllépés kriminalizációjának árnyoldala elsősorban az annak alapjául szolgáló hatósági áras állami beavatkozásban mutatkozik meg. Elsőként szükséges rögzíteni, hogy hatósági árszabályozás történhet árküszöb vagy árplafon meghatározásával.⁹¹ Előbbi esetben a minimálás árat határozza meg az állam, amelyet az eladó nem léphet át, utóbbi esetben ármaximálásra kerül sor és az eladó ennél az árnál nem kérhet magasabb árat. Az állam által maximált ár lehet magasabb és alacsonyabb, mint a piaci ár, azonban mindkét eset piaci torzulásokat idéz elő, mint azt Gál István László megállapítja. Abban az esetben, ha alacsonyabb, mint a piaci ár, akkor ez olyan fokú kereslet-növekedést indukál, hogy a kínálati oldalon szükségképpen hiány keletkezik. A piaci

⁸⁶ Varga Norbert: *Árdrágító visszaélések a Szegei Királyi Ítéltábla gyakorlatában az 1920. évi XV. tc. alapján. FORVM: Acta Juridica Et Politica*, 2017/2. 83–84.

⁸⁷ 1920: XV. tc. 1. § 1. (bek). Emellett a törvény egy másik fordulatát is szabályozta, melyet az követett el, aki ki közszükségleti cikket nyereséget célzó továbbadás végett a legmagasabb árnál magasabb áron vásárol.

⁸⁸ 1978: IV. tv. 301. § (1). bek: Aki áruért a hatósági árnál vagy a reá nézve egyébként kötelezően megállapított árnál magasabb árat kér, köt ki vagy fogad el, vétséget követ el, és két évig terjed szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

⁸⁹ Angyal (1941) i. m. 65., 73.; Foltényi Róbert: *Az árdrágító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. t.-cikk magyarázata*. Budapest, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, 1920. 10–11.

⁹⁰ Angyal (1941) i. m. 71.

⁹¹ Gál (2007) i. m. 118.; Gál (2020) i. m. 59.

árnál alacsonyabb küszöbár sem vezet jobb eredményre, ugyanis ez megtévesztőleg hat a termelőkre, így a magasabb ár folytán több árut kínálnak eladásra változatlan kereslet mellett, ami pedig akár rövid távon is túlermelést okozhat.⁹²

5.1.2. Keretdiszpozíció és időbeli hatály

A hatályos szabálysértési alakzat háttérnormája a korábban említett ártörvény, valamint annak felhatalmazása alapján kiadott rendeletek.⁹³ Ezzel azonos módon az 1920: XV. tc. által szabályozott ártüллépés is kerettényállásnak minősült.⁹⁴ Ebből kifolyólag szükségesnek tartom tisztázni, hogy az árdrágítás rekriminalizációja esetén a keretdiszpozíciós szabályozás miként bírhat jelentőséggel a büntetőtörvény időbeli hatálya, pontosabban az elbíráláskori törvény visszaható hatályú alkalmazása szempontjából.⁹⁵ Az elbíráláskori enyhébb büntetőtörvény és a keretdiszpozíció kapcsolatáról az 1/1999. sz. BJE kötelező erővel úgy foglal állást, hogy keretdiszpozíció esetén, ha a bűncselekmény elkövetését követően a háttérnormában olyan változás következik be, ami a kötelezettség megszüntetésével vagy a tilalom feloldásával a büntetőjogi védelmet megszünteti, akkor megnyílik a lehetőség az elbíráláskori enyhébb büntetőtörvény visszaható hatályú alkalmazása előtt, kivéve, ha a háttérjogszabály meghatározott időre szól.⁹⁶ Keretdiszpozícióról akkor beszélünk, ha a büntetőjogi tényállást valamely más jogágazathoz tartozó jogszabály, jogszabály alapján kiadott hatósági rendelkezés, szakmai szabály vagy európai uniós jogi aktus tölt ki tartalommal.⁹⁷ A jogirodalomban azonban különböző nézetek alakultak ki arra nézve, hogy mely objektív tényállási elemek tekintetében értelmezhető a keretdiszpozíciós jelleg. Tóth szerint a klasszikus értelemben vett kerettényállások esetén a háttérnorma az elkövetési magatartást tölti ki tartalommal,⁹⁸ Hollán kifejezetten tagadja, hogy kerettényállásként viselkednének azok a diszpozíciók, melyekben csak az elkövetési tárgy fogalmát tölti ki tartalommal egy büntetőjogon kívüli norma, a diszpozíció e fajtája szerinte csak az elkövetési magatartásra és az elkövetési módra vonatkoztatható.⁹⁹ Ambrus, Geller, Horváth és Nagy

⁹² Uo.

⁹³ Bisztriczki–Kántás i. m. 848.

⁹⁴ Angyal (1941) i. m. 72.; Szelényi Zoltán: Jogszabály nem tudása *ártüллépés* esetében. *Magyar Jogi Szemle*, 1942/17. 338–342.

⁹⁵ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről. 2. § (2). bek.: Ha a cselekmény elbírálásakor hatályban lévő új büntető törvény szerint a cselekmény már nem bűncselekmény, vagy enyhébben bírálendő el, akkor az új büntető törvényt kell alkalmazni.

⁹⁶ 1/1999. számú BJE határozat; Hollán Miklós: Büntetőbírói döntések az Alkotmánybíróság ítélszéke előtt a nullum crimen et nulla poena sine lege elv tükrében. In: Gábor Zsolt (szerk.): *Alkotmányjogi panasz – az alapjog-érvényesítés gyakorlata*. Budapest, HVG-ORAC, 2019. 258–260.

⁹⁷ Hollán Miklós: A kerettényállás fogalmáról. In: Hollán Miklós – Mezei Kitti (szerk.): *A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai és hatásai*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 2020. 167.; Nagy (2014) i. m. 104.

⁹⁸ Tóth Mihály: Vázlatok a gazdasági bűncselekmények köréből – az évezred vége felé közeledve. *Magyar Jog*, 2000/4. 197.

⁹⁹ Hollán (2020) i. m. 167.

nem differenciálnak a tekintetben, hogy mely objektív tényállási elemre vonatkozik a büntetőjogon kívüli háttérorma.¹⁰⁰

Az árdrágítás szabálysértése háttérnormájának tekinthető jogszabályok kizárólag azt határozzák meg, hogy mely árucikkeket kell hatósági áras termékeknek tekinteni, így a hatályos szabálysértési alakzat, illetve rekriminalizáció esetén a bűncselekményi alakzat elkövetési tárgyát tölténék ki tartalommal, tehát csak a tágabb értelmű kerettényállás fogalom alá sorolható be az árdrágítás diszpozíciója. Szükséges azonban kiemelni, hogy a keretdiszpozíciós szabályozás esetén az elbíráláskori enyhébb büntetőtörvény kizárólag „a nem meghatározott időre” szóló keretet kitöltő háttérnorma esetén alkalmazható, az 1/1999. BJE értelmében a meghatározott időre szóló keretkitöltő jogszabályok kivételt képeznek. Belovics is rámutat, hogy ezen jogszabályok hatályát a jogalkotó csak bizonyos időtartamra tartja fenn, ezért amennyiben hatályuk alatt kerül sor a bűncselekmény elkövetésére, a meghatározott időtartam eltelte utáni hatályvesztés nem alapozza meg az elbíráláskori büntetőtörvény visszaható hatályú alkalmazását.¹⁰¹ A hatósági áras termékek sorát a kormányrendeletek meghatározott időtartamra határozzák meg,¹⁰² így azok megváltozása, például a hatósági áras termékek körének változása, a hatósági ár mértékének módosítása nem alapozná meg az elbíráláskori törvény alkalmazását az 1/1999. sz. BJE alapján.

5.1.3. Az elkövetési magatartások elemzése

Az 1920: XV. tc. elkövetési magatartásként a hatósági árnál magasabb ár követelését, kikötését vagy elfogadását határozta meg.¹⁰³ A hatályos szabálysértési alakzat ettől csak annyiban tér el, hogy a követelés helyett a „kér” fordulatot alkalmazza.¹⁰⁴ A tényállás esetleges rekriminalizálása esetén a jogalkalmazóra hárulna annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy az elkövetési magatartások meghatározásánál a polgári jog szabályait tartsa szem előtt vagy önálló büntetőjogi jelentéstartalmat tulajdonítson egy egyes fordulatoknak. A két világháború közötti büntetőjogi irodalomban mindkét fel fogás megjelent. Angyal azt a nézetet vallotta, hogy a követelés nem csak azt foglalja magába, mikor valaki „[...] különös nyomatékkal *kívánja az ár megfizetését*”, hanem

¹⁰⁰ Ambrus és Gellér a keretdiszpozícióra példaként felhossa a Btk. 183. §-a alatt szabályozott kábítószer-prekurzorral való visszaélést, ahol kizárólag az elkövetési tárgyat (prekurzor) fogalmát határozza meg büntetőjogon kívüli, Európai Unió jogi aktus. Ambrus István – Gellér Balázs: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* Budapest, Eötvös, 2019. 132.; Horváth Tibor: *Jogszabálytan.* In: Horváth Tibor – Lévay Miklós (szerk.): *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2019. 86–87.; Nagy (2014) i. m. 104–105.

¹⁰¹ Belovics (2019) i. m. 139.

¹⁰² Példának okáért a többször is módosított 6/2022 (I. 14.) kormányrendelet az élelmiszerekre vonatkozó hatósági árakat 2023. április 30.-ig tartotta fenn.

¹⁰³ Angyal (1941) i. m. 75.

¹⁰⁴ 1920: XV. tc. 1. § (1). bek; 2012: II. tv. 232. §. Az 1961. évi V. tv. még az ár követelését tartalmazta, az 1978. évi IV. tv. 301. § (1). bekezdésének I. fordulata már az ár kérését határozta meg elkövetési magatartásként. Földvári (1969) i. m. 277.; Kereszty Béla – Karsai Krisztina: *Nyolcadik rész. A gazdasági bűncselekmények (Btk. XVII. fejezete).* In: Nagy Ferenc (szerk.): *A magyar büntetőjog különös része.* Budapest, HVG-ORAC, 2007. 535.

már megvalósul egy határozott személyi körnek való árajánlat megtételével, például azzal, ha az elkövető a felülárzott termékeket hirdeti vagy a kirakatban történő elhelyezéssel jelzi ezt az árat a fogyasztók számára.¹⁰⁵ Az Angyal-féle értelmezéssel Reitzer Béla ment szembe, ugyanis szerinte a „követel” fordulatot magánjogi dimenzióban kell interpretálni. Álláspontja szerint a követelés alatt a polgári jogi értelemben vett ajánlat megtételét kell érteni, ami viszont a feltételezi, hogy a vevői oldalról már érkezett ajánlatkérés. Ebből adódik, hogy az elkövetési magatartás e fordulatát nem meríti ki az ajánlattételre való felhívás.¹⁰⁶

A kir. Kúria 1922-ben foglalkozott a „követel” fordulat értelemezésével. Döntvényében amellettszállt síkra, hogy az ár követelése nem feltételezi azt, hogy az ár szerződéses alku eredményeképpen jöjjön létre, így az elkövetési magatartást realizálja már „az olyan pusztakijelentés is, mely szerint valaki közszükségleti cikk árát a megengedettnél magasabb árramondja.”¹⁰⁷ A két világháború közötti bírói gyakorlat követte a kir. Kúria jogértelmezését és befejezett ártúllépésnek minősíttemár azt is, ha valaki egy közszükségleti cikk árát magasabb összegben írta ki az ártáblájára.¹⁰⁸ A kir. Kúria 20 év elteltével, 1940-ben kiadott 2322/1940. sz. alatti döntvényében is ragaszkodott a kiterjesztő értelmezés fenntartásához, és kimondta, hogy követelés már az ár közlésével megvalósul, még abban az esetben is, ha a vevőnek szándékában sem állott az adott közszükségleti cikket megvásárolni.¹⁰⁹

Hordoz-e magábanakkora társadalomra veszélyességet a hatósági árnál magasabb ár követelése, hogy indokolt legyen a büntetendővé nyilvánítása? A kir. Kúria fent ismertetett interpretációja első ránézésre valóban kiterjesztő értelmezés látszatát keltheti a „követel” fordulattal kapcsolatban, azonban véleményem szerint a legfőbb bírói fórum sokkal inkább a norma célját tartotta szem előtt az elkövetési magatartás jelentés-tartalmának meghatározása során. Wiener A. Imre szerint az árdrágító visszaélés kriminalizálása útján történő gazdaságpolitikai beavatkozás arra vezethető vissza, hogy bizonyos rendkívüli körülmények kialakíthatnak olyan gazdasági helyzeteket, hogy a közellátás meghatározott területeken vagy meghatározott közszükségleti cikkek tekintetében nehezen biztosítható a piac szabályai alapján, így a büntetőjogi beavatkozás egyik fő célja a közszükségleti cikkek beszerezhetőségének és forgalmának biztosítása.¹¹⁰ Az alapvető életszükségleti cikkek kereskedelmi forgalma és a fogyasztók ál-

¹⁰⁵ Angyal (1941) i. m. 75.

¹⁰⁶ Reitzer Béla: Méltányos haszon. *Jogtudományi Közlöny*, 1924/6. 43–44.

¹⁰⁷ B. II. 304/1921. sz. In: Lengyel Aurél (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár*. 14. kötet. Budapest, Franklin-Társulat, 1922. 65–67.; B. II. 517/1921. In: Degré Miklós (szerk.): *Büntető Jog Tára*. 73. kötet. Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 1921.; B. II. 151/1922 In: Lengyel Aurél (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár*. 15. kötet. Budapest, Franklin, 1923. 55–56.

¹⁰⁸ Klivényi Lajos: *Árdrágító visszaélések a M. Kir. Kúria Határozatainak tükrében*. Budapest, Grill, 1941. 18.

¹⁰⁹ B. II. 2322/1941. In: Klivényi (1941) i. m. 18–19.

¹¹⁰ *Földvári József* az 1961. évi Btk. hatálya alatt az árdrágítás követeléssel megvalósuló fordulatát egy olyan egyoldalú nyilatkozatként fogta fel, amely félreérthetetlenül kifejezésre juttatja, hogy az elkövető az áruért milyen ellenszolgáltatást kér, példaként említve az árjelző táblán való feltüntetést. Wiener A. Imre az 1978. évi Btk. kéréssel megvalósuló fordulata kapcsán azt a véleményt képviseli, hogy az bár-

tal megfelelő áron és mennyiségben történő megszerezhetősége véleményem szerint a fogyasztók árral kapcsolatos gazdasági érdekének *sine qua nonja*. Ezt a jogi tárgyat abban az esetben is képes veszélyeztetni a követelés fordulat, ha a vevői vételi szándék nem állapítható meg az árura vonatkozóan, hiszen a hatósági árat lényegesen meghaladó ár közzététele már önmagában jelentős visszatartó erővel bír a fogyasztói vásárlóerőre nézve, hiszen a fogyasztók tudják, hogy az ár eladó általi meghatározásába nincs érdemi beleszólásuk, így nem is próbálkoznak meg a szerződés-kötési folyamat megindításával.

A hatósági árnál magasabb ár kikötése és elfogadása már a 20. században sem okozott jogértelmezési problémákat, előbbi esetben az ügylet konszenzuálisan, utóbbi esetben reálisan is teljesedésbe megy.¹¹¹ A kikötés fordulat a szerződés-kötési stációkat figyelembe véve már egy lépéssel többet kívánt, ugyanis ebben az esetben szükség volt az ajánlattétel vevő általi elfogadására, ebben az esetben az ár már egy „előzetes alku” eredménye. Az ár elfogadása pedig akkor realizálódik, mikor az elkövető a szerződésben kikötött vételárat ténylegesen át is veszi.¹¹² Az egyes elkövetési magatartások vizsgálata azért bír jelentőséggel, mert az ártúllépés és az áruuzsora rekriminalizálása esetén elengedhetetlen annak szem előtt tartása, hogy a büntetendőséget mennyire hozza előre a jogalkotó az elkövetés virtuális, időbeli síkján.¹¹³ Elegendő-e a kikötés és az elfogadás kriminalizálása, vagy már a követelés is hordoz magában akkor társadalomra veszélyességet, hogy indokoltá váljék az elkövetés e korábbi stációjának büntetendővé nyilvánítása? Ezek azok a kérdések, amelyeket a jogalkotónak kell értékelnie a tényleges gazdasági problémák függvényében, elkerülve azt, hogy a kriminalizáció szimbolikus büntetőjogi tényállást eredményezzen.

5.2. Az áruuzsora

Az árdrágítás ezen formáját az 1961. évi V. tv. és az 1978. évi Btk. is ismerte.¹¹⁴ Az ártúllépéshez képest az áruuzsora *differentia specifica* az elkövetési tárgyban ragad-

milyen nyilatkozattal vagy akár ráutaló magatartással megvalósulhat, példának hozza az ár feltüntetését az árun. Molnár Gábor is hasonló álláspontot képvisel, szerinte a kérés bármely olyan nyilatkozat formájában megvalósulhat, amely az eladó akaratát fejezi ki, például árajánlat nyújtása vagy számla kibocsátása. Nézetem szerint e jogirodalmi álláspontok megerősítik, hogy a Kúria két világháború közötti jogértelmezése nem volt kiterjesztő, az csupán a norma célját vette figyelembe jogtárgyharmonikus módon, s egy olyan teleologikus alapon nyugvó jelentéstartalmat sikerült kialakítania, ami még az 1978. évi Btk. hatálya alatt is hatott. Földvári (1969) i. m. 277.; Molnár (2009) 273.; Wiener (1986) i. m. 220., 243.

¹¹¹ Reitzer (1924) i. m. 44.

¹¹² Angyal (1941) i. m. 75.; Reitzer i. m. 44.

¹¹³ A büntetendőség/büntethetőség kiterjesztésének dogmatikai háttéréről és az ún. „Vorverlagerung” jelenségről ld. bővebben: Gál Andor: Gondolatok az előkészületi cselekmények kriminalizációjáról, különös tekintettel a bűncselekmény elkövetésére irányuló szándék felhívás nélküli kinyilvánítására. *Büntetőjogi Szemle*, 2020/2. 19–20.; Nagy Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013. 126.

¹¹⁴ 1961: V. tv. 238. § (1). bek. b) pontja szerint az követte el, aki „hatósági ár hiányában az áru árát úgy vagy olyan mértékben állapítja meg, illetve tartja fenn, hogy az tisztességtelen módon elért vagy az

ható meg, ami nem más, mint az a közszükségleti cikk, amelynek legmagasabb árát a hatóság nem határozta meg.¹¹⁵ Az áruuzsora tényállásának megalkotása mögött az a jogalkotói felismerés állt, hogy a hatósági árszabályozás nem terjedhet ki minden egyes termékre, így egyedül annak kriminalizálása nem elegendő a fogyasztói érdekek védelméhez, mint azt az 1920: XV. tc. indokolása is megerősíti:

„a közellátás védelme szempontjából nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az ármaximálás a közszükségleti cikkeknek egy kis körére szorítkozik és hogy az e körön kívül eső közszükségleti cikkek – a fogyasztó közönség szorult helyzetének kihasználásával – szintén bűnös visszaélésekre használhatók fel.”¹¹⁶

A büntetendőség kiterjesztése azonban maga után vonta egyfelől annak megválaszolását, hogy mit kell közszükségleti cikk alatt érteni, másrésztől mit takar a méltányos hasznot meghaladó ellenszolgáltatás?

5.2.1. A közszükségleti cikk fogalma – kriminalizáció a certa elv sérelme nélkül?

A közszükségleti cikk fogalmát nem határozta meg az 1920: XV. tc., ezért annak kidolgozása a jogirodalomra és a bírói gyakorlatra hárult. A kir. Kúria már 1921-ben döntvényt alkotott a közszükségleti cikk fogalmáról, amelyet a következőképpen határozott meg: „olyan áru, amelyet a kultúra átlagos színvonalán álló ember az élet rendes körülményei közt, tekintet nélkül társadalmi állására, műveltségére és vagyoni viszonyaira használhat, sőt az életszükségletek ésszerű s célszerű kielégítése végett rendszeresen vagy időnként kell is használnia.”¹¹⁷ A kir. Kúria elvi éllel rögzítette tehát, hogy egy áru közszükségleti jellege nem az áru minőségétől vagy összetételétől függ, hanem attól, hogy milyen szükséglet kielégítésére használják. Ebből következik, hogy egy áru csak abban az esetben tekinthető közszükségleti cikknek, amennyiben „közönséges, átlagos szükségérzettek” kielégítésére használják, s amennyiben olyan szükségletek kielégítésére van rendelve, melyek nélkül „az átlagos kultúremler” képes megélni, akkor nem állapítható meg e minőség.¹¹⁸ Érződik tehát, hogy e fogalom absztrahálása nem lehetséges, hiszen a mindenkor gazdasági viszonyok és a piacon rendelkezésre álló kereslet döntik el, hogy az adott időszakban mi minősül közszükségleti cikknek.

indokolt hasznot meghaladó nyereséget foglal magában”; az 1978: IV. tv. 301. § (1). bek. b) pontja értelmében pedig az valósította meg, aki „szabad árforma esetén az áru árát úgy állapítja meg, illetve tartja fenn, hogy az tisztességtelen árral elért anyagi előnyt foglal magában.”

¹¹⁵ 1920: XV. tc. 1. § (2). bek. „Aki olyan közszükségleti cikkért, amelynek legmagasabb árát a hatóság meg nem szabta, oly árt vagy egyéb ellenszolgáltatást követel, köt ki vagy fogad el, amely – tekintettel az előállítási vagy termelési, illetőleg a beszerzési és egyéb költségekre, valamint az összes egyéb körülményekre, különösen a gazdasági élet viszonyaira is – a méltányos hasznot meghaladó nyereséget foglal magában (áruuzsora)”

¹¹⁶ 1920: XV. tc. indokolása. Részletes indokolás az 1–2. §-hoz.

¹¹⁷ B. II. 2/ 1921. sz. In: Lengyel (1922) i. m. 22.

¹¹⁸ Uo. 23.

A legfelsőbb bírói fórum egy évvel később ismét döntvényt alkotott, amelyben igyekezett konkretizálni a közszükségleti minőség jelentéstartalmát. Döntvényében elsőként utalt arra, hogy a közszükségleti és fényűzési cikk kategóriák elhatárolása egy közgazdaságtani kérdés,¹¹⁹ a jog eszköztára így nem nyújt érdemi segítséget. A kir. Kúria fenntartotta a korábbi döntvényében foglaltakat, miszerint a szükségérzet alapján határolja be a közszükségleti cikkek körét. A közszükségleti cikk jellegadó tulajdonsága így abban állt, hogy „oly élvezettel jár, mely az életfenntartási szükséglet pszichikai folyománya.”¹²⁰

A kúriai döntvények lényegében csak továbbfejlesztették a közszükségleti cikk joggyakorlatban és jogirodalomban kialakult értelmezését, hiszen az 1916: IX. tc. már szabályozta ezt a fogalmat, és 1916-1918 között a jogirodalom kísérletét is tett a meghatározására. Balás P. Elemér és Isaák Gyula a tömegfogyasztási cikkeket tekintették közszükségletinek, amelyek iránt rendkívül széles kereslet mutatkozik,¹²¹ Balás viszont további kritériumként határozta meg azt is, hogy az adott cikk a mindennapi élet folytatásához szükséges legyen. Finkey szerint az árdrágító visszaélések közös elkövetési tárgya körébe vonhatóak az ún. életszükségleti cikkek és minden olyan cikk, melynek mesterséges megdrágítása közinség kialakulásához vezethet vagy azt fokozza.¹²² Angyal már a kúriai gyakorlatot ismerve reflektált a közszükségleti minőségre, s három fogalmi elemét azonosította: olyan ingó dolgok, melyeket (1) az átlagos életszínvonalon élő ember (2) mindennapi életében (3) közönséges szükségleteinek kielégítésére használ.¹²³ Az első világháborús és két világháború közötti büntetőjogi irodalomban megjelenő fogalom-meghatározási kísérletek és a megvizsgált kúriai döntések alapján megállapítható, hogy a közszükségleti cikk jelentéstartama rendkívül rugalmas volt, s egy árucikk közszükségleti minőségét a piacon uralkodó kereslet-kínálati viszonyok határozták meg. Ez viszont a tényállás rekriminalizálása terén problémát jelenthet a *nullum crimen sine lege/ nulla poena sine lege certa* elv szempontjából, hiszen az elkövetési tárgy nem tesz eleget a pontos törvényi meghatározottság alapelveinek.

5.2.2. A kriminalizáció második akadálya: a méltányos hasznot meghaladó ellenszolgáltatás

Az áruuzsora elkövetési tárgya csak olyan árucikk lehetett, melyre nem vonatkozott hatósági ár. Ennek következtében az elkövetési magatartást nem a hatósági ár túllépésével, hanem a méltányos hasznot meghaladó ár vagy egyéb ellenszolgáltatás kérésével, kikötésével vagy elfogadásával lehetett realizálni. Már a törvényi tényállás is tartalmazott iránymutatást arra nézve, hogy a méltányos haszon megállapításánál az áru előállítási, termelési, beszerzési, illetve egyéb költségeit és a gazdasági élet viszonyait

¹¹⁹ B. II. 5601/ 1921. In: Lengyel (1923) i. m. 52.

¹²⁰ Uo. 53.

¹²¹ Balás i. m. 74.; Isaák Gyula: Jogi kérdések az árdrágító visszaélésekről szóló törvényben. *Büntügyi Szemle*, 1916/10. 389.

¹²² Finkey i. m. 159.

¹²³ Angyal (1941) i. m. 67.

kellett alapul venni.¹²⁴ Ez azt jelenti, hogy a bíróságnak először pontosan meg kellett állapítania, hogy az árat milyen mértékben terheli beszerzési, termelési, előállítási vagy egyéb költség, majd annak leszámítása után abban a kérdésben kellett állást foglalnia, hogy az így meghatározott ár az adott gazdasági körülmények között meghaladja-e a méltányos mértéket.¹²⁵

A kir. Kúria már 1921-ben elkezdett foglalkozni a méltányos haszon fogalmával és 4954/1921. sz. elvi határozatában úgy foglalt állást, hogy a méltányos hasznot meghaladó nyereség kérdésében való döntéshez nem elegendő az egyes költségek leszámítása az árból, hanem az eset összes körülményeit kell vizsgálni, így különösen az áruban időközben beállott értékcsökkenést, azaz azt a helyzetet, mikor a beszerzés időpontjához képest az elkövetés időpontjában az adott közszükségleti cikk már kevesebbet ér.¹²⁶ Ez azt jelenti, hogy a költségek leszámítása után úgy tűnhet, hogy nem haladja meg a méltányos hasznot a vételár, hiszen nem nagy különbözet mutatkozik a beszerzési ár és az eladási ár között, azonban az időközben bekövetkezett jelentős értékcsökkenést az eladó nem veszi figyelembe az ár meghatározásánál.

A méltányos haszon vonatkozásában felmerült az a kérdés is, hogy hogyan ítélandó meg annak a cselekménye, aki az egyik közszükségleti cikk árusítása során felmerülő veszteségét „beépíti” egy másik közszükségleti cikk árába, tehát azzal indokolja az áremelést az adott árucikk tekintetében, hogy egy másik termék árusítása számára veszteséggel jár? Más szóval a kisebb keresletű cikkek árusításából származó anyagi hátrányt azzal igyekszik kiküszöbölni, hogy a nagyobb keresletű áruk árát emeli. A kir. Kúria 2473/1940. sz. elvi határozatában adta meg a választ, mikor kimondta, hogy két különböző típusú árunál jelentkező haszon az elkövető teljes, éves üzletvitelét szemlélve ugyan kiegyenlítheti egymást, azonban a haszon nagyságát minden egyes közszükségleti cikknél külön-külön kell vizsgálni, így a fenti megoldás nem fogadható el.¹²⁷ Egy másik határozatában hasonló álláspontot fejtett ki, mikor megállapította, hogy az elkövető üzletében bekövetkezett – senki által meg nem térített – károk, pontosabban az azokból származó költségek nem építhetők be az eladni kívánt közszükségleti cikkek áraiba.¹²⁸

¹²⁴ 1920: XV. tc. I. § (2) bekezdés.

¹²⁵ Angyal (1941) i. m. 79–80.

¹²⁶ E. H. B. II. 4945/1921. szám. In: *Büntetőjogi Határozatok Tára*. VI. kötet, M. Kir. Igazságügyminiszter, Budapest, 1926. 259–261. Az elvi határozat alapjául fekvő történeti tényállás értelmében az elkövető 1920. augusztusában 140 liter tokaji bort vásárolt literenként 65 koronáért. A bor időközben megecsesedett, de ennek ellenére az elkövető 70 forint/liter áron kezdte el árusítani azt. A vételi és eladási ár közötti különbözet, figyelembe véve az egyéb költségeket is nem alapozná meg a méltányos hasznot meghaladó nyereséget azonban, viszont a két időpont között a borból jelentős értékcsökkenés ált be a. A bor eladási áránál viszont – az általa is felismert – értékcsökkenést nem kalkulálta bele az árba, így e körülmény már megalapozta a méltányos hasznot meghaladó jelleget.

¹²⁷ B. II. 2473/1940. In: Klivényi (1941) i. m. 40.

¹²⁸ Az alapul fekvő történeti tényállás értelmében az elkövető egy vasúti vendéglőt üzemeltetett, ahol az átutazó katonák az ingóságok megrongálásával károkat okoztak, s ezt követően a kár megtérítése végett a drágábban adta el az általa árusított közszükségleti cikkeket. B. II. 5390/ 1940. In: Klivényi (1941) i. m. 40.

A méltányos haszon mérlegelése szempontjából nem volt elegendő a beszerzési és eladási ár összehasonlítása, hanem figyelembe kellett venni az ún. valorizációs tényezőt, azaz a beszerzés és az eladás időpontja között bekövetkezett inflációt.¹²⁹ Ezzel összefüggésben jelent meg az utánpótlási ár kérdése, amely abban az esetben merült fel, ha a pénz az ismertetett időintervallumon belül elértéktelenedett. Az utánpótlási ár ennek fényében azt jelentette, hogy az eladó olyan áron adhatja el a közszükségleti cikket, amennyiért ugyanazt a cikket beszerezheti, azaz annyiért, amennyit az eladás időpontjában ér, függetlenül a beszerzési ártól.¹³⁰ A kir. Kúria is magáévá tette ezt a jogirodalmi felfogást. Először egy 1923. évi döntvényében utal arra, hogy ha a gazdasági élet körülményei indokoltá teszik, akkor a közszükségleti cikk árusítása során az eladó „jogosítva van azt az árat alapul venni, amelyen ő abból az áruból az eladás időpontjában újat vásárolhat”, hiszen ellenkező esetben nem tudná az árukészletét pótolni.¹³¹ Egy évvel később, finomítva ezen elvi tételt, kimondta, hogy az utánpótlási ár az a napi ár, melyen az árusított közszükségleti cikk a kiárúsítás idejében „gondos és körültekintő beszerzés mellett pótolható.”¹³²

Az ismertetett jogirodalmi tételek és kúriai döntések tükrében kirajzolódik, hogy az áruuzsora körében felmerülő méltányos haszon megítélése szintén egy olyan kategória, amely nem absztrahálható egzakt fogalommal közgazdaságtani jellege okán. Az áruuzsora rekriminalizálása véleményem szerint kihívások elé állítaná a 21. század jogalkalmazóját, hiszen a méltányos hasznót meghaladó nyereség meghatározása egy olyan szakkérdés, amelyhez a jog fogalmi eszköztára nem képes segítséget nyújtani, megítéléséhez mikro- és makroökonómiai tényezők mérlegelésére van szükség.

5.3. A rekriminalizációt igazoló többletelem a retrospektív történeti értelmezés alapján

Mint korábban ismertettem, a fokozatos jogtárgysértés doktrínája a jogi tárgyat érő támadások intenzitása alapján differenciál, kirajzolva ezzel egy jogtárgysértési láncolatot, amely igazolja a társadalomra fokozottan veszélyes cselekmény kriminalizálását.¹³³ Molnár álláspontja szerint így szükség van egy olyan többletelem kimutatására, amely alapján ténylegesen differenciálhatunk a jogtárgysértések intenzitása között.¹³⁴ Az elvégzett retrospektív történeti értelmezés során – ha közvetetten is – de kirajzolódni látszott egy olyan többletelem, amely ugyan nem a deliktumok szubjektív oldalával kapcsolatos, de mégis fokozott társadalomra veszélyességet feltételez. Az árdrágító visszaélések kriminalizálásának gondolatát az első világháború okozta gazdasági

¹²⁹ Foltényi i. m. 13.

¹³⁰ Blau György: Pénzromlás és árdrágítás. *Kereskedelmi Jog*, 1923/9. 114.

¹³¹ B. II. 3570/1923. sz. In: Lengyel Aurél (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár*. 16. kötet. Budapest, Franklin-Társulat, 1924. 109.

¹³² B. II. 1895/1924. In: Lengyel Aurél (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár*. 17. kötet. Budapest, Franklin-Társulat 1925. 74.

¹³³ Karsai (2011) i. m. 49.

¹³⁴ Molnár (2019) i. m. 37.

nehézségek hozták felszínre 1916-ban, azonban a háború okozta gazdasági kimerültség indokoltta tette a bűncselekmény újraszabályozását 1920-ban. A két törvénynek van egy közös vonása: a jogalkotó eredetileg ideiglenesnek tekintette az árdrágítás büntetendővé nyilvánítását. Az 1916: IX. tc. kizárólag a háború idején megvalósuló elkövetést rendelte büntetni,¹³⁵ az 1920: XV. tc. pedig ugyan nem tartalmazott az elkövetési időre vonatkozó szituációs elemet, azonban a hatályát a jogalkotó ideiglenesnek tekintette, eredetileg csak három éven keresztül kívánta hatályban tartani.¹³⁶ Erre utal a miniszteri indokolás is: „a javaslat e rendkívüli szabályokat csak ideigleneseknek tekintí, mert abból indul ki, hogy ezekre a rendkívüli helyzet által követelt különleges szabályokra a normális viszonyok helyreálltával nem lesz szükség.”¹³⁷ Utóbbi mondatból az is következik, hogy az árdrágítás kriminalizálását csak a rendkívüli gazdasági viszonyok indokolták a történeti értelmezés alapján.

E tény, valamint a korábbi fejezetben, primer források alapján bemutatott jogalkotói célkitűzés arra enged következtetni, hogy az árdrágító visszaélések abban az esetben jelentenek fokozott intenzitású támadást az általa védeni kívánt jogi tárgyakra, ha azokat különleges jogrendet megalapozó helyzetekben követik el. Ezek a rendkívüli helyzetek, azaz a hatályos alaptörvényi szabályozás szerint a hadiállapot, a szükségállapot, illetve a veszélyhelyzet, olyan szituációk,¹³⁸ amelyek maguk után vonják vagy vonhatják a gazdasági normális működésének megzavarását. A háborús helyzet, a szükségállapotot megalapozó tényhelyzetek, például az élet-és vagyonbiztonságot tömeges mértékben veszélyeztető súlyos jogellenes cselekmények, illetve a veszélyhelyzet alapjául szolgáló szomszédos országban fennálló fegyveres konfliktus vagy humanitárius katasztrófa olyan körülményeket teremtenek melyekben kiemelt érdek fűződik a közellátás védelméhez.

6. A nemzetközi kötelezettségvállalások szerepe és autonóm értelmezés

6.1. A nemzetközi és szupranacionális jogi tárgyak szerepe

Az árdrágító visszaélés jogi tárgyát korábban a hazai jogtörténeti fejlődés mentén elemeztem, azonban szükséges megvizsgálni, hogy pontosan melyek azok a fogyasztók érdekeivel kapcsolatos jogi tárgyak, amelyek nemzetközi, illetve az Európai Unió szupranacionális szintjén is védett értéknek jelennek meg. Ez azért jelentős, mert a

¹³⁵ Degré Miklós: *Háborús büntetőjog*. Budapest, Franklin-Társulat Bizománya, 1918. 28.

¹³⁶ 1920: XV. tc. 11. §: 11. §: Ez a törvény kihirdetésének napján azonnal életbelép. Hatálya három év elteltével megszűnik.

¹³⁷ 1920: XV. tc. indokolás. Részletes indoklás a 11. §-hoz.

¹³⁸ Alaptörvény 48–51. cikk. Fontosnak tartom azonban kiemelni, hogy a gazdasági válsághelyzetek önmagukban nem értékelhetők különleges jogrendet megalapozó körülményekként, az azonban más kérdés, hogy ciklikus válságjelenségek a különleges jogrendi helyzetek következtében kialakulhatnak, mint arra Till Szabolcs is rámutat. Till Szabolcs: *Különleges jogrend*. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. Budapest, PPKE JÁK, 2019. 10–11. <http://real.mtak.hu/90780/1/kulonleges-jogrend.pdf>

nemzetközi és uniós normák is a kriminalizáció alapjául szolgálhatnak.¹³⁹ Fogyasztók jogait érintő szabályozási kérdések már 1970-es, 1980-as években napirendre kerültek az ENSZ, az Európa Tanács és az Európai Unió égisze alatt.¹⁴⁰ Az Európa Tanács 1973-ban bocsátotta ki a *Consumer Protection Charter* nevű határozatát, amelyben 5 fogyasztói ‘alapjogot’ deklarált, köztük a védelemhez és segítséghez való jogot, ami magába foglalja a fogyasztó fizikai biztonságához és a gazdasági biztonságához való jogát.¹⁴¹ Az árdrágítás rekriminalizálásának kérdése álláspontom szerint mindkét kategórián belül értelmezhető. A történeti értelmezés során megállapítást nyert, hogy a fogyasztók árral kapcsolatos gazdasági érdeke a bűncselekmény egyik jogi tárgya, azonban a fizikai biztonság keretrendszerében is értelmezhető, hiszen a jogalkotó azt kívánta biztosítani, hogy a fogyasztók megfelelő áron juthassanak hozzá az alapvető életszükségleteket kielégítő árucikkekhez. Emellett az Európa Tanács 1982-ben ajánlást bocsátott ki, melyben a szervezet a büntetőjogi fellépés lehetőségét ajánlotta az államok számára arra az esetre, ha más jogterületek nem képesek megfelelő védelemben részesíteni a fogyasztói „alapjogokat.”¹⁴²

Áttérve az Európai Unióra, kijelenthető, hogy az uniós szabályozás legnagyobb mérföldkövének az 1975-ben elfogadott fogyasztóvédelmi programot (a fogyasztói jogok „Magna Chartája”) tekinthetjük, amely szintén öt alapjogot deklarált, beleértve a fogyasztók egészségének, biztonságának, gazdasági érdekeinek védelmét.¹⁴³ Veres Zoltán is megerősíti, hogy a fogyasztóvédelemmel kapcsolatos hatályos uniós joganyag kiterjed mind a fogyasztók egészségével és biztonságával, valamint a gazdasági érdekeikkel kapcsolatos védelmére.¹⁴⁴ A legfontosabb eltérés az Európa Tanács szabályozásához képest, hogy a fogyasztóvédelem uniós szintjén nem jelenik a büntetőjogi fellépés kérdése.¹⁴⁵

A büntetőjogi dimenzió hiányáról beszélhetünk az ENSZ vonatkozásában is. Az ENSZ Közgyűlése által 1985-ben elfogadott *United Nations Guidelines for Consumer Protection* nevű dokumentum három szintjét különbözteti meg a fogyasztói biztonság: (1) fizikai biztonság (2) gazdasági biztonság (3) jogi biztonság. Az ENSZ tipizálási rendszerében az árdrágítás rekriminalizációja inkább a fizikai biztonság fogalmi körén

¹³⁹ Ld. bővebben: Bartkó Róbert – Szomora Zsolt: A XXI. század kriminalizációs hatásainak normatív értékelése a hazai Btk. különös részi rendszerében. *Jog – Állam – Politika*, 2023/2. 3., 6–7. <https://doi.org/10.58528/JAP.2023.15-2.3>; Gál István László – Tóth Mihály: Az uniós jog és magyar jogrendszer viszonya – büntető anyagi jogi jogharmonizáció. In: Tilk Péter (szerk.): *Az uniós jog és a magyar jogrendszer viszonya*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016. 463–465.

¹⁴⁰ Karsai (2011) i. m. 33–36.

¹⁴¹ Uo. 36.

¹⁴² Recommends that the governments of the member states: 1. re-examine their legislation and consider the need to supplement by criminal sanctions the rules of civil, commercial and administrative law relating to consumer protection, or, where this is already the case, to improve the sanctions. Ld. Recommendation (82) 15 of the Committee of Ministers to Member States on the role of criminal law in consumer protection. 1982. szeptember 24. <https://rm.coe.int/16804f823a>

¹⁴³ Fazekas Judit: *Fogyasztóvédelmi jog 2.0*. Budapest, Gondolat, 2022. 18.

¹⁴⁴ Veres Zoltán: *A pénzügyi fogyasztóvédelem egyes kérdései*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 137. <https://doi.org/10.55413/9789632959276>

¹⁴⁵ Karsai (2011) i. m. 38.

belül nyer értelmet, hiszen e terület involválja az ún. alapvető szükségletekhez való jogot, míg a gazdasági biztonság a fogyasztói választáshoz és oktatáshoz való jogot foglalja magába.¹⁴⁶ A fentiek alapján levonható az a következtetés, hogy a fogyasztók biztonságának és gazdasági érdekeinek védelme több nemzetközi szervezet érték-szemléletében is védelemre szoruló jogi tárgyat alkot, így azok nemzeti jogrendszerbe való transzformálása is indokolt. Az Európai Unióban a közösségi értékek, érdekek ún. szupranacionális jogi tárgyat alkotnak, amelyek nem automatikusan,¹⁴⁷ hanem a tagállami jogalkotás által válnak a nemzeti büntetőjog részévé. Az Európa Tanács vonatkozó ajánlása ugyan *soft law* jellegű jogi dokumentumnak minősül, mégis a fogyasztóvédelmi büntetőjogra vonatkozó – az *ultima ratio* jelleget hangsúlyozó – rendelkezéseinek figyelembevétele elengedhetetlen egy esetleges rekriminalizáció során.

6.2. Engel-kritériumok és preventív többletelem

Az Európa Tanács, pontosabban az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában, valamint uniós büntetőjogi értelemben a kriminalizáció nem jelenti szükségképpen a nemzeti jogi értelemben vett bűncselekménnyé nyilvánítást. E körben szükséges utalni a strasbourgi bíróság által kidolgozott, majd az Európai Unió Bíróságának gyakorlatába is átszivárgott *Engel*-kritériumokra. E kritériumok egy háromlépcsős vizsgálati sémát állítanak fel annak megítélése céljából, hogy az adott ügy büntetőügynek minősül-e, illetve a cselekmény kriminális jellege autonóm értelmezésben megállapítható-e.¹⁴⁸ Az első lépés így a nemzeti jogi besorolás vizsgálata, a második a jogsértés jellegének minősítése, a harmadik pedig a szankció jellegének és súlyának mérlegelése.¹⁴⁹ Habár az *Engel*-kritériumok a *ne bis in idem* elvének alkalmazása körében alakultak ki, azonban a kriminalizáció alkotmányosságának kontextusában is elismerést nyert az alkalmazásuk a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában.¹⁵⁰

A 2012. II. tv. hatálybalépésével a szabálysértési jog dogmatikai karaktere erőteljes változáson esett át: a jogalkotó eltávolította a szabálysértési joganyagból a közigazgatás-ellenes cselekményeket, áthelyezve azokat a közigazgatási bírságolás terrénumába, s kizárólag a kriminális jellegű cselekményeket hagyta meg a Szabs. tv. hatálya alatt.¹⁵¹ Már a Szabs. tv. által hozott paradigmaváltást megelőzően is több olyan AB döntés született, melyek rögzítették, hogy a szabálysértési jog több tekintetben is büntetőjogi alapon nyugszik.¹⁵² A téma szempontjából legnagyobb jelentősége a 176/2011. (XII. 29.)

¹⁴⁶ Uo. 35.

¹⁴⁷ Kis Norbert: A közigazgatási büntetőhatalom hatékonysági és jogbiztonsági dilemmái. *Belügyi Szemle*, 2015/12. 55. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2015.12.5>

¹⁴⁸ Karsai Krisztina: *Ne bis in idem* In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Büntetőjog rovat, rovatszerkesztő: Szomora Zsolt). 2023. 16. <https://ijoten.hu/uploads/ne-bis-in-idem.pdf>

¹⁴⁹ Uo. 16–17.

¹⁵⁰ 63/1997. (XII. 12.) AB határozat; 38/2012. (XI. 14.) AB határozat.

¹⁵¹ Jacsó Judit – Sántha Ferenc: *Közigazgatási büntetőjog*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2016. 16.

¹⁵² A 29/2000. (X. 11.) AB határozat kimondta, hogy a *nullum crimen sine lege* elvet a szabálysértési jogban is alkalmazni kell. Az 1/2008. (I. 11.) AB határozat pedig rögzítette, hogy a szabálysértésekként

AB határozatnak van, amely a kriminalizáció alkotmányos követelményeit érvényesítette a szabálysértésekkel szemben is, mikor kimondta, hogy akkor minősíthet a jogalkotó egy magatartást kriminális szabálysértéssé,

„[...] ha a cselekmény emberi életet, testi épséget, egészséget vagy jogot veszélyeztető, általánosan elfogadott együttélési szabályt sért, s ha az elkövetési magatartás statuálása megfelel annak a követelménynek, hogy szabálysértési szankcionálás csak ultima ratioként alkalmazható.”¹⁵³

A Szabs. tv. hatálybalépése után az Alkotmánybíróság *expressis verbis* állást foglalt amellett, hogy a szabálysértési jog „bagatell-büntetőjoggá” változott,¹⁵⁴ kizárólag kriminális cselekményeket szabályoz, így a kriminalizációval kapcsolatos alkotmányos követelmények a szabálysértéssel szemben is alkalmazandóak. Az Alkotmánybíróság mércéje szerint ebben a körben vizsgálni kell, hogy szabálysértéssé nyilvánításnak van-e alkotmányos indoka, egyértelműen meghatározott-e a védett jogi tárgy.¹⁵⁵ Mergelve azonban az Engel-kritériumokat és ezzel összefüggésben a szabálysértési jog „bagatell büntetőjoggá”válását, megállapítható hogy a szabálysértések bűncselekménnyé nyilvánítása esetében lényegében már nincs szó a „klasszikus” értelemben vett kriminalizációról, ugyanis a szabálysértési jog is kriminális jellegű jogterületté vált.

Megállapítható, hogy a kriminalizáció/rekriminalizáció kérdéskörét nem lehet leszűkíteni kizárólag egy új bűncselekményi tényállás megalkotására vagy egy korábbi újr szabályozására, hanem – a 18/2000 (VI. 6.) AB határozattal összhangban – figyelemmel kell lenni a jogrendszer fejlesztésének lehetőségeire is, azaz a szabálysértési tényállás módosítására. A kérdés innentől az, hogy a büntetőjogi fenyegetettség preventív szempontból hordoz-e az árdragítás vonatkozásában olyan többletelemet, amely indokoltá teszi a bűncselekménnyé nyilvánítást? Mivel egy olyan cselekmény-típusról van szó, amely az áruk értékesítése révén rendszerint szervezeti keretek között valósulhat meg, így álláspontom szerint már önmagában a gazdálkodó szervezet tagjával szemben indított büntetőeljárás vagy magával a jogi személlyel szemben alkalmazott intézkedés nagyobb reputációvesztést eredményez a fogyasztók körében, nagyobb csorba esik a szervezet *goodwill*-jén, mint a szabálysértési eljárás, illetve büntetés esetén.

7. Konklúzió

Finkey Ferenc bevezetőben idézett szavain nem fogott az idő, azok élő valóságként hatnak majd egy évszázad elteltével is. A szükség valóban képes törvényt alkotni, mint

való felelősség a büntetőjogi felelősséggel azonos módon, vétkességen alapuló szubjektív felelősség, valamint mindkét jogterület a múltban elkövetett jogsértést represszív módon szankcionálja.

¹⁵³ 176/ 2011. (XII. 29.) AB határozat

¹⁵⁴ Ezt erősíti meg, hogy kizárólag törvény nyilváníthat egy magatartást szabálysértéssé, a szabálysértési szankciók körében megjelent a személyes szabadság korlátozásával járó elzárás büntetés, valamint a szabálysértés fogalmi elemévé vált a társadalomra veszélyesség. Ld. Árva Zsuzsanna: A modern magyar közigazgatási büntetőjog. *Jog – Állam – Politika*, 2014/2. 51–52.

¹⁵⁵ 38/ 2012. (XI. 14.) AB határozat.

azt az árdrágításnál is láhattuk. A 21. század jogalkotójának mozgásterét az adott jogterület egészét átható princípiumok behatárolják, kiváltképpen igaz ez egy cselekmény büntetendővé nyilvánítására, ahol az egymással szoros kapcsolatban álló társadalomra veszélyesség és az *ultima ratio* elv jelenti a legfőbb gátat. Tanulmányomban a fokozatos jogtárgysértés doktrínáját tekintettem vezérfonálnak, ez alapján végeztem el a rekriminalizáció lehetőségének vizsgálatát teleologikus és ún. retrospektív történeti értelmezés alkalmazásával. Az említett doktrína útján történő válaszadáshoz először a jogi tárgyat azonosítottam be. A 20. és 21. századi büntetőjogi és jogtörténeti munkák, valamint a nemzetgyűlési anyagok elemzése alapján arra a következtetésre jutottam, hogy az árdrágító visszaélés jogi tárgya komplex, védelemben részesíti a piaci és törvényes árképzést, s ezáltal a fogyasztók árral kapcsolatos gazdasági érdekeit.

Ezt követően azt vizsgáltam, hogy a hatályos szabályozási környezetben elhelyezhető-e az árdrágító visszaélés valamelyik történeti alakzata. A kartellszabályozás körében arra a következtetésre jutottam, hogy a versenyjogi szabályok nem alkalmasak az árdrágító visszaélések elleni fellépésre, hiszen mind a magyar, mind az uniós versenyjogi környezetben csak a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés biztosít lehetőséget a túlzó árazás és egyéb árdrágító jellegű magatartások szankcionálására, viszont az árdrágítást nem feltétlenül erőfölényben lévő vállalkozások valósítják meg. A kartellbűncselekmény körében történő szabályozás gátját álláspontom szerint egyfelől a jogi tárgyak eltérő jellege képezi, másrészt az, hogy az árdrágító magatartásokat nem kizárólag koncessziós, illetve közbeszerzési eljárások során realizálhatják, s az említett deliktum kizárólag ezen két eljárás során jelentkező kartellmagatartások ellen biztosít büntetőjogi védelmet. A másik deliktum, amelynek körében ezt a vizsgálatot elvégeztem, az uzsora-bűncselekmény volt. Az első akadály itt is a jogi tárgyak közötti különbségben detektálható. Emellett a 20. századi büntetőjogi szakirodalom alapján a reáluzsorával megvalósított uzsora-bűncselekmény és az áruuzsora az elkövetés mód alapján tisztán elhatárolható, a kényszerhelyzet elkövetéskori fennállta, avagy hiánya képezi a válaszvonalat a két bűncselekmény között.

Mivel kutatásom során arra a következtetésre jutottam, hogy a jelenlegi jogi környezetben nem szabályozható az árdrágítás egyik alakzata sem, így azt a kérdést kellett megválaszolnom, hogy az ismertetett történeti alakzatok közül melyik képezhetné egy esetleges rekriminalizáció tárgyát, melyik vezethető vissza alapelvei sérelem nélkül a Btk.-ba? Az ártúllépésnek közgazdaságtani árnyoldala van, ami azonban nem a magatartás szankcionálásával, avagy rekriminalizálásával van összefüggésben, hanem a hatósági árszabályozás intézményével. Az ártúllépés rekriminalizálásához nem is lenne feltétlenül szükséges tartalmilag új tényállást alkotni, hiszen rendelkezésre áll a szabálysértési alakzat. A legfőbb kérdés az, hogy a jogalkotó az említett időbeli síkon mennyire akarja kiterjeszteni a büntetendőséget, elegendő-e az ár kikötésétől kriminalizálni, vagy szükség van a követel/kér fordulat büntetendővé nyilvánítására is? Az áruuzsora előnye az ártúllépéssel szemben, hogy nem kizárólag a hatósági áras termékek tekintetében biztosítja a büntetendőséget, így elvben szélesebb körben biztosítja a büntetőjogi védelmet. A kérdés, hogy milyen alapelvei sérelmek árán? Álláspontom szerint mind a közszükségleti cikk, mind a méltányos hasznot meghaladó nyereség fogalma a mindenkori gazdasági helyzet függvényében folyamatosan változik, közgazdaságtani jellegük okán nehéz megragadni jellegadó tulajdonságukat, amely széttartó

bírói gyakorlathoz és végső soron a *certa* elv sérelméhez vezetne. Ezek alapján levonható a következtetés, hogy kizárólag az ártúllépés rekriminalizációja valósulhatna meg alapelvi sérelem nélkül. A retrospektív történeti értelmezés arra az eredményre vezetett, hogy a fokozott társadalomra veszélyességet megalapozó és az *ultima ratio* elvnek való megfelelést igazoló tényállási többletelem az elkövetés idejében ragadható meg, hiszen különleges jogrend idején, pontosabban az azt megalapozó ténykörülmények okozta gazdasági problémák közepette fokozott társadalmi érdek fűződik ahhoz, hogy a hatósági áras (alapvetően életszükségleti cikkekhez) megfelelő mennyiségben és áron juthassanak hozzá az állampolgárok. Dogmatikailag kimutatható ugyan olyan többletelem, amely elvi síkon egy esetleges rekriminalizáció alapjául szolgálhat, a jogalkotónak azonban mérlegelnie kell, hogy az említett magatartások büntetőjogi fenyegetettsége hordoz-e magában preventív szempontból valamilyen tényleges többletet, amellyel a jogtárgyvédelmet is hatékonyabbá teszi, elkerülve ezzel egy szimbolikus büntetőjog-alkotást.

VARIA

– KONFERENCIABESZÁMOLÓ –

AZ ÖNKORMÁNYZATI RENDSZER SZEREPVÁLLALÁSA
A KÁBITÓSZER-ELLENES KÜZDELEMBEN: POLITIKA,
PARTNERSÉG, PREVENCIÓ

A Magyar Rendészettudományi Társaság Településbiztonsági Tagozata (MRTT TBT) a Nemzeti Községi Egység Rendészettudományi Karának (NKE RTK) Magánbiztonsági és Önkormányzati Rendészeti Tanszékével közösen tartotta meg 2025. november 6-án *Az önkormányzati rendszer szerepvállalása a kábítószer-ellenes küzdelemben: politika, partnerség, prevenció* című egész napos, nagyszabású rendezvényét. A nap első felében a témával foglalkozó elméleti és gyakorlati szakemberek részvételével szekcióülésekre került sor, majd délután a plenáris rész keretében szakmai előadásokat hallgathattak meg az érdeklődők. A szekcióülések témái az alábbiak voltak:

1. Helyi közpolitikák és drogprevenció eszközök az önkormányzati gyakorlatban (moderátor: Veres Zoltán, MRTT TBT titkár)
2. Partnerség és koordináció – a rendőrség és az önkormányzatok szerepe a drog-megelőzésben (moderátor: Bacsárdi József, MRTT TBT elnök).

A rendezvényt számos rangos személyiség is megtisztelte: köszöntőt mondott többek között Janza Frigyes vezérőrnagy, címzetes egyetemi tanár; a kábítószer helyzet aktuális helyzetéről és veszélyeiről pedig Horváth László, a kábítószer-kereskedelem felszámolásáért felelős kormánybiztos tartott előadást.

Az első előadó, Ferenczy Dániel *A modern közösségi rendészet szerepe a kábítószer-ellenes fellépésben – Gyöngyös város példája* című referátumában kiemelte, hogy a kábítószer-probléma hazai és nemzetközi szinten is egyre jelentősebb társadalmi, egészségügyi és rendészeti kihívást jelent. A klasszikus szerek mellett megjelentek az új pszichoaktív anyagok, amelyek olcsóságuk miatt széles körben elterjedtek. A helyi közösségek számára ez a jelenség a biztonságérzet romlásával és a közösségi normák sérülésével jár. A közösségi rendészet – lakossági közelsége, megelőző szemlélete és operatív jelenléte miatt – kiemelt szereplője a probléma kezelésének. Az önkormányzatok sok esetben elsőként találkoznak a jelenséggel lakossági panaszok, közösségi médiás bejelentések és helyi feszültségek formájában. Bár

a kábítószer-ellenes fellépés meghatározó állami feladat, az önkormányzati törvény¹ és a kapcsolódó jogszabályok teret adnak a helyi rendészeti, szociális és közbiztonsági beavatkozásoknak. Gyakori válaszok az együttműködések erősítése, a rendőrség támogatása, valamint helyi rendészeti szervezetek fejlesztése. A kormányzati „Delta program” és a jogszabályi szigorítások országos szinten is alátámasztják a probléma súlyát. Gyöngyösön az elmúlt években olyan közösségi rendészeti modell alakult ki, amely a reagáló, megelőző és technológiai elemeket egységes rendszerbe foglalja. A város 24 órás jelenléttel működő városrendészete, a HR-fókuszú szervezetfejlesztés és az angol-szász *community policing* elemei jól illeszthetők a helyi sajátosságokhoz. A lakossági kapcsolattartás, a kommunikáció és az empatikus fellépés hangsúlyos szerepet kap.

Az alkalmazott rendészeti eszközök és gyakorlati megoldások eszköztára széleskörű:

- Reagáló szolgálat kialakítása: a folyamatos, 0–24 órás jelenlét és a „járószám” eszközének bevezetése jelentősen növelte a bejelentések számát. A tavalyi évben 160-nal több lakossági bejelentés érkezett, melyek 80%-a éjszaka történt – döntően gyanús személyekkel kapcsolatosan, akikhez közvetetten kábítószerrel kapcsolatos cselekmények is kapcsolódtak, pl. tulajdon elleni szabálysértések elkövetése a „dízájnerdrog” finanszírozására.
- Megelőző szolgálat: a gyalogos és személyes jelenlét erősítette a biztonságérzetet. Kutatások szerint a gyöngyösi „Szomszédom a felügyelő” program bevezetése óta a lakosság 70%-a biztonságosabbnak érzi a települést. A lakosoktól számos, bűnügyileg hasznosítható információ érkezett a körzeti rendészekhez, amelyeket rendre továbbítottak a rendőrség irányába.
- Térfigyelő szolgálat: Gyöngyös 182 kamerából álló rendszerrel rendelkezik, amely rengeteg információ megszerzésére alkalmas és a rendőrséggel szoros munkakapcsolatban működik. A térfigyelők egyértelmű felvételei több esetben segítették a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények bizonyítását.
- Dróntechnológia alkalmazása: a drónok alkalmazása preventív célú, előre bejelentett ellenőrzésekkel valósul meg, betartva a Kftv.² és a légügyi szabályok előírásait. Az alkalmazott dróneszközünk nagy hatótávja, hosszú repülési ideje és cserélhető szenzorai miatt különösen alkalmas külterületi és nehezen megközelíthető helyszínek megfigyelésére. A drónnal készített felvételek közvetett bizonyítékként szolgálhatnak.
- Partnerség és közösségi média: a napi szintű rendőrségi kooperáció, a polgárőrök bevonása és a zárt kommunikációs csatornák erősítik a komplementer rendszert elvét. A közel 5000 követőt elérő közösségi média jelenlétünk bizonyítottan növeli a lakosság biztonságérzetét: közelmúltbeli kutatásunk alapján tízből kilenc állampolgár szerint fontos a folyamatos visszajelzés a városrendészet munkájáról.

¹ Ld. különösen: 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól, 13. § (1) bekezdés 17. pont.

² 1999. évi LXIII. törvény a közterület-felügyeletről.

A városban 2020 novembere és 2025 októbere között 28 kábítószerrel kapcsolatos intézkedés történt, összesen 40 érintettel. Az utóbbi egy évben a fellépések sűrűsége megduplázódott, ami célzottabb rendészeti jelenlétet jelez. A beavatkozások jelentős része visszatérő, magas kockázatú helyszíneken valósult meg (pl. Kitérőgyár megálló). A legtöbb eset egyéni fogyasztói magatartáshoz, kábítószergyanús anyag birtoklása témaköréhez kapcsolódik. *A településbiztonsági rendszer további fejlesztését hátráltatja* az egységes érdekképviselés és a normatív finanszírozás hiánya, az eltérő joggyakorlatok és a középfokú rendészeti képzés hiányosságai. *Fejlesztési lehetőségek* között szerepel az intézményi társulások megjelenése, a kényszerítőeszközök bővítése, valamint a belterületi drónozás jogi hátterének rendezése.

A gyöngyösi modell azt bizonyítja, hogy a közösségi rendészet hatékony és adaptálható eszköz a kábítószer-ellenes fellépésben. A reagáló és megelőző jelenlét, a modern technológiai háttér és a társszervek közötti partnerség együttesen képes olyan lokális megoldásokat teremteni, amelyek más települések számára is példaértékűek lehetnek.

Budavári Árpád *Közbiztonság magánérdekből? A fesztiválbiztosítás hibrid modellje – állami és magánszereplők partnersége az O.Z.O.R.A fesztiválon* című előadásának célja a *fesztiválbiztonság és a komplementer (plural) rendészet* kapcsolatának feltárása volt az O.Z.O.R.A Fesztivál példáján keresztül. A tanulmány a rendezvény biztonsági modelljét vizsgálja, különös tekintettel arra, miként valósul meg az állami, önkormányzati, civil és magánbiztonsági szereplők együttműködése a kábítószerkapcsolatú incidensek, tömeges jelenetek és egészségügyi kockázatok kezelésében. A kutatás fő kérdése, hogy a *plural policing* modell mennyiben képes a közösségi részvétel és a rendészeti racionalitás közötti egyensúly fenntartására egy nemzetközivé vált, liminoid kulturális térben. A vizsgálat több módszert integrál: dokumentumelemzést (hatósági engedélyek, szakhatósági végzések, biztonsági tervek), kvalitatív interjúkat (fesztiválszervezők, biztonsági vezetők, rendőri vezetők), valamint statisztikai és incidens-idővonal-alapú adatfeldolgozást a 2012–2024 közötti időszakra. A módszertani keretet a 3×3P-modell adja, amely a *Public–Private–People és Prevention–Protection–Partnership* tengelyek metszéspontján értelmezi a fesztiválbiztonságot. Ez a hármas logika teszi lehetővé a rendészeti, önkormányzati és civil együttműködések (*Public-Private Partnership*) dinamikus vizsgálatát.

Az előadás alapjául szolgáló kutatás feltárta, hogy az Ozora-modell sikeressége a formális kontrollmechanizmusok és az *önkéntes részvételre, közösségi tudatosságra és harm-reduction szemléletre* épülő együttműködési kultúra hibrid modelljében rejlik. Az állami és magánszereplők közötti kommunikációs struktúra rugalmas, a rendőrség és a biztonsági szolgálatok tevékenysége a prevenciót helyezi előtérbe. A jelenlegi jogszabályi alapok kellő lehetőséget teremtenek arra, hogy a szakhatósági állásfoglalásban az egyes hatóságok meghatározzák a biztonságos megrendezés alapfeltételeit, amely egyúttal támasztékul szolgálhat a szervezőtől elvárható gondosság megítélése során is. Mindemellett nem megoldott a vendéglétszám kontrollja, amely a fesztivál kockázat szintjének objektív mérését nehezíti.

A megállapítottak hozzájárulnak a magyar rendészettudomány és biztonságpolitika azon irányzatához, amely a *komplementer rendészet* elméletét az ipari, turisztikai és kulturális terekben is alkalmazhatónak tekinti. Az O.Z.O.R.A-eset kutatás-módszertani és szakpolitikai szempontból is újszerű, mivel a 3×3P-keret alkalmas a bizton-

ság, közösség és kultúra hármasszorzatának elemzésére. Az eredmények a jövőbeni szabályozás és rendezvénybiztonsági gyakorlat fejlesztéséhez szolgálhatnak empirikus alappal.

Bacsárdi József *Önkormányzati rendészeti szervek és a helyi rendészet más szereplői közötti együttműködés fejlesztési lehetőségei* címmel tartott előadásában megvilágította a konferencia kulcsfogalmainak (politika, partnerség, prevenció) jelentéstartalmát és e három fogalomnak a kapcsolódását az önkormányzatok szerepvállalásához a kábítószerellenes küzdelem területén. Politika, mert nyilvánvaló, hogy az állami, önkormányzati működés szakpolitikák mentén valósul meg. Partnerség, mert partnerek nélkül a kidolgozott szakpolitikák végrehajtása nyilvánvalóan nem lehetséges. Prevenció, mert a drog elleni küzdelem egyik sarokpontja a megelőzés, amelyben a partnerek a szakpolitikák végrehajtása mentén együtt tudnak dolgozni.

Hagyományosan négy szereplőt szoktak felsorolni a helyi közbiztonság megteremtésével kapcsolatosan (rendőrség, önkormányzat, magánbiztonsági szolgáltatók és a polgárőrség), azonban a téma szempontjából releváns ötödik – egyebek, más szereplőkkel került kiegészítésre a hagyományos felsorolás. Ennek oka az, hogy a dropprevenció során kulcsszereplők az olyan egyéb szervezetek, mint iskolák (állami, nemzeti önkormányzati, egyházi fenntartásban), az óvodák, az önkormányzati vagy más fenntartásban álló gyermekvédelmi intézmények.

A dropprevenció területén a rendészeti együttműködés főképpen a közös járőrszolgálatok ellátására, a tematikus ellenőrzésekre (iskolakörnyéki jelenlét, szórakozóhelyek stb.), az önkormányzati–rendőrségi adatcserére és a közös fórumok fenntartására terjed ki.

Bőven vannak azonban az együttműködést akadályozó tényezők is. Az együttműködés akadályai az önkormányzati oldalról az önkormányzat rendészeti feladatellátásával kapcsolatos problémaként elemzésével jól megfigyelhetők. A felvázolt problémahalmazból az önkormányzati vezetők felkészültségének és a törvényességi felügyeletnek a hiánya emelhető ki, amelyek alapvető gátjai a hatékony önkormányzati rendészeti feladatellátásnak, így a kábítószer elleni küzdelemnek is.

Az együttműködést gátló tényezők ellenére három szintet határozhatunk meg a dropprevenciós együttműködés területén: intézményi, módszertani és technológiai szint. Az *intézményi szinten* érdemes újra gondolni az együttműködési megállapodásokat, amelyek túlnyomó részt nincsenek aktualizálva, nem foglalkoznak a felek a megállapodással, illetve a végrehajtásával. Érdemes közös prevenciós programokat tartani és kompetens kapcsolattartó személyt kijelölni. *Módszertani szinten* szükséges lenne közös képzéseket tartani, workshopokat szervezni, jó gyakorlatokat cserélni, illetve az önkormányzatnak és a rendőrségnek közös kockázatelemzéseket végezni. A *technológiai szinten* hatékonyabbá kell tenni az adatmegosztást, fejleszteni kell a kamerafelvételek elemzési képességeit, illetve adatalapú döntéshozatal irányában szükséges az erőforrásokat koncentrálni.

Összességében megállapítható, hogy a kábítószerellenes küzdelem kulcsa: partnerség helyi szinten, hiszen a jövő helyi biztonságát a partnerek formálják.

Hermann Gábor *Önkormányzati rendészetek közreműködése a közterületi kábítószer-probléma kezelésében* címmel tartott előadást. Az előadó több, mint húsz év önkormányzati rendészeti területen szerzett szakmai és vezetői tapasztalatával az or-

szág számos településén működött közre a helyi rendészeti szervezetek (elsősorban közterület-felügyeletek, mezei őrszolgálatok és ezek úgynevezett „integrált rendészeti modell”³ szerint működő formációinak) létrehozásában. A szerző aktívan kutatja a települések önkormányzati kompetenciakörben alkalmazható beavatkozási lehetőségeit, a településbiztonság megteremtésében való közreműködésük formáit, kiemelten kezelve a legaktuálisabb problémákra adható adekvát válaszok módjait. A közterületi kábítószer-fogyasztás, illetve -kereskedelem nem azonos mértékű probléma ma még Magyarországon, de éppúgy előfordul a kistelepüléseken, mint a nagyvárosokban, ezért az önkormányzatok problémakezelésben való közreműködését általánosságban és nem valamilyen specifikus (például regionális, gazdasági, etnikai stb.) megközelítésben szükséges vizsgálni.

Az előadás első részében ezért a hatályos jogszabályi környezet vizsgálatának bemutatására került sor, amely megfelelő alátámasztást biztosított ahhoz, hogy tézisként legyen kezelhető: az önkormányzatoknak van feladata és felelőssége a közterületi kábítószer probléma kezelésében. Ezt követően azoknak az eszközöknek a számbavételére és bemutatására került sor, amelyek biztosíthatják, hogy hatékonyan működhessenek közre a települések a közbiztonságot súlyosan, negatívan befolyásoló, vizsgált probléma megelőzésében, illetve megakadályozásában. Az előadás során megismerhette a hallgatóság, hogy aktuálisan milyen erőforrás-tartalékokkal rendelkezik az önkormányzati szegmens, amelyekkel az állami rendvédelem és a kormányzat még kiaknázzható tartalékként operálhat. Magyarországon jelenleg 491 településen (az önkormányzatok 15%-ában) működik önkormányzati rendészeti szervezet, amelyek közül 352 településen mezei őrszolgálat, 89 településen közterület-felügyelet és további 48 településen mezei őrszolgálat és közterület-felügyelet – jellemzően „integrált rendészeti modell” szerint – működik⁴. A rendészeti feladatokat ellátó személyek összlétszáma mintegy 2850 fő,⁵ amelyek közül 1957 fő közterület-felügyelő. Tekintettel arra, hogy a rendészeti feladatokat ellátó közterület-felügyelők hivatalos személynek minősülnek, akik egyenruhában, kényszerítő eszközök legitim alkalmazásának törvényben biztosított lehetőségével közhatalmi tevékenységet végeznek (többek közt a bűncselekmény elkövetésén tetten ért személyt is jogosultak előállítani), kiemelten fontos szereplői lehetnek a proaktív, szituatív bűnmegelőzési feladatok ellátásának.

Az előadás második felében a szerző három klaszterbe csoportosítva (ezek: „puha intézkedések”, „mérésékelt beavatkozások”, valamint „erőteljes fellépés lehetősége”) bemutatta azokat az módszereket, amelyek kivétel nélkül a kábítószer elleni *fellépés önkormányzati eszköztárába* tartoznak. Ezek közül érdemes kiemelni a rendészeti szervezetek jelzőrendszeri aktivizálását, elsősorban a gyermek és ifjúságvédelem terén, az együttműködési rendszer és a lakosság bevonásának fontosságát, a települések stratégiai szintű koncepcióalkotásának szükségességét, a köztisztasági közszolgáltatások kooperativitásának erősítését, az üresen álló önkormányzati ingatlanvagyon foko-

³ Páty Község Önkormányzata által, a BM és a TÖOSZ által, 2021. évben kiírt „Legjobb Önkormányzati Gyakorlatok” pályázatának, közbiztonsági és bűnmegelőzési szekciójában első helyezést elért modellje.

⁴ Nemzeti Agrárgazdasági Kamara és az Országos Rendőr-főkapitányság adatszolgáltatása.

⁵ ORFK adatszolgáltatása: „egyes rendészeti feladatokat ellátók létszámadatai, 2025. I. félév.”

zott védelmét, vagy éppen a biztonsági technológiák hatékony alkalmazásának kiemelt szerepét. Végezetül az előadó a *jövőbe tekintve* kihangsúlyozta, hogy az önkormányzati rendszetek akkor vonhatóak be eredményesen a közterületi kábítószerbűnözés elleni „harcba”, ha a jogalkotó megerősíti az önvédelmi képességeiket, hiszen a tizenhárom évvel korábban törvényben biztosított önvédelmi eszközök mára nem biztosítanak megfelelő védelmet az aktuális kihívásként kezelendő szerhasználókkal vagy éppen a kábítószer-kereskedelemmel foglalkozó, „kökemény bűnözőkkel” szemben. Ezért a szerző lehetséges megoldásként – az élet kioltására nem alkalmas, de a kábítószer hatása alatt álló, az intézkedésnek ellenszegülő, vagy a közterület-felügyelővel szemben támadólag fellépő személy ártalmatlanítására azonban kiválóan alkalmas – elektromos sokkoló eszköz rendszeresítéséhez szükséges törvénymódosítás fontosságára hívta fel a figyelmet, továbbá elképzelhetőnek tartotta, hogy az új rendszetek létrehozásához szükséges szakmai kompetencia biztosításában a vármegyei önkormányzatok nyújtásának segítséget, illetve az aktuálisan elérhető források, mint például a Versenyképes Járások Program nyújtotta lehetőségek településbiztonsági célokra történő felhasználásának és kiaknázásának szükségességére is felhívta a figyelmet.

Christián László videókapcsolaton keresztül megtartott, *A rendészet aktuális kihívásai az USA-ban. A kábítószer probléma* című előadásában érdekes utazásra invitálta hallgatóságát. A szerző a 2024-2025. tanévben Fulbright Visiting Scholarként a Metropolitan State University (MSU), Büntető Igazságszolgáltatási Tanszékén kutatót, oktatót. Az MSU Denver kérésére és az NKE támogatásával elfogadta az MSU újabb egy éves szerződését, hogy a 2025-2026. tanévben tovább oktasson, valamint segítsen megerősíteni és kiteljesíteni a két egyetem együttműködését, elindítani az oktatói és hallgatócseréket. Ezen időszak alatt gyakorló egyetemi professzorként, egyetemi vezetőként és rendőrként rendkívül sokrétű tapasztalatokat szerzett, amelyet előadásban megosztott a konferencia résztvevőivel. Az előadó elsőként a komplementer rendészeti megközelítés amerikai megvalósíthatóságáról, az egyes rendészeti szereplők gondolkodásáról, a rendészet aktuális működéséről, a legfontosabb kihívásokról szólt. Kiemelte, hogy a *társadalom rendőrségbe vetett bizalma* az elmúlt 10 évben drámaian leromlott. Ennek helyreállítása hatalmas munka, hiszen az amerikai rendőri munka alapját képező közösségi rendészet éppen a bizalomra és a közösségekkel való szoros együttműködésre épít. A világ más részeihez hasonlóan itt is kiemelt probléma a rendőri toborzás, megtartás. A megengedő fegyverszabályozás okán rengeteg problémája van a rendőrségnek az illegális fegyverbirtoklással, a fegyveres bűncselekményekkel és az ún. „*Mass shooting*”-gal, amely szorosan kapcsolódik a „Gang-bűnözéshez” és a szervezett bűnözéshez egyaránt. Az elmúlt években a *mentális betegségekkel küzdők rendészeti kezelése* egyre jelentősebb kihívást jelent az Egyesült Államok rendőrségeinek. A közösségi és egyéb média befolyásoló hatása pedig gyakran negatívan hat a rendőrségek megítélésére és a kisebbségi közösségekkel ápolott törékeny viszonyra.

Az egyik legnagyobb közegészségügyi és közbiztonsági probléma még mindig a kábítószer az Egyesült Államokban. Az aktuális halálos veszedelem neve: fentanil. A drogkérdésben megkerülhetetlen a 2010-es évek marihuana-legalizációs folyamatáról beszélni, ugyanis 2019-re 33 állam és a Columbia Kerület legalizálta a marihuánát. Miközben a legalizált marihuana forgalmazása évente 40-50 Mrd USD adóbevételt generál, a feketepiac továbbra is virágzik (Kaliforniában meghaladja a legális forgal-

mazást), addig csak Colorado államban a marihuána hatása alatt álló vezetők által előidézett balesetben elhunytak száma a 2019 évi 56-ról 2022-re átlépte a 100 főt (101), ez 55%-os emelkedés,⁶ nem beszélve a sürgősségi ellátások számának növekedéséről és a szorongásos rohamok, pszichózis, és egyéb mentális egészségügyi problémák fokozódásáról. A növényi alapú drogokról (heroin és kokain) a *szintetikus, kémiai alapú drogokra*, elsődlegesen fentanilra és a metamfetaminra *való áttérés* az Egyesült Államok történetének legveszélyesebb és leghalálosabb drogválságához vezetett, állapítja meg Anne Milgram, a Drug Enforcement Agency (DEA) vezetője éves összefoglaló tanulmányában.⁷ 1999 és 2020 között körülbelül 564 000 ember halt meg opioid szerekkel kapcsolatos túladagolásban, addig 2021 óta a túladagolások halálesetek száma meghaladta a 100 000-et, és ezeknek a haláleseteknek a 67 százaléka fentanilhoz kötődik.⁸

*

A Szervezők reményei szerint a Konferencia segített felhívni a figyelmet napjaink egyik jelentős problémájára és jó példákkal, gyakorlatokkal irányt mutatni ennek hatékony kezelésére.

Hermann Gábor
rendészeti vezető, Pátyi Polgármesteri Hivatal

Bacsárdi József
jegyző, Budakalász Önkormányzati Hivatal

Budavári Árpád
bűnügyi rendőrfőkapitány-helyettes,
Fejér-Vármegyei Rendőrfőkapitányság

Christián László
egyetemi tanár, NKE

Ferenczy Dániel
intézményvezető, Gyöngyösi Városrendészet

Veres Zoltán
mb. oktató, PPKE JÁK

⁶ <https://www.codot.gov/safety/impaired-driving/druggeddriving/data>

⁷ National Drug Threat Assessment 2024. <https://tinyurl.com/msnxc9cb>

⁸ USA Képviselőházi Bizottsági meghallgatás, 2023.03.01. <https://tinyurl.com/y2t9d7zd> A fentanil krízis kapcsán tartott Bizottsági meghallgatás címe árulkodó: A tétlenség már nem opció!

SUMMA

THE „PRICE” OF THE RULE OF LAW

*Financial issues arising from the change in higher education models
in Hungary in the proceedings of the Court of Justice
of the European Union*

Laura Gyeney – Maja Szabó

On 15 December 2022, the Council of the European Union adopted Implementing Decision 2022/2506, which sets out measures to protect the EU budget against breaches of the rule of law in Hungary. The most notable aspect of this decision is perhaps the prohibition on the Commission entering into legal commitments with Hungarian public benefit trusts (known as „kekvák”) and legal entities maintained by them. As a direct consequence of this sanction, model-changing domestic higher education institutions have been excluded from European Union mobility (Erasmus+) and research (Horizon Europe) programmes. Six Hungarian higher education institutions have filed annulment actions against the implementing decision with the General Court. This study examines the validity of the legal arguments presented in these actions and their likely chances of success, based on the case law of the Court of Justice of the European Union.

* * *

LEGAL POSSIBILITIES FOR REDUCING WORKING TIME IN EU AND HUNGARIAN LAW

Gábor Kártyás

The study analyses the legal framework for reducing working time in the European Union and in Hungary. Although the 20th century brought a significant decline in working hours, this process has come to a halt from the 1980s. The EU legal framework – in particular the Working Time Directive – provides Member States with considerable leeway to reduce working hours, either through collective agreements or national regulations. The assessment of the 48-hour maximum weekly working

This is an open-access article distributed
under the terms of the Creative Commons
Attribution License 4.0.

time in the case of parallel employment relationships has of particular importance, where the lack of clarity in the directive and differing national practices result in legal uncertainty. Hungarian law has not shown a trend towards reducing working time over the past decade and a half; on the contrary, working time has tended to increase (raising the retirement age, extending overtime limits). The legal definition of working time also poses a problem, as it does not comply with EU law or domestic judicial practice. The study presents in detail the legal instruments with which the parties – either by agreement or by employer’s decision – can reduce working time in a flexible manner, tailored to their individual needs.

* * *

DIGITAL TURN IN LEGAL EDUCATION?

The Emergence of Technological Content at Hungarian Faculties of Law

Adrienn Aczél-Partos

Technology is exerting an increasingly significant influence on legal higher education, particularly through the transformation of curricular content and teaching methodologies. The aim of this study is to examine how technology education is becoming an integral and increasingly prominent component of legal training. The research explores the institutional responses that have emerged, the introduction or transformation of related courses, and the extent to which these courses align with the new regulatory expectations concerning artificial intelligence, including the required curriculum revisions by September 1, 2025. The study also highlights that while initiatives aimed at developing competencies related to the use of legal technology are still in their early stages, they have the potential to play a key role in shaping future lawyers’ technological readiness and adaptability in the labor market. Furthermore, the study seeks to foster dialogue among Hungarian law faculties and promote the development of technology-related education through the exchange of best practices and peer learning.

* * *

THE PATH LEADING TO THE ENACTMENT OF THE HUNGARIAN RAILWAY ACT OF 1874 AND THE BEGINNING OF THE CODIFICATION OF STRICT LIABILITY

Tímea Mireisz

The development of modern Hungarian strict liability is closely tied to the emergence of the railways, which created new types of technical and social risks and made the regulation of liability on an objective basis increasingly urgent. Although the Hungarian reform era abolished feudal customary law, but private law codification failed, so that development of risks were temporarily determined by the Austrian ABGB during the period of neo-abolitionism, which, although it was an unwanted foreign law, was able to fill the temporary codification gap. The independent domestic development of strict liability rules could only begin after the Reconciliation, when the combined effects of railway accidents and social pressure led to the creation of the 1874 Act XVIII on Liability for Death or Bodily Injury Caused by Railways. This Railways Liability Act, modelled on the Prussian and Austrian models, introduced strict liability determined three narrow grounds for exemption from liability and was to govern other enterprises involving increased danger for some 80 years. Although the law was short and general, it allowed the courts to apply the strict liability regime in a flexible, law-developing way, in particular as regards the content of the property damage and the grounds for exemption from liability. Thus, the Railway Act not only acquired a prominent role in judicial practice, but also laid the modern foundations of strict liability which are still valid today.

* * *

WOMEN'S RIGHTS AND THE INTERSECTION WITH THE RIGHT TO WATER IN THE GLOBAL WATER CRISIS

Emese Enikő Oláh

The study examines the link between the right to water and women's rights from past, present, and future perspectives. It starts from the recognition that water is not only an extractable resource but also a sacred common good, essential for human and ecological well-being. The global water crisis – driven by climate change, overuse, and unequal distribution – hits vulnerable groups hardest. Women and girls are disproportionately affected, since they are mainly responsible for household water supply, food production, and family health.

Yet, women are often excluded from decision-making and management in water governance, which reinforces gender inequality. A feminist perspective stresses that women are not only primary users of water but also its protectors and managers. Their knowledge and practices are vital for developing sustainable systems. Promoting gender equality is thus both a matter of justice and a prerequisite for ecological rights and sustainability.

The study underlines that women's activism and community engagement play a crucial role in reshaping water governance. However, lasting transformation requires systemic reforms that address structural inequalities and ensure inclusive participation. Only by recognizing women's contributions and integrating gender equality into water policies can fairer and more sustainable solutions emerge.

* * *

DO WE HAVE RIGHT NOT TO KNOW?

Legal Questions Related to the Right Not to Know, with a Special Focus on the Field of Genetic Data

Csenge Papp

In a broader sense, the right not to know means the right not to know health information, it raises specific issues in the field of genetic data, which also arise from the specific nature of genetic data and information, such as the involvement of family members or the way in which information is provided. The right not to know is closely linked to the concept of autonomy. This right shows up within a specific institutional relationship between the data subject and the health professional. In a German case, the question of whether the provision of information on genetic information which is not one's own constitutes a breach of the right not to know was put to the court. The study analyses the reception of the judgment in this case in the literature and the complex questions and regulations involved, with a necessary digression on the scientific background of genetic data and information.

* * *

THE QUESTION OF THE RECRIMINALISATION OF OVERPRICING MISDEMEANORS IN RETROSPECTIVE HISTORICAL INTERPRETATION

Benedek Varga

As a general rule, prices are determined by the relationship between supply and demand; however, in certain cases, the state must intervene in market pricing using tools from various branches of law. The most severe form of intervention is the criminalization of price-gouging behavior, which is not without precedent in Hungarian legal history – its first regulation occurred in the first half of the 20th century. Because of economic downturns, state-imposed price controls have reemerged in Hungary, consequently the issue of recriminalizing overpricing misdemeanors has also appeared in contemporary criminal law literature. The key question is whether such behaviors pose a level of social harm sufficient to justify their criminalization without violating the fundamental principles of criminal law. Answering this question is the the main objective of the study. In the course of my analysis, I relied on two methodological approaches: (1)I applied the doctrine of gradually increasing violation of legal matters, which can be derived from the *ultima ratio* principle; (2) on the other hand, I applied retrospective historical interpretation, so I examined whether price-gouging behaviors can be integrated into the doctrinal framework of criminal law in the current economic context, by considering their historical forms.

